Poštarina plaćena u gotovu

RAD I DRUŠTVO

MJESEČNIK ZA DRUŠTVOVNO-GOSPODARSTVENE PROBLEME

Broj 4-5 God. II.

SADRŽAJ

Dr. EUGEN SLADOVIĆ: RAD PREMA IDEOLOGIJI TRIJU SUVREMENIH EVROPSKIH REVOLUCIJA

Dr. NIKOLA VOJAN: RASE I DRUŠTVO (POVIESNI POJAM RASE)

Ing. MLADEN BAKOVIĆ: SUZBIJANJE NEZAPOSLENOSTI U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

O. M. LIBERALIZAM — NOSILAC BIJEDE RADA

PETAR ILINIĆ: IZMEĐU DVA RATA

Ing. VIKTOR HORVAT: SUVREMENE UNUTARNJE SEOBE I KRETANJA HRVATA

P. J. U PRELOMU EUROPE (POVODOM KNJIGE PROF. I. ORŠANIĆA)

DRUŠTVOVNO GOSPODARSKI PREGLED

Indeks troškova života za za mjesec travanj 1942.

Brojidba umrlih radnika i privatnih namještenika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u mjesecu ožujku 1942.

IZDAJE:

HRVATSKA RADNIČKA KOMORA

Odgovara povjerenik Vjekoslav Blaškov

TRAVANJ-SVIBANJ **ZAGREB** 1942.

Sabirnice :

Gajeva 25. Brzoglas 33-90
Ilica 37. „ 22-272
Ilica 148a
Trg Burze 1. „ 24-466

Glavna radionica: Bužanova 26. Brzoglas 93-92.

DOMAĆA TVORNICA RUBLJA d.d.

KRAJIŠKA UL. 20 BRZOGLAS 44-14

PROIZVODI NAJBOLJE MUŠKO RUBLJE

TRGOVINA KOŽOM I POSTOLARSKIM POTREBŠTINAMA

Bondy, Marton i drugovi d.d.
Zagreb I.
Pošlanski pretinac 155
Brzoglas 23-088

PRVA DOMAĆA PREDIONICA I TVORNICA KONCA
„UNITAS“ D. D.
ZAGREB
RABSKA ULICA B.B. • BRZOGLAS 23-088

RAD I DRUŠTVO

MJESEČNIK ZA DRUŠTVOVNO-GOSPODARSTVENE PROBLEME

BROJ 4-5 TRAVANJ-SVIBANJ 1942. GOD. II.

RAD PREMA IDEOLOGIJI TRIJU SUVREMENIH EVROPSKIH REVOLUCIJA

Danas živimo u kulturnoj epohi, koja se može prispodobiti s vremenom neposredno prije i iza velike francuske revolucije iz XVIII. stoljeća. Ideje te revolucije dovele su do izgradnje političkoga i privrednog individualizma i liberalizma, koji su pored mnogih dobrih uspjeha na području unapredjenja kulture evropskih naroda doveli i do socijalnih napetosti, i to napose na području odnosa izmedju rada i kapitala (glavnice), koje su konačno ugrozili same temelje liberalističke pravne države. U težnji da se nadje izlaz iz krize sviju kulturnih vrijednosti i da se po mogućnosti uklone postojeće napetosti, nastupaju tri suvremene revolucije XX. stoljeća, koje na mjesto ideja francuske revolucije unose nove ideje, koje su upravljene na preuredjenje političkih, privrednih i socijalnih prilika u duhu novog vremena i novoga evropskog poretka, koji traži suradnju svih ljudi i naroda evropskog kontinenta. Nitko, tko se razumije u naše vrijeme, ne dvoji o tome, da se nalazimo na početku velikih socijalnih reforma i da će njihovo provedenje u skladu s odnosnim novim idejama dati XX. stoljeću značaj socijalnog stoljeća. Današnji napredak znanosti i praktične tehnike postignuo je toliki stupanj i doveo do takvih promjena, kolike naša povijest nije zabilježila u zadnjih 3000 godina. Na osnovi uspjeha znanosti i tehnike omogućeno je podignuti opće blagostanje i sreću širokih slojeva naroda, a radu dati dostojno i časno mjesto. Iz sadanjih nastojanja, previranja i borba očekuje se s najvećim pouzdanjem viši stepen socijalnog mira.

Deklaracija francuske revolucije od 26. VIII. 1789. završila je razdoblje do podkraj XVIII. stoljeća, a po sadržaju težila je zatim da u svojih 17 točaka proklamira univerzalna načela, koja će vrijediti za sve narode i za sva vremena. Ta deklaracija ustanovljuje samo prava čovjeka i gradjana, koja su bila ishodište za sve kasnije francuske i druge državne ustave. U toj deklaraciji nijesu fiksirane dužnosti čovjeka i gradjanina. Te dužnosti naglašene su u doduše kasnijim deklaracijama od godine 1793., a napose godine 1795. U ovoj posljednjoj reproducirana su neka načela iz sv. pisma (članak II.: ne činite drugom ono, što ne želite da drugi vama čine, — činite stalno dobro svojim bližnjima, a koje želite da i oni vama čine, članak IV.: nitko nije dobar gradjanin, ako nije dobar sin, dobar otac, dobar brat, dobar prijatelj, dobar muž). No te dužnosti služile su egoizmu samo kao dekoracija. Već u posljednjoj četvrti XIX. stoljeća susreće se u samoj Francuskoj ogorčena reakcija protiv XVIII. stoljeća i njegove političke filozofije, a napose protiv J. J. Rousseau-a

i protiv spomenute deklaracije, pa se s tim u vezi kritiziralo njezin apstraktni značaj i apsolutni racionalizam, odnosno utilitarizam i destruktivnost obzirom na socijalni poredak. Činjenica je, da je individualna sloboda, koju je formulirala ta deklaracija, u vezi sa stranačkom državom i parlamentarnim sistemom, privrednim liberalizmom, kapitalizmom i materijalističkim svjetovnim nazorom dovela do formalno-pravne i moralne (socijalne) krize države XIX. stoljeća, a kao nosilac nezadovoljstva nastupa četvrti radnički stališ i velika vojska nastajućega petog stališa nezaposlenih, bijednih i gladnih. Ekstremni individualizam i egoizam izgubio je smisao za zajednicu, a na mjesto primata dužnosti izdignut je integralni pojam subjektivnog prava i neograničene slobode pojedinca. Rad postao je tržišna roba, kojoj su cijenu odredjivali vlasnici velikih kapitala, koji su se udruživali u moćne organizacije u svrhu bezobzirnog iskorišćavanja radne snage i kupovne moći širokih krugova potrošača. To stanje uzrokovalo je velike društvene i političke opreke, koje karakteriziraju gotovo čitavo XIX. stoljeće. Europa i evropski narodi ulaze u XX. stoljeće u znaku prijeteće revolucije, koja u našim danima nastupa svojim pohodom pod lozinkom socijalne pravde.

U XX. stoljeću nastupaju nove evropske revolucije: talijanski fašizam, njemački nacionalni socijalizam i hrvatsko ustaštvo, koje unose u društvovni (socijalni), privredni i politički život svoje vlastite nazore, koji se razlikuju od lozinka francuske revolucije. Ti nazori kulminiraju u ideji zajednice, a na mjesto neobuzdane slobode, koja vodi u anarhiju, postavljaju primat dužnosti. Te tri moderne evropske revolucije napose naglašuju važnost ljudskog rada u narodnoj i državnoj zajednici težeći ispraviti dosadanje liberalističko-individualističko shvaćanje, koje je dovelo do klasne borbe. Svrha je ovom prikazu da iznese načela i smjernice tih modernih evropskih revolucija u vezi s ljudskim radom i cjelokupnom društvovnom (socijalnom) organizacijom.

Ljudski rad (rad radnika) različito se shvaćao tečajem kulturne povijesti evropskih naroda. Razvitak od ropskog rada do slobode rada te od slobode do socijalne dužnosti rada, traje tisuće godina, ali ni novi vijek s proklamacijom slobode rada nije znatno promijenio socijalni položaj radnika kao privredno slabijeg elementa narodne zajednice.[1] Od vremena francuske revolucije ističu se subjektivna javna prava čovjeka i gradjanina, medju koja spada i sloboda rada, i to napose sloboda privrednog rada. Pod privrednim radom razumijeva se u novije vrijeme pravno ovlaštenje na odgovarajući način služiti se duševnim i tjelesnim sposobnostima u svrhu da se zaposjednu i neposredno upotrijebe materijalna dobra naravi, odnosno da se ta dobra oplemene ili učine korisnijima za ljudsku upotrebu i uživanje.[2] Svrha privrednog rada tiče se stvaranja i pribavljanja materijalnih dobara, koja su potrebna ili korisna za održanje i usavršenje ljudskog života bez obzira da li neposredno služe za uživanje ili za trajnu (višekratnu) upotrebu, i to bilo za pojedince bilo za zajednicu. Privrednom radu pridavao se tečevni značaj, ako se vrši za

[1] Dr Eugen Sladović: Radno pravo i kolektivni ugovor kao njegovo vrelo (Radnička zaštita. Socijalno-politička revija. Zagreb. Godina XIII, broj 5, 8 i 9 i Godina XIV, broj 1, 2).

[2] Dr H. Marcuse: Ueber die philosophischen Grundlagen des wirtschaftlichen Arbeitsbegrifes (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Tübingen. 1932. Band 69, str. 257). — Gabriel Sealles: La philosophie du travail. Paris 1923, str. 37.

vlastitu ili tudju korist t. j. u svrhu stvaranja materijalnih dobara za vlastitu korist ili dobavljanja drugima na upotrebu i uživanje. Pored toga isticalo se, da je privredni (tečevni) rad nephodna potreba čovjeka i čovječanstva, jer priroda pruža samo izuzetno dobra za upotrebu i uživanje u takvom stanju, da se mogu iskoristiti bez svake druge djelatnosti. Radi toga naglašivalo se da postoji naravna potreba privrednog rada kao opće pravo čovjeka. Zato se pravo čovjeka na rad ubrajalo medju apriorna ljudska prava i pri tome pozivalo na sveto pismo.[3] Razumljivo je samo sobom, da je primjena toga prava na rad vezana na zakonska ograničenja kao i svaka ljudska slobodna djelatnost uopće. Ograničenja privrednoga tečevnog rada izlaze djelomično iz tečevnih djelatnosti po sebi, a djelomično iz općega pravnog poretka. Privredni tečevni rad ne smije se načelno protiviti osnovnom moralnom zakonu i mora se kretati unutar etički-dozvoljenoga životnog zvanja, ali s druge strane mora uvažavati propise općega pravnog poretka kao dijela moralnoga društvenog reda.

Staro njemačko pravo prosudjivalo je radno-pravni odnos u prvom redu kao odnos vjernosti i povjerenja. Radno-pravni odnos izmedju slobodnih ljudi nije s pravnog stajališta bio obvezno-pravnog značaja, nego posve osobno-pravni odnos, a njegovu podlogu nije sačinjavala izmjena činidbe i protučinidbe, nego uzajamna povezanost izmedju vlasnika posla i njegove radne družine, savjesnost sviju članova družine u radu i prema vlasniku posla kao i skrb vlasnika posla, u što su bili uključeni i zapovjed i posluh. Osnovnu dužnost u tome osobno-pravnom odnosu činila je vjernost i povjerenje prema starom njemačko-pravnom shvaćanju o časti[4] tako, da su sve dužnosti vlasnika posla i radne družine predstavljale reflekse dužnosti vjernosti. To znači da dužnost na radne činidbe nije bila glavna dužnost članova radne družine nego samo posljedica dužne vjernosti. Isto je tako i dužnost vlasnika posla na davanje izdržavanja i zaštite bila samo posljedica dužnosti vjernosti.

U pravnoj državi s liberalističko-individualističkim sistemom, koji se je razvio prema načelima francuske revolucije iz XVIII. stojeća, nastajao je radno-pravni odnos na osnovi obvezno-pravnog ugovora, koji se označivao kao slobodni radni ugovor. To je odgovaralo liberalističko-individualističkoj osnovnoj tezi po kojoj se pojedinac-čovjek nije prosudjivao kao član naroda (sunarodnjak), koji je najuže sudbinski povezan s narodnom zajednicom, nego kao izolirani i slobodni individuum. Radi toga nije se radno-pravnom odnosu pridavao osobno-pravni značaj, nego se smatrao kao tržišno-privredna izmjena rada uz naplatu, a na mjesto zajedničke povezanosti postavljalo se izjednačenje interesa ugovornih stranaka, koje su si stajale nasuprot kao ugovorni protivnici. U tom odnosu nijesu si ugovorne stranke medjusobno dugovale vjernost i povjerenje, nego uglavnom samo odredjeni broj točno ustanovljenih dužnosti, koje su se medjusobno nalazile u odnosu činidbe i protučinidbe. To liberalistično-individualističko shvaćanje radnog odnosa karakteristično je za civilističko zakonodavstvo XIX. stoljeća, u kojemu se tek pod kraj susreću socijalno-politički elementi, koji donekle ograničuju taj slobodni radni ugovor (kao primjerice u interesu narodnog zdravlja i sl.). Nedostaci slobodnoga radnog ugovora pokazali su se u tome, što je isti vodio

[3] Gen. 1, 28—30.

[4] Sachsenspiegel: »Alle Ehre kommt vor der Treue«.

u klasnu borbu, jer je razorio patrijarhalnu vezu radnog odnosa i stvorio opreku izmedju rada i glavnice (kapitala), dok je s druge strane sloboda kod sklapanja i izvršenja toga ugovora bila samo fiktivna, jer je poduzetnik kao privredno jači mogao uvijek nametnuti posloprimcu ugovorne uvjete tako, da je faktično predležao neslobodni radni ugovor. To je konačno dovelo do raskinuća patrijarhalnih veza i socijalnog propadanja, a radništvo je postepeno proletarizirano.

Podkraj XIX. stoljeća susreću se u svim evropskim kontinentalnim državama pokušaji uklanjanja štetnih socijalnih posljedica liberalističko-individualističkog i kapitalističkog sistema u radnom pravu i sprječavanja prolaterizacije posloprimaca, a to je u drugom deceniju XX. stoljeća dovelo do djelomične reforme dotadanjega radnog prava. Tadanje koalicije posloprimaca i poduzetnika razvile su se u moćne privredno-socijalne samoupravne korporacije i stvorile suprotne borbene fronte rada i kapitala, koje su se neprestano pobijale. Za vrijeme prvoga svjetskog rata mnoge su države priznale te koalicije u težnji, da ih privuku na zajednički rad i stave u službu države, prenesene su na njih javne funkcije i sl. i time se približile položaju javno-pravnih samoupravnih tijela. Država je priznala opreku izmedju rada i kapitala i uzdigla ju do društveno-organizatornog načela, a težište socijalnih borba preneseno je iz poduzeća u asocijacije, jer su obostrani savezi priznati kao pozvani i jednakopravni zastupnici rada i kapitala, a država je intervenirala samo ako je zakazala samouprava (na pr. mirovni postupak, Schlichtungsverfahren). Značajno je, da se uvjeti rada i nadnica više ne ustanovljuju putem slobodne igre privrednih sila, nego autoritativno po asocijacijama tako, da su utanačenja ugovornih stranaka (tarifni ugovori) fiksirala sadržaj individualnih radnih ugovora predstavljajući u svom normativnom dijelu objektivno pravo. Pored toga uveden je poseban ustav privrednog poduzeća tako, da se radništvo svakog poduzeća prosudjivalo kao kolektivna ličnost i kao takvo je sudjelovalo kod njegovog vodstva (radnička vijeća u poduzećima, radnički povjerenici i sl.). Svrha se toga ustava poduzeća sastojala u pomaganju i nadopunjivanju privredno-socijalne samouprave, koja je bila prenesena na spomenute koalicije. To su značajke kolektivnoga radnog prava, u kojima se ističe svojstvo svakoga pojedinog radnika kao služećeg člana poduzetničke organizacije.

U novije vrijeme postavljena su naročito dva pitanja,[5] kojima pripada velika praktična vasnost, i to: 1. pitanje subjektivnog prava na rad.[6] To pitanje raspravlja se od vremena Louis Blanc-a, koji ga je nastojao aktualizirati na poticaj Fourier-a i Considérant-a u proklamaciji privremene vlade u Parisu na dan 25. II. 1848. U socijalističkoj doktrini predstavljalo je to pravo temeljni razlog za dokaz o neodrživosti privrednog poretka osnovanog na privatnom vlasništvu i 2. pitanje o opsegu prava na javnu (socijalno-političku) zaštitu privrednog rada i radnika.

Pitanje subjektivnoga prava na rad t. j. subjektivnog prava na radnu mogućnost uopće i prema konkretnoj radnoj sposobnosti, zadavalo je načelne poteškoće u liberalističko-individualističkom pravnom sistemu, koji je bazirao na institutu neograničenoga privatnog vlasništva. To su-

[5] Dr Franz M. Schinder: Die soziale Frage der Gegenwart vom Standpunkte des Christentums. Dritte und vierte Auflage. Wien. 1908, str. 86. i sl.
[6] Th. Brauer: Das Recht auf Arbeit. Jena. 1919.

bjektivno pravo na rad moglo bi se naime pravno oživotvoriti bilo protiv pojedinih sunarodnjaka (sudržavljana) bilo prema zajednici sviju sunarodnjaka tako, da bi nasuprot apsolutnom subjektivnom pravu radnika na rad morala stajati apsolutna dužnost drugih ljudi da mu na svaki način i bez obzira na svakovremene okolnosti pruže mogućnost za rad i sticanje prihoda. No takav pravni zahtjev nije spojiv s apsolutnim neograničenim pravom privatnog vlasništva privatnih osoba, a ne može se realizirati ni protiv države doklegod je privredni poredak osnovan na načelu privatne privrede. Subjektivno pravo na rad predpostavlja zadatak i dužnost državne uprave neposredno osigurati privatno privredno dobro (dobrostanje) pojedinih državljana. Liberalistički-individualizam smatrao je, da bi se to moglo ostvariti samo ako se ukloni privatna privreda kao sistem privrednog poretka i državu pretvori u opću privrednu zadrugu.

Razlike izmedju socijalnih revolucija, koje su ušle u povijest pod nazivom »francuska revolucija« pri kraju XVIII. stoljeća, odnosno »fašistička revolucija«, »njemačka nacionalno-socijalistička revolucija« i »hrvatsko ustaštvo« u prvoj polovici XX. stoljeća, ne može se svesti na jednostavnu formulu. Sve tri najnovije socijalne revolucije obuhvatile su ukupnost socijalnih odnosa u najširem smislu, a svrha im je bila reformirati čitav život u državnoj i narodnoj zajednici te na mjesto »stare« države postaviti »novu« i »bolju« državu. Nijedna od tih najnovijih revolucija nije smjerala na to da oslobodi samo jedan društveni sloj ili društvenu klasu, — kako to u uskom smislu zastupa markistička doktrina za proletersku revoluciju, — nego da iz temelja preuredi odnos pojedinca-čovjeka prema društvu, narodu i državi, i da na mjesto anarhije postavi poredak.

Pa ipak ako se makar površno i vanjski promotre spomenute četiri — jedna starija i tri novije — revolucije, opaža se medju njima kardinalna razlika u osnovnim poticajima, načelima i posljedicama. To nam pokazuje tekst njihovih osnovnih historičkih dokumenata, koji sadrže njihove osnovne poglede na društvene, političke, privredne i opće kulturne reforme, koje su zasnovale i praktički provodile u život. Francusku liberalnu revoluciju, koja je pred 150 godina potekla od gradjanstva, karakterizira »declaration de droit de l'homme et de citoyen«, dok moderne evropske revolucije baziraju na ideji narodne zajednice, koja prelazi uski krug gradjanskog liberalizma, a kondenzirana je u Carta del Lavoro (1927.), Program der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeitspartei (1920.) te u Ustavu Ustaše Hrvatskog oslobodilačkog pokreta (1932.) i Načelima hrvatskoga ustaškog oslobodilačkog pokreta (1933.). Moderne evropske revolucije porušile su uske klasne razlike i naglasile narodno jedinstvo utjelovljeno u jedinstvenoj talijanskoj, njemačkoj i hrvatskoj samostalnoj i nezavisnoj državi. U vremenima krize, raspadanja i slomova visoko je uzdignuta zastava socijalnih ideala (socijalne pravde), vjere u nepresahnjivu snagu naroda i čvrstu suradnju (kooperaciju, solidarizam) sviju članova istog naroda. Fašistički, nacionalno-socijalistički i ustaški pokret preuzeli su rano državnu vlast, što im je omogućilo da pod nadzorom praktične politike postepeno izgrade, odnosno izgradjuju svoja načela u harmoničku i organičku državnu i društvenu nauku. Spomenuta tri moderna revolucionarna dokumenta značajna su naročito radi novog duha, koji spaja državu i produktivni rad ne razumijevajući pri tome pod radom samo djelatnosti uskoga kruga

rukotvornog (manuelnog) rada, nego tjelesni i duševni rad sviju stvaralačkih sunarodnjaka. Sve te tri moderne revolucije zabacuju klasnu borbu i posebne privilegije odredjene društvene klase (gradjanstva, radništva, kapitalista), naglašuju načelo primata dužnosti, i to napose socijalne dužnosti rada i ideju zajednice zabacujući uopće društvene klase kao borbeni elemenat, a nad sve postavljaju narodnu zajednicu, pod koju potpadaju s istim dužnostima i istim subjektivnim pravima. Prema shvaćanju tih triju modernih evropskih revolucija postoje u narodnoj i državnoj zajednici samo sunarodnjaci, koji su dužni svojim radom stvarati (proizvoditi) kulturna dobra, unapredjivati zajedničko blagostanje, braniti državu i njezinu veličinu i unutar načela »zajedničko dobro ima prednost pred pojedinačkom koristi« postizavati svoju posebničku sreću i blagostanje. Sva tri spomenuta moderna evropska revolucionarna dokumenta ističu u sažetim izrekama bitnost talijanske fašističke, njemačke nacionalno-socijalističke i hrvatsko-ustaške nauke, odnosno idealne podloge na kojima je izgradjena fašistička, nacionalno-socijalistička i ustaška država te njihov socijalni (društvovni) i privredni poredak.

Prema shvaćanju spomenutih triju modernih revolucija privreda nije više sama sebi svrhom, nego samo sredstvo za osiguranje i uspješno unapredjivanje naroda. Zato se danas izbjegavaju izrazi »poslodavac« (Arbeitgeber) i »posloprimac« (Arbeitnehmer), jer poslodavac zapravo više ne daje rad po sebi, nego ga samo posreduje. Rad se vrši radi potrošnje i ova ga uvjetuje. Za to se zamjenjuje izraz »poslodavac« i izrazom »poduzetnik«, jer pravi vodja privrednog poduzeća ne čeka prekriženih ruku dok mu stignu želje potrošača, nego unaprijed poduzimlje sve potrebno da im mogne zadovoljiti. No konačno ni privredni poduzetnik nije drugo nego radnik, i ako je potrebno da bude prvi radnik u svom poduzeću. Radi toga zamjenjuje se i izraz »posloprimac« s izrazom »duševni i tjelesni radnik«. Upotreba tih izraza ne označuje samo vanjske jezične promjene, nego novi duh, koji danas ispunjuje rad posve drugim sadržajem uklanjajući svaki nezdravi egoizam i asocijalno iskorišćavanje radnika (namještenika) u privrednom procesu.[7]

U posljednjim godinama postalo je u državama s dirigiranom (vodjenom) privredom zaposlenje radnika važnom polugom moderne privredne revolucije. Stari liberalistički pojam »burza rada« ili radno tržište« zamijenjen je novim pojmom »punog zaposlenja raspoložive radne snage«. To ne predstavlja samo novu terminologiju riječi i pojmova, koja zamjenjuje stare riječi i pojmove, nego revolucionarnu promjenu njihovog sadržaja i smisla. Sve tri spomenute moderne revolucije duboko su dinamično orijentirane prema radu, a radnu snagu naroda smatraju moralnim dobrom pa ju radi toga izuzimlju iz sfere ponude i potražnje. Iz toga shvaćanja izlazi »pravo na rad«, kako ga shvaćaju fašizam, nacionalni-socijalizam i ustaštvo, i to napose u vezi sa suzbijanjem nezaposlenosti i javnim radovima. No pored toga ocjenjuju te tri moderne revolucije organiziranu radnu snagu i kao nacionalni čimbenik za izgradnju, obranu i slobodu naroda i države, koji se mora prema posebnom planu pokretno iskoristiti u korist zaposlenog radništva kao i na probitak narodne i državne zajednice. Takvo novo shvaćanje uključuje u sebi vjeru u rad i u dužnost rada. Dok je u liberalističko-individualističkoj epohi

[7] Ernst Storm: Volkswirtschaftlicher Grundriss. Berlin. 1937, str. 71.

cvata kapitalizma radništvo vodilo borbu za priznanje »prava na rad« tako, da je taj zahtjev zvučio antikapitalistički, uključuje u sebi novi socijalni pojam rada zapravo »dužnost na rad«. Pod nazivom »prava na rad« tražio je pojedinac od zajednice egzistenciju, razvitak ličnosti i ljudsko dostojanstvo, dok »dužnost na rad« traži zajednica od pojedinca. Tu se dakle susrećemo s prelazom od »prava na rad« na »dužnost rada«. Razumljivo je s druge strane, da se o provedbi dužnosti rada i o pravom zaposlenju radne snage može govoriti tek onda, ako predleže zato podesne privredne predpostavke. Tamo, gdje postoji vojska nezaposlenih, djeluju asocijalne i revolucionarne nezadovoljne sile, koje se ne mogu disciplinirati pukim socijalno-političkim pripomoćima i akcijama, jer moralan i socijalan čovjek ne traži milostinju, nego rad za pravednu plaću.

Osnovna načela spomenutih triju modernih revolucija o radu i njegovom položaju u narodnom gospodarstvu su slijedeća:

1. Talijanski fašizam.

Temelj talijanskom fašizma i korporativizma postavljen je u Carta del Lavoro, koja je zaključena u fašističkom velikom vijeću od 21. IV. 1927., a proglašena u Gazzetta ufficiale broj 100 od 30. IV. 1927. Prema svojoj tehnici sastoji ta Carta od XXX. točaka, u kojima su kondenzirane osnovne ideje fašizma u pogledu socijalnog (društvovnog) života, korporativne stališke organizacije i narodnog gospodarstva, a načelno predstavlja programatsku deklaraciju o socijalnom preuredjenju i izgradnji korporativne države. Radi toga Carta del Lavoro nije zakon u tradicionalnom smislu, nego dokumenat fašističke revolucije. Carta del Lavoro dijeli se u ova četiri dijela i to: 1. korporativna država i njezina izgradnja (točka I.—X.), s političkim značajem; ovdje treba naročito istaknuti one teze, u kojima je rad proglašen socijalnom dužnosti i kojima se traži iskrena suradnja sviju koji se bave stvaralačkim (proizvodnim) radom, zabacuje državni socializam i priznaje bitna važnost privatne inicijative u narodnom gospodarstvu, 2. kolektivni radni ugovor i zaštita rada (točka XI.—XXI.), u kojemu je istaknuta misao o osiguranju radnog mira, napose pomoću kolektivnih radnih ugovora, zatim o podlogama za pravednu naplatu rada, o pravu radnika na odmor i dopust kao i o pripuštanju kazna u poduzećima, 3. vodjenje očevidnosti o radu (točka XXII.—XXV.) upućuje na dužnost države glede stalnog nadzora stanja (tržišta) rada, i dotiče se pitanja osnivanja ureda za vodjenje odnosne očevidnosti na paritetnoj osnovi, i 4. socijalna skrb, pomoći, odgoj i dalja izobrazba (točka XXV.—XXX.) sadrži opsežan program za dalju izgradnju socijalnoga (društvovnog) osiguranja, zatim dotiče se dužnosti udružba zvanja glede društvovne skrbi za svoje pripadnike po zvanju, njihov odgoj i dalje stručno školovanje.

Carta del Lavoro polazi sa stajališta, da je talijanski narod organizam, čije se svrhe, život i mogućnosti djelovanja izdižu po moći i trajanju iznad svrha, života i mogućnosti djelovanja sviju pojedinih ljudi i skupina ljudi iz kojih se on sastoji (točka I.). Talijanski narod je etičko, političko i privredno jedinstvo, koje je u bitnosti oživotvoreno u fašističkoj državi. Radi toga ustanovljen je rad kao socijalna dužnost, i to u svim oblicima u kojima se vrši i bez obzira da li predleži vodeći ili izvršujući, duševni, tehnički ili ručni rad. Zato stoji rad pod zaštitom države,

a čitava privredna proizvodnja sačinjava s nacionalnog stajališta cjelinu, dok su njezine svrhe jedinstvene i iscrpljuju se u dobrostanju svakoga pojedinog čovjeka i u povećanju nacionalne moći (točka II.). — Osnivanje sindikalnih društava i društava prema zvanju je slobodno, ali samo zakonski priznata i pod državni nadzor spadajuća društva zvanja ovlaštena su zakonito zastupati čitavu skupinu radnika (posloprimaca) i poslodavaca za koje su osnovana t. j. paziti na njihove interese naprama državi i drugim asocijacijama zvanja, sklapati kolektivne (skupne) radne ugovore, koji obvezatno vrijede za sve, koji pripadaju dotičnoj skupini zvanja, njima odredjivati dužnost plaćanja doprinosa i naprama njima izvršavati ovlaštenja, kojima pripada javan interes (točka III.). — U kolektivnim radnim ugovorima dolazi do vidljivog izražaja solidaritet izmedju različitih faktora proizvodnje putem izjednačenja suprotnih interesa radnika i poslodavaca kao i njihovo podredjivanje pod više privredne interese (točka IV.). — Radničko sudovanje je sredstvo pomoću kojega država zahvaća u radno-pravne sporove radi njihovog uredjivanja bilo da predleži izvršenje postojećih ugovora ili drugih propisa, bilo ustanovljenje novih radnih uvjeta (točka V.). — Zakonito priznati savezi zvanja osiguravaju pravnu jednakost izmedju radnika i poslodavaca, održavaju red u proizvodnji i u radu te unapredjuju njihovo usavršenje. Korporacije predstavljaju sveobuhvatnu organizaciju sila, koje stvaraju u privredi i zastupaju sve njihove interese. Obzirom na opsežno zastupstvo i jer su interesi proizvodnje nacionalni interesi, priznaju se korporacije po zakonu kao državni organi. Kao zastupnici jedinstvenih interesa proizvodnje mogu korporacije izdavati pravno-obvezatne propise za uredjenje radnih odnosa i za zajedničko djelovanje u proizvodnji, ako su dobile potrebne punomoći od priključenih saveza (točka VI.). — Korporativna država smatra privatnu inicijativu na području privrede najutjecajnijim i najkorisnijim orudjem u interesu naroda. Pošto privatna organizacija predstavlja zadaću u nacionalnom interesu, odgovoran je vodja poduzeća državi za svoju proizvodnju. Iz suradnje produktivnih sila nastaju medju njima uzajamna prava i dužnosti. Posloprimac je djelotvoran suradnik u privrednom poduzetništvu, čije vodstvo pripada poslodavcu i koji je za nj odgovoran, i to bez obzira da li je tehničar, namještenik ili radnik (točka VII.). — Savezi poslodavaca dužni su na svaki način unapredjivati i usavršavati proizvodnju i skrbiti za snizivanje troškova. Zastupstva onih, koji vrše slobodna zvanja ili umjetnost, kao i savezi javnih službenika moraju suradjivati kod čuvanja interesa umjetnosti, znanosti i književnosti, zatim kod usavršavanja proizvodnje i postizavanja etičkih svrha korporativnog poretka (točka VIII.). — Zahvat države u privrednu proizvodnju vrši se samo ako manjka privatna inicijativa ili ako je ista nedostatna, odnosno ako se radi o važnim političkim državnim interesima. Takav zahvat može se vršti u obliku nadzora, poticaja ili neposrednog poslovodstva (točka IX.). Kod kolektivnih radnih sporova smije se sudski postupak pokrenuti tek ako je prije toga korporativni organ preduzeo pokušaj izmirenja. Kod pojedinačkih sporova o tumačenju i provedbi kolektivnih radnih ugovora pripada savezima zvanja ovlaštenje preduzeti pokušaj mirnog rješavanja. Za takve pravne sporove nadležni su redoviti sudovi, koji odlučuju uz sudjelovanje prisjednika, koje imenuju interesirani savez po zvanju, (točka X.).

Fašistička Italija, koja je dosljedno provela sistem korporativnog uredjenja države, provela je reformu trgovačkog (dioničarskog) prava tako, da je pravo osoba u trgovini uvrstila u opći gradjanski zakon (codice civile), i to u knjigu o poduzeću i radu (dell' impresa e del lavoro), a strogo obveznopravne osobine dosadanjega trgovačkog zakona (1882.) u dio općega gradjanskog zakona o obvezama. Knjiga pćega gradjanskog zakona o poduzeću i radu sankcionirana je dne 1. I. 1941., stupa na snagu na dan 21. IV. 1942., a sastoji od deset naslova. Prvi naslov uredjuje rad i stališe po zvanju u korporativnom poretku. Rad je zaštićen prema načelima Carta del Lavoro u svim oblicima, u kojima je organiziran ili se vrši. Kategorije zvanja uredjene su zakonima, reglementima, vladinim naredbama i statutima zakonski priznatih udružba zvanja, dok je izvršavanje zvanja u privrednoj djelatnosti (attivita economiche) normirano zakonima, reglementima, korporativnim normama i tarifama, izdanim po zakonski priznatim udružbama zvanja. Korporativne norme su korporativne naredbe, kolektivni (skupni) privredni sporazumi, kolektivni radni ugovori i odluke radnih oblasti u kolektivnim sporovima. Drugi naslov tiče se rada u poduzeću (impresa), i to napose (strogo u duhu korporativnog sistema) propisa o vodstvu poduzeća, o sudjelovanju u njemu, o odgovornosti poduzetnika i o posljedicama, ako ne izpunjuje svoje odgovornosti, o radnom odnosu i o pravima obiju ugovornih stranaka s mnogo potankosti o plaći, marljivosti radnika, o noćnom i prekorednom radu, o odmoru, bolesti, nezgodi, osiguranju, prekinuću radnopravnog odnosa, odpravnini, utakmičnoj klauzuli, naučnicima i dr. U drugom poglavlju drugog naslova sadržani su propisi o poljodjelskim poduzećima. U trećem naslovu uredjen je samostalan rad, i to uključivo intelektualni rad, čime su upotpunjeni propisi knjige općega gradjanskog prava o pogodbama o uslugama rada za plaću (appalto). U četvrtom naslovu uredjeni su neki posebni slučajevi ovisnog rada (službe) tako, da načelno vrijede za rad izvan poduzeća propisi o radu u poduzeću ukoliko su u skladu s osobitostima odnosnoga pravnog odnosa; za domaću poslugu doneseni su potanki propisi.[8]

Naplata rada treba prema točki XIV. Carta del Lavoro po mogućnosti u primjerenom obliku odgovarati potrebama radnika i stanju poduzeća. Ako su ugovorene akordne nadnice, a isplata se vrši u vremenskim rokovima, koji prelaze 15 dana, moraju se isplaćivati odgovarajući 15-dnevni ili tjedni predujmovi. Noćni rad, koji se ne vrši u redovitim izmjenama smjene, naplaćuje se s višim stavkama od dnevnog rada. Ako se rad naplaćuje prema akordnim stavkama, moraju se akordni tarifi ustanoviti tako, da marljiv radnik, koji raspolaže s normalnom radnom snagom, ima mogućnost postići najmanju mjeru veće zasluzbe, koja prelazi osnovnu plaću.

Fašizam zabacuje shvaćanje o liberalističkom navodnom normalnom stanju, u kojemu se neprestano automatski uspostavlja ravnoteža privrednih sila. Ni sam liberalizam nije vjerovao u taj automatizam pa je bio prilikama primoran predviditi pravne sankcije za zloporabe privatnog vlasništva u obliku kapitalističkog sistema na štetu pojedinaca (radništva,

[8] Silvio Bondua: In Margine al nuovo libro del lavoro, norme, corporative, raporti di lavoro in seno all' impresa. (Il diritto del' Lavoro. Rivista mensile ufficiale per gli atti e comunicati del ministerio delle corporazioni. Roma. Anno XV, Nr. 12, dicembre 1941-XX, str. 426—442).

seljaštva) i narodne zajednice. U liberalističkoj pravnoj državi bila je zadaća države u prvo vrijeme ograničena na nadzor da se u slobodnoj privrednoj utakmici primjenjuju samo legalna i poštena sredstva i da se u težnji za neograničenim materijalnim dobitcima ne unosi elemenat socijalnog nemira. Kad je iskustvo pokazalo da ne dostaje ni ta pasivna skrb države ni njezina aktivna socijalna politika postepeno dovodi tečaj razvitka do etatičkog intervencionizma, a kad ni to nije osiguralo privredni ni politički mir, uvodi fašizam korporativni sistem. Fašizam je spontana i nova socijalna tvorevina, koja je stupila na mjestu stare liberalne države sa svrhom da socijalni mir u državnoj zajednici postavi na bolje temelje suprotstavljajući se načelu formalnog legitimizma, kao neposredni izražaj volje k životu i biološke snage. Biće fašizma sastoji u kombinaciji dvaju načela: načela elite (zastupnici Georges Sorel i Pareto), koje rezultira iz promatranja historičkog razvitka, a koje pokazuje, da vladavina masa (demokracija) nije moguća, odnosno da državu može voditi samo malena, snažna, požrtvovna i energična manjina, jer je »svjesna većina« neostvariva fikcija; to načelo elite, čiji nosioci preuzimlju i vrše svu državnu vlast, uvjetuje posredno načelo državnog autoriteta, koje omogućuje stvoriti novu državu stroge discipline (stege) i velikoga radnog kapaciteta uvažajući privredne i moralne elemente narodnih energija. Državni autoritet sposoban je da snažnom energijom skupi (centralizira) sve životne manifestacije naroda. Radi toga je fašizam likvidirao stranačku državu (prijašnje političke stranke) i stari parlamentarni sistem i stvorio novu korporativnu državu, kojoj je na čelu (vodstvu) ličnost, koja svemu daje autoritet i ritam. Fašizam je postepeno (1920.—1924.) uklonio s vlasti staru talijansku classe dirigente, koja je predstavljala oligarhički sistem, koji je vladao pod lozinkom liberalizma i demokracije, a kao zasade svoje političke ideologije prihvatio je ova načela: primat egzekutive, strogo uredjena hierarhija, mjesto klasne borbe suradnja stručne stališke organizacije, mjesto slučajnosti sposobnost, a povrh svega načelo dinamičke države. Fašizam proveo je originalnu kombinaciju nacionalizma i sindikalizma s tendencijom povećanja proizvodnje i provedenja egzaltacije nacionalne talijanske države kao nastavka rimskog imperiuma. Sindikalistička ideologija preuzeta je od talijanskih teoretičara sindikalizma (Sismondo de Sismondi, Giandomenico Romagnosi i dr.). Fašizam predstavlja državu kao vječni i neprekinuti niz pokoljenja, kao objektivizaciju narodnog duha i narodne svijesti. U prastaroj kontroverzi, da li je država radi pojedinca ili pojedinac radi države, provodi energično načelo da je pojedinac radi države. Motto fašizma glasi: sve za državu, ništa protiv države i ništa izvan države (Giovani Gentile, Alfredo Rocco). Fašizam nastoji političku i socijalnu doktrinu liberalizma zamijeniti pojmom zajednice prema svom stajalištu, da je zajednica konačna svrha pojedinaca. Za fašizam nije zajednica stvar pojedinca, koji je sad sačinjavaju, nego karika generacija i radi toga pripada pojedincu smo podredjena uloga, jer sama narav ustanovljuje njegovo podredjenje pod kolektivne sile. Ali s druge strane fašizam smatra pojedince vrlo korisnim članovima zajednice, jer iz zdravih individualnih života nastaje zdrav socijalni organizam. Na taj način postaje fašizam od političke socijalna doktrina t. j. nauka o službi i požrtvovnosti pojedinca za dobro zajednice i države. Fašizam traži od svakog pojedinca kao člana narodne zajednice osobita socijalna svojstva: vjernost, odvažnost, marljivost, štedljivost i poštenje.

Na osnovi fašističke ideologije izgradjeno je novo talijansko državno, upravno i privredno pravo. Talijanska država nije samo puki zakonodavac i čuvar pozitivnoga pravnog poretka, nego aktivno zahvaća u sve pojave socijalnog života pa joj zato pripada značaj autoritativne totalitarne države, koja se osniva na nacionalnom mythosu o narodu, narodnoj zajednici (italianitá) i njezinoj historičkoj misiji. Fašističke političke institucije omogućile su svojim autoritetom disciplinirati socijalne skupine (stališe, zvanja), te ih pretvorile u pomoćne državne organe putem korporativnog ustrojstva.

2. Njemački nacionalni socijalizam

Njemački nacionalno-socijalistički pokret pod vodstvom Adolfa Hitler-a preuzeo je državnu vlast u Njemačkoj dne 30. I. 1933. i od tog vremena provodi svoj program u praktičan život. To se tiče i rada.

Program nacionalno-socijalističke njemačke radne stranke od 24. II. 1920.[9] sadržaje 25 točaka, koji predstavljaju programatske smjernice političkoga i socijalno-političkog sadržaja: zahtjev za sjedinjenje sviju Nijemaca u Velikoj Njemačkoj, ravnopravnost njemačkog naroda s drugim narodima i ukidanje diktiranih ugovora o miru, povratak kolonija za prehranu naroda i dr. Medju radno-pravna načela spadaju ova: a) »Mi tražimo, da je država dužna u prvom redu skrbiti za mogućnosti tečenja (rada) i života državljana. Ako nije moguće prehraniti čitavo pučanstvo države, treba pripadnike stranih naroda (nedržavljane) odstraniti« (točka 7), b) »Svi državljani moraju imati jednaka prava i dužnosti« (točka 9), c) »Prva dužnost svakog državljana mora biti u duševnom i tjelesnom stvaranju. Djelatnost pojedinaca ne smije se protiviti općim interesima, nego se mora vršiti u okviru skupnosti i na korist sviju« (točka 10), d) »Zato tražimo ukinuće prihoda bez rada i bez muke i uklanjanje robovanja kamatima« (točka 11), e) »Tražimo podržavljenje sviju (dosad) već socijaliziranih (trust) poduzeća« (točka 14), »Tražimo velikodušnu izgradnju opskrbe u starosti« (točka 15), h) »Mi tražimo stvaranje zdravoga srednjeg stališa i njegovo održanje, bezodvlačnu komunalizaciju velikih robnih kuća i njihovo iznajmljenje manjim obrtnicima uz jeftine cijene, najstroži nadzor sviju malih obrtnika kod dobava zemljama i općinama« (toč. 16), i) »Mi tražimo zemljišnu reformu, koja odgovara našim narodnim potrebama, donošenje zakona o nenaplatnom izvlaštenju zemlje za općekorisne svrhe, ukinuće zemljarine i sprječavanje svake spekulacije sa zemljom« (točka 17), j) »Mi tražimo bezobzirnu borbu protiv onih, koji svojim djelovanjem oštećuju zajedničke interese« (točka 18), »Mi tražimo da se rimsko pravo, koje služi materijalističkom svjetskom poretku, zamijeni s njemačkim općim pravom« (točka 19), i l) »Stranka kao takva zastupa stajalište pozitivnog kršćanstva i ako se konfesionalno ne veže za nijedno odredjeno vjeroizpovijedanje. Ona suzbija židovsko-materijalistički duh u i izvan nas, a uvjerena je, da trajno ozdravljenje našeg naroda može uslijediti samo iznutra na osnovi »zajedničko dobro ide ispred pojedinačke koristi« (točka 24).

---

[9] Dr. H. Wiers: Das Reichszivilrecht. Anhang: Staatsgrundgesetze. Berlin 1936. Anhang, str. 1—2.

Njemački nacionalni socijalizam smatra da medju najveća kulturna dobra spadaju: narod (narodna zajednica), rasa i narodna čast, a medju osnovne stanice državnog života: obitelj, privredna poduzeća i nacionalno-socijalistička radna stranka, što zajedno tvori jedinstvo države, koje ne može proizvesti ni nadomjestiti nikakva birokracija. Nacionalno-socijalistička država je organizirana narodna zajednica, odnosno narodna država je organizirana narodna zajednica, odnosno narodna država osnovana na volji naroda, koja se spontano i neprestano očituje u dnevnom kontaktu s vodjama. Tu narodnu volju najbolje osjeća poznavalac narodne duše, koji joj daje vanjski izražaj i skrbi za njezino oživotvorenje. Tome odgovara načelo vodje s jedinstvenim autoritetom, u kojemu je usredotočena državna pravna i politička vlast. Dok je u demokratskim ustavima liberalne pravne države XIX. stoljeća zaštita čovječje osobnosti i gradjanske slobode od državnih zahvata predstavljala temeljni elemenat svega života, a demokratska konstrukcija narodnog suvereniteta omogućivala sudjelovanje naroda u vršenju državne vlasti, zastupa nacionalni socijalizam shvaćanje, da nijedan član narodne zajednice ne može imati subjektivno pravo svoju slobodu upotrebljavati na štetu nacionalno-socijalnog pojma slobode, jer mu samo socijalna sloboda zajamčuje slobodu u zajednici uopće. Država traži totalitet u čitavom narodnom i državnom životu, koji uključuje i privredu i kulturu, znanost i umjetnost, što se sve mora podrediti pod političko vodstvo. Nacionalni socijalizam nastoji ukloniti dualizam izmedju države i društva, javne-političke i privatne sfere, koje predstavljaju značajke liberalno-individualističke epohe. Primarno je narod, a država je kao njegov organ sekundarna pojava. Važan organ države je nacionalno-socijalistička radna stranka i njezin pokret, jer je totalitarna država načelno država pokreta, koji bazira na posebnom svjetovnom nazoru. Ta stranka je nosilac njemačke državne misli i nedjeljivo spojena s državom.

Izmedju nacionalnog socijalizma i fašizma postoje sličnosti, ali i razlike. Glavne razlike medju njima mogu se svesti na ove momente: a) fašizam izdiže ideju države (država je iznad svega pa i iznad naroda), dok nacionalni socijalizam naglašuje ideju naroda (narod je iznad države, jer država ne stvara narod, nego narod oblikuje državu), b) fašizam predpostavlja bogodanog vodju, a nacionalni socijalizam vodju i narod, c) fašizam izdiže kult države, vodje i državnog racionalizma (napredak države ovisi od državne organizacije i državnog plana), dok nacionalni socijalizam bazira na nacionalno-socijalističkom romanticizmu vjerujući u misiju rasno i duhovno jedinstvenog naroda. Nacionalni socijalizam suzbija na svim područjima života materijalističko-marksističko shvaćanje, zabacuje klasnu borbu, svjetsku revoluciju i proletarizaciju društva. Na političkom sektoru je nacionalni socijalizam uklonio državni federalizam (koji je postojao prema ustavu od 1871. i weimarskom ustavu od 1919), učvrstio narodno jedinstvo i proveo jedinstveno političko vodstvo (Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer). Na privrednom sektoru nastupa nacionalni socijalizam prema stajalištu, da je privreda samo jedna od ukupnih manifestacija narodnoga i državnog života, pa da radi toga ne živi odijeljeno od njega i da mu mora služiti. To znači da narod ne živi radi privrede, niti privreda postoji radi kapitala, nego kapital mora služiti privredi, a ova narodu. Privreda je sredstvo za unapredjenje narodne države i zato se ova ne povezuje uz odredjeni privredni sistem, nego privrednu

politiku prilagodjuje privrednim prilikama prema temeljnom načelu »Gemeinnutz geht vor Eigennutz«, a mjesto lozinke »privreda je sudbina« postavlja geslo »politika je sudbina«. Nacionalni socijalizam traži od svih članova narodne zajednice predani i pošteni rad u okviru dirigirane privrede, koju vodi država odredjujući njezin plan i smjernice. Za formiranje privrede i privredne politike vrijede ova načela: a) privredna politika rezultira iz priznanja njezine najveće vrijednosti, koja postoji za narod i zato mora biti narodno povezana, b) privredna politika je dio skupne državne politike, a privreda politički vodjena narodna privreda, c) privredna politika uključuje u sebi formiranje političkih gesla, koje odredjuju privredu, d) privrednu politiku moraju rukovoditi dvije osnovne spoznaje, i to: da je rad ličnosti na početku svakog stvaranja i da se svakoj ličnosti, koja djeluje u narodnoj privredi, mora ostaviti dovoljna sfera za njezino djelovanje i činidbe, jer se samo na taj način može oživotvoriti privreda rada, činidaba i vlasništva za čitav njemački narod, a podjedno i zajamčuje najzdravija i najrazumnija privreda, koja postaje vječnim vrelom mladosti, odnosno da je privreda snažno područje narodnog života i da radi toga mora u svakom privrednom radu važiti načelo najveće sigurnosti i publiciteta.

Nacionalni socijalizam proveo je stališku organizaciju seljaštva, a ostale privredne djelatnosti organizirao je u stručnu organizaciju njemačke obrtne privredne samouprave.

Novo njemačko radno pravo uredjeno je zakonom od 20. I. 1934. o narodnom radu, koji predstavlja izražaj nacionalno-socijalističkog shvaćanja i postavlja tu pravnu materiju na posve novu podlogu. To novo njemačko radno pravo nije klasno pravo ovisnih posloprimaca, nego pravo zajednice sviju njemačkih radnih ljudi, koje je ispunjeno idealima o vjernosti, drugarstva, časti, vodstva i činidbe. Time je pravno obuhvaćen radni čovjek kao služeći član poduzetničke organizacije, koji je potonji uključen u veliku narodnu zajednicu, kojoj je podredjen. Radi toga označuje se nacionalno-socijalističko radno pravo kao pravo zajedničkog stvaranja narodne zajednice.

Novo njemačko radno pravo prekida prema tome rimsko-pravno shvaćanje prema kojemu je radno-pravni odnos bilo isključivo reguliran kao obvezno-pravni ugovor, i to kao podvrst najma stvari, što je odgovaralo rimsko-pravnom shvaćanju[10] o ovisnom radu. Prema rimskom shvaćanju bio je ovisan rad (rad za drugoga, rad za plaću) moralno difamiran i nedostojan (u pravnom smislu stvar) slobodnog čovjeka. Radi toga su u rimskoj državi vršili robovi one poslove, koji se danas vrše u radno-pravnom odnosu, a tko se poslužio radom (službom) tudjeg roba i zato platio njegovom gospodaru-vlasniku naknadu, sklapao je ugovor o najmu stvari upravo kao da je iznajmio tegleću životinju. Kasnije su načela o najmu stvari primijenjena i na medjusobne službe (činidbe) rimskih gradjana.

Njemačko nacionalno-socijalističko radno pravo je uklonilo kolektivno (skupno) radno pravo i time otvorilo put za stvaranje novoga radnog prava prema njemačkom socijalizmu. Nacionalni socijalizam promatra doduše kolektivno radno pravo kao napredak naprama čistom

[10] Dr W. Herschel: Neues Arbeitsrecht nebst den noch geltenden älteren Vorschriften. 5. Auflage. Leipzig. 1937, str. 5.

liberalističko-individualističkom pravnom sistemu, ali ga zabacuje iz ovih razloga: a) asocijacije kolektivnoga radnog prava (sindikati radnika i savezi poslodavaca) nijesu bili sposobni oživotvoriti narodnu zajednicu u radnom životu, a njihova socijalna suprotnost otešćavala je ujedinjenje svih narodnih sila, b) jednakost rada i glavnice, koja dominira u kolektivnom radnom pravu, nije spojiva s načelom privrednog vodstva, jer i ako svi, koji stvaraju dobra, zavredjuju jednako poštovanje, u radu može ipak samo jedan voditi, a rodjeni vodja u radu je načelno poduzetnik, c) kolektivno radno pravo, u kojemu ne odlučuju pripadnici pojedinačkog poduzeća, nego anonimne asocijacije, ne pozna jasnu odgovornost, koju traži načelo vodstva, d) pošto je privredno poduzeće prema nacionalno-socijalističkom shvaćanju organizam, mora njegov vodja sam stvoriti unutarnje poduzetničko uredjenje bez kolektivnih ili izvandržavnih utjecaja i e) oblik privredno-socijalne samouprave, koji prevladava u kolektivnom radnom pravu, protivi se autoritativnom državnom vodstvu, i smeta državu kod brzih i dubokih zahvata u socijalne odnose. Radi toga je nacionalni socijalizam uklonio liberalističko-individualističko i kolektivno radno pravo kao i stare koalicije, te sve njihove članove uveo u Njemačku radnu frontu, koja je prema zakonu od 24. X. 1934. i od 11. XI. 1934. član Nacionalno-socijalističke njemačke radne stranke, a dan 1. svibnja proglašen je zakonom od 27. II. 1934. narodnim blagdanom njemačkog naroda.

Glavna zadaća nacionalno-socijalističkog radnog prava sastoji u uklanjanju klasne borbe i uspostavi zajedničkog rada svih stvaralačkih sila. Kod toga ne polazi se za utopističkim ciljem nepriznavanja naravnih opreka izmedju rada i kapitala, ali uspostavlja njihova suradnja u korist narodne zajednice na podlozi povjerenja. Pored toga unosi u novi radno-pravni sistem duhovne elemente i postavlja najveće zahtjeve na stvaralačke sile u pogledu osjećaja odgovornosti prema narodnoj zajednici. Središte radnog života je pojedinačko privredno poduzeće, koje se (analogno biološkom shvaćanju nacionalnog socijalizma) predstavlja kao živi socijalni organizam, ali podjedno i kao član narodne zajednice. Zajednicu privrednog poduzeća sačinjavaju svi njegovi pripadnici (poduzetnik, namještenici, radnici) u njihovoj suradnji, a pripada joj značaj autonomne veze u kojoj dominira duh socijalne časti. Medjusobni odnosi izmedju članova zajednice privrednog poduzeća ne prosudjuju se prema izmjeni materijalnih činidaba, nego prema duhu uzajamne vjernosti, poštovanja i drugarstva, a njezina svrha sastoji u zajedničkom radu za unapredjenje svrha poduzeća kao i u općoj koristi za narod i državu. Za privredno poduzeće vrijedi načelo vodstva, a prirodni vodja je njegov poduzetnik, dok radnici i namještenici čine radnu družinu. Vodja privrednog poduzeća odlučuje u svim pitanjima, koja se tiču poduzeća i predana su mu na rukovanje po zakonu o uredjenju nacionalnog rada, ali je za to odgovoran, a napose za blagostanje radne družine. Vodji poduzeća pridjeljuju se radi učvršćenja uzajamnog povjerenja i suradnje povjerenici iz kruga radne družine sa savjetujućim glasom. Privredna poduzeća uključena su kao članovi u više društvene jedinice (stališe).

Njemačko upravno pravo razlikuje[11] »poslovni odnos« (Beschäftigungsverhältnis) radnika, namještenika i naučnika od »službovnog odnosa« (Dienstverhältnis) državnih službenika. Pravni položaj radnika i namještenika razlikuje se od položaja državnih službenika. Ta razlika ne može se danas više konstruirati prema stajalištu, da za pravni odnos za radnika i namještenika vrijedi samo opći gradjanski zakon, a za državne službenike samo javno pravo, jer prema zakonu o uredjenju nacionalnog rada radni ugovor imedju poslodavca i radnika (namještenika) nije čisto obvezno-pravne naravi, nego je prožet mnogim osobno-pravnim elementima. Taj osobno-pravni elemenat ne daje privrednom poduzeću svojstvo pravne osobe ali ga pravno shvaća kao pravno jedinstvo t. j. kao zajednicu privrednog poduzeća osnovanu na uzajamnoj vjernosti, a na osnovi te javno-pravne zajednice privrednog poduzeća nastaju za poduzetnika i radnu družinu javno-pravne dužnosti, koje moraju izvršavati prema narodu i državi. To pokazuje, da je za prosudjivanje pravnog odnosa izmedju poduzetnika i radnika (namještenika) u velikoj mjeri mjerodavno i javno pravo. No radnici i namještenici nijesu podredjeni privrednom poduzetniku kao državni službenici svojim predpostavljenima, i ako moraju ispunjavati njegove odredbe u pogledu poduzeća.

Njemačka radna fronta (Die Deutsche Arbeitsfront) je član Nacionalno-socijalističke njemačke radne stranke u smislu zakona od 1. XII. 1933. o osiguranju jedinstva stranke i države, a predstavlja organizaciju sviju Nijemaca stvaralaca s glavom i rukom sa svrhom, da sve sunarodnjake vodi politički, svjetovno-nazorno i stručno te zaokupi u nacionalnu-socijalističku zajednicu. Članovi radne fronte jesu: a) kao pojedinački članovi svi njemački državljani radnici, namještenici, obrtnici, poduzetnici i pripadnici slobodnih zvanja, koji su arijskog porijetla, i b) kao korporativni članovi obzirom na pripadnost korporativno prislonjenoj organizaciji (kao na pr. Državni prehrambeni stališ, Nacionalno-socijalistički savez liječnika, Državna kulturna komora i dr.). Pokrovitelj radne fronte je vodja i državni kancelar. Glavna zadaća radne fronte sastoji u stvaranju istinske narodne zajednice i zajednice činidaba sviju Nijemaca, a iz toga slijedi: a) odgoj članova u nacionalnom socijalizmu, b) izobrazba članova u zvanju, c) skrb za članove u radno-pravnom smislu i obzirom na socijalno osiguranje, d) briga za zdravstveno stanje članova u poduzeću i izvan njega, e) uredjenje slobodnog vremena preko nacionsocijalističke zajednice »Snaga putem radosti« (Kraft durch Freude), f) privredno zadovoljavanje putem suradnje državnih zajednica poduzeća s povjerenikom rada i zajednički rad s organizacijom obrtne privrede, i

3. Hrvatsko ustaštvo.

Prema hrvatskom narodnom shvaćanju pripada radu veliko moralno značenje, kako to pokazuje napose vrijednost rada u seljačkom domu.

Hrvatska kućna (obiteljska) zadruga je poseban obiteljsko-pravni sistem, u kojoj živi više užih obitelji pod ravnanjem jednog kućegospodara za koju vrijedi zadružni socijalno-pravni poredak. Hrvatski povjesničari (Dr. Franjo Rački, Vladimir Mažuranić, Dr. Vinko Krišković i dr.) razlažu, da je ustanova hrvatske zadruge skroz na skroz prožeta konstitucionalnim duhom i da su Hrvati upravo u zadružnom obiteljskom životu odgojeni u ustavnoj svijesti, koju su unosili u državni život daleko prije nego su drugi narodi imali ustavnu formu vladavine. Kućegospodar zastupao je zadrugu u župskim skupštinama, jer je više zadruga tvorilo brat-

[11] Wilhelm Laforet: Deutsches Verwaltungsrecht. München. 1937, str. 99.

stvo (pleme) nastanjeno u jednoj župi, čiji je najviši organ župska skupština i župan. Više župa tvorilo je državu, kojom su vladali vijeće i sabor, — pravo narodno predstavništvo, — u koje su pojedina bratstva (plemena) birala svoje zastupnike. Izvršni organ države bio je kralj, koga je biralo to narodno predstavništvo, ali je njegova vlast bila ograničena voljom naroda (privolom vijeća i sabora), jer je kralj bio ravnopravan brat svim članovima toga narodnog predstavništva, župan ravnopravan brat župske skupštine, a kućegospodar ravnopravan brat svim zadrugarima. Hrvatske narodne poslovice: »Zadružna kuća, teče imuća«, »Dosta pomagača, puni hambari«, »Tko ne radi ne treba ni da jede«, »Tko ni pri djelu, ni ni pri delu (dijelu)«, »inokoština siromaština« i dr. pokazuju, koju je važnost narod pridavao svojoj zadruzi. Zadruga spaja u istoj ruci rad i kapital, a po svrsi ne teži za sebičnim interesima, jer sve vežú u cjelinu etičke veze srodstva, bratstva i obiteljske ljubavi. Zadruga predstavlja pored toga kolektivni imovinsko-pravni subjekt. Bitno je njezino obilježje da domari (zadrugari, kućani) nerazdijeljeno obradjuju zadružni nepokretni posjed i skupno uživaju njegov prirod. Osnovno je načelo zadruge: rad. Qui in communitate non laborat, non mundacet. Svaki zadrugar dužan je raditi u zadruzi i na zadružnom zemljištu na probitak i korist zadruge, slušati odredbe kućegospodara, ali s druge strane svaki je zadrugar ovlašten u pravednoj mjeri suuživati sve koristi zadružnog dobra.[12]

Hrvatski ustaški pokret, koji je svojom upornom borbom doveo do uskrsnuća Nezavisne Države Hrvatske na dan 10. IV. 1941., iznesao je svoja osnovna socijalna i politička načela u ustavu ustaškog pokreta od godine 1932. i u načelima hrvatskoga ustaškog pokreta od 1. VI. 1933. U hrvatskom ustaštvu djeluju ove ideje: ideja narodnosti (nacionalizma), ideja rodoljublja (patriotizma), ideja narodnog solidarizma, ideja socijalne dužnosti rada (s posljedicama pravedne nadnice i plaće, socijalnog osiguranja radnika i namještenika), ideja socijalno-ograničenog privatnog vlasništva i privatne inicijatve te ideja stališkog. korporativizma. Sadržaj tih ideja prikazan je na drugom mjestu.[13] Na toj ideologiji izgradjen je i neprestano se dalje izgradjuje novi hrvatski pravni poredak, koji u sebi uključuje i novo radno pravo, odnosno osigurava dostojno mjesto radu i radniku u narodnoj i državnoj zajednici.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj usvojena su ova osnovna pravna načela koja se tiču rada, i to: a) o vrijednosti i časnosti rada, koji se smatra temeljem svake vrijednosti, b) o pravu na sreću i blagostanje hrvatskog naroda kao cjeline i svakoga pojedinog Hrvata kao člana narodne cjeline, koje se može ostvariti samo na osnovu vrijednosti rada, i c) o dužnosti veleobrta, obrta, kućnog rukotvorstva i trgovine da budu ruka pomoćnica u sveukupnom seljačkom i općem narodnom gospodarstvu s time, da te grane života moraju biti polje časnog rada i vrelo dostojnog života radnika, a ne sredstvo za nagomilavanje narodne imovine u rukama glavničara (kapitalista). Ta pravna načela sadržana su u načelima hrvatskog ustaškog pokreta od 1. VI. 1933., kojima pripada ustavna važnost, i to:

[12] Dr Vinko Krišković: Hrvatsko pravo kućnih zadruga. Historijsko-dogmatski nacrt. Izdano o tisućgodišnjici krunisanja Tomislava kralja hrvatskog. Zagreb, 1925.

[13] Dr. Eugen pl. Sladović: Ideje novoga društvovnog poretka u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (Hrvatsko društvovno osiguranje Zagreb, Starina II., broj 3—4 od 30. IV. 1942., str. 176—192).

točka 9. Hrvatski narod ima pravo na sreću i blagostanje kao cjelina a isto tako pravo ima i svaki pojedini Hrvat, kao član te cjeline. Ta sreća i blagostanje mogu se oživotvoriti i ostvariti za narod kao cjelinu i za pojedince kao članove cjeline jedino u posve samostalnoj i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, koja ne smije i ne može biti sastavnim dijelom u nijednom obliku nijedne druge države ili bilo kakve ine državne tvorevine.

točka 12. Seljačtvo nije samo temelj i izvor svakog života, nego ono i samo po sebi sačinjava hrvatski narod, te je kao takvo nosilac i vršilac svake državne vlasti u Hrvatskoj Državi. I kraj toga svi stališi hrvatskog naroda sačinjavaju jednu narodnu cjelinu, budući i ostali stališi u hrvatskom narodu, kojih su članovi pripadnici hrvatske krvi, imaju ne samo svoj korjen i porijetlo, nego i trajnu obiteljsku vezu sa selom. Tko u Hrvatskoj ne potječe iz seljačke obitelji, taj u 90 slučajeva od stotine nije hrvatskog porijekla ni krvi, već je doseljeni stranac.

točka 14. Temelj svake vrijednosti jest samo rad, a temelj svakog prava jest dužnost. Stoga u Hrvatskoj rad označuje stupanj vrijednosti svakog pojedinca i ima predstavljati temelj cjelokupnoga narodnog blagostanja. Nitko ne može imati nikakvih posebnih prava, nego samo dužnosti prema narodu i državi, koje jedino daju svakome pravo na obezbijedjeni život.

točka 15. Vršenje svih javnih dužnosti (funkcija) vezano je na odgovornost. Svatko tko u ime naroda ili države vrši javne poslove bilo kakve vrsti, odgovara sa svojim dobrom i sa svojim životom za sva djela i propuste. — Nu dužnost i odgovornost prema cjelini imadu biti temeljem svake djelatnosti u posebničkom (privatnom) životu svakog pojedinca, člana hrvatskog naroda.

točka 16. Težište ćudoredne (moralne) snage hrvatskog naroda leži u urednom i vjerskom obiteljskom životu, njegove gospodarske snage u seljačkom gospodarstvu, zadružnom životu i prirodnom bogatstvu hrvatske zemlje, obrambena snaga u sredbotvornim (organizatornim) i prokušanim vojnim vrlinama. Prosvjetni i kulturni napredak hrvatskog naroda temelji se na prirodnoj narodnoj darovitosti i prokušanoj sposobnosti na polju nauke, znanosti i prosvjete. — Veleobrt, obrt, kućno rukotvorstvo i trgovina imaju biti ruka pomoćnica u sveukupnom seljačkom i općem narodnom gospodarstvu. Te grane života imaju biti polje časnog rada te vrelo dostojnog života radnika, a ne sredstvo gomilanja narodne imovine u rukama glavničara (kapitalista).

Pravna načela, koja su u vezi s tim pitanjem, sadržana su i u ovim izjavama Poglavnika Dr. Ante Pavelića: »U Hrvatskoj će vladati red i rad! Hrvatska država bit će uredjena i na putu je uredjivanja na osnovama tradicija hrvatskog naroda i na najmodernijim načelima, koja su kod naših velikih prijatelja i saveznika pokazala, da su u današnje vrijeme jedina u stanju stvoriti red, dati rada, pribaviti kruha i uspostaviti normalan život« (21. V. 1941.), »U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj mora biti takvo socijalno uredjenje da ne bude bogatih i siromašnih, da ne bude onih, koji rade i onih, koji uživaju, da ne bude onih, koji pljačkaju, i onih, koji se krvavo znoje« (21. V. 1941.), »U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

radnik će zadobiti onaj moralni položaj, kojega je dostojan, koji odgovara i interesima radničkog stališa i interesima cijeloga hrvatskog naroda. Govori se i mi smo naučili čitati u pokvarenom jeziku u novinstvu, o privrednicima. Dosad pod tim imenom ja sam vidio najčešće samo spekulante. Privrednik je onaj, koji proizvadja za sebe i za druge, a ne onaj, koji privredjuje na muci drugoga, a samo za sebe. Privrednik je onaj, koji radi, proizvadja i tako za sve privredjuje. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, dok smo god mi ovdje, neće kapitalisti više izrabljivati radnika. Kapitala će biti, ali će služiti radniku« (19. VII. 1941.), i »Nema razlike i neće biti razlike po rodu i po porodu, nego će samo biti razlika po poštenju i radu« (19. VII. 1941.).

To stajalište o moralnoj vrijednosti rada i radnika naglašeno je i u stališko-korporativnoj izgradnji hrvatske države. Odredbom Poglavnika od 25. XI. 1941. i od 1. V. 1942. o osnutku staliških i drugih postrojba u okviru Hrvatskoga ustaškog oslobodilačkog pokreta[14] odredjeno je njihovo osnivanje na osnovi točke 13 ustaškog ustava. Glavni savez ustrojba (staliških saveza i saveza društava) obuhvaća zasad 18 saveza, od kojih su neki obvezatni (13), a neki dobrovoljni (5). Medju obvezatne saveze spadaju Hrvatski savez radnika, Hrvatski savez privatnih namještenika i Hrvatski savez grafičkih radnika. Svi ti savezi ustrojeni su prema načelu postavljenog vodstva, politički nadzirani po ustaškom pokretu, a stručno vodjeni po svojim višim ustrojbenim i stručnim predstavnicima. Na čelu svakog saveza stoji savezničar. Savezi se u pravilu dijele područno na župe i kotare kojima su na čelu župski i kotarski povjerenici, a prema potrebi mogu se osnovati i mjesna povjereništva. Savezi mogu se prema strukama dijeliti na dosaveze, kojima su na čelu dosavezni povjerenici. Na čelu Glavnog saveza ustrojba stoji državni savezničar staliških ustrojbi. Svatko je dužan biti član svoje stališke, odnosno stručne ustrojbe i dužan je svojim osobnim, duševnim i imovinskim sposobnostima sudjelovati radom u tim ustrojbama. Nakon privedenja u život ovih saveza prestat će djelatnost svih postojećih društava osnovanih s istom ili sličnom svrhom.

Odredbom Poglavnika od 23. I. 1942. izdan je propisnik Hrvatskog saveza radnika,[15] čije se djelovanje proteže na čitavo državno područje. Taj savez sačinjavaju: a) Hrvatski radnički savez u Zagrebu s povjerenikom, b) Savez grafičkih radnika u Zagrebu s povjerenikom i c) dosavezi s povjerenicima za struke, koje nijesu uključene u Hrvatski radnički savez. U tim postrojbama postrojeni su prema strukama svi radnici, t. j. bilo prema zanimanju stanovite stručne ili školske spreme, bilo prema stanovitom svojstvu namještenja, bilo prema namještenju kod stanovitih poslodavaca prema poslovima, kojima se oni bave. U sastav ovog saveza ulazi i Hrvatska radnička komora koja je osnovana zakonskom odredbom broj XIII-79. Z. od 12. I. 1942., koja dalje djeluje sa svojim dosadanjim djelokrugom unutar saveznog ureda kao središnji ured Hrvatskog radničkog saveza, Saveza grafičkih radnika i Dosaveza sve dok se ne uredi poseban odsjek saveza za vršenje dosadanjih njezinih zadataka. Svrha je Hrvatskog saveza radnika: udruživanjem osigurati Nezavisnoj Državi Hrvatskoj vjerne suradnike u radu na ostvarenju svih njezinih zadataka u skladu s načelima Hrvatskoga ustaškog oslobodilačkog pokreta i pro-

[14] Narodne novine Broj 187 od 25. XI. 1941.
[15] Narodne novine. Broj 20 od 24. I. 1942.

bicima hrvatskog naroda, a radnicima na načelu samopomoći omogućiti unapredjenje njihovih probitaka u svim pravcima, a napose u društvovnom, gospodarskom, stručno-prosvjetnom i uopće stališkom pogledu.

Svoju svrhu oživotvoruje Hrvatski savez radnika: a) suradjivanjem s postrojbama Hrvatskoga ustaškog oslobodilačkog pokreta, b) brigom za ćudoredni, narodnosni, stručni i opće prosvjetni odgoj radnika, gajenjem osjećaja i vjernosti hrvatskoj narodnoj i državnoj zajednici, c) pomaganjem državnih oblasti u provadjanju gospodarskih i društvovnih zakona, odredaba, naredaba i drugih propisa, koji se tiču radnika i njihovih poslodavaca, d) predlaganjem i sustavnim provadjanjem svih mjera, potrebnih za promicanje radničkih probitaka, e) proučavanjem gospodarskih uvjeta razvitka stališa radnika izgradjivanjem i predlaganjem nacrta odredaba i drugih zakonskih (naredbenih) propisa za unapredjivanje staliških, stručnih i gospodarskih probitaka radnika, f) suradjivanjem u rješavanju svih pitanja čuvanja i unapredjivanja svih grana života radnika, g) davanjem mišljenja o osnovama zakona, naredaba i drugih propisa za uredjenje službovnih odnosa radnika, h) osnivanjem potrebnih postrojbi za oživotvorenje svih saveznih svrha i suradnjom sa svim ustanovama, koje svojim djelovanjem utječu na položaj i potrebe radnika u bilo kojem pogledu, i) zastupanjem radnika u pitanjima njihovih službovnih odnosa te drugih potreba, koje su u neposrednoj vezi s tim odnosima, j) usredotočenjem u savez svih društava u kojima su začlanjeni radnici za postignuće svrhe, koja provodi ovaj savez, k) usredotočenjem u savez svih zadruga radnika, a do tog vremena davanjem smjernica za rad pri ustrojstvu i preustrojstvu radničkih zadruga i vršenjem nadzora nad njihovim radom, l) izdavanjem radnicima svjedodžba, potvrda i iskaznica za državne i samoupravne oblasti u svim pitanjima, kod kojih je mjerodavno savezno mišljenje, m) nastojanjem pribaviti radnicima različite olakšice, kojima im se omogućuje udovoljavanje njihovih potreba makar koje vrste i n) sakupljanjem i sredjivanjem brojidbenih (statističkih) podataka o radu saveza i o svim okolnostima, koje mogu utjecati na položaj i životne potrebe radnika, te iznašanjem pred mjerodavne čimbenike u svrhu sustavnog uredjenja položaja i života radnika.

Propisnikom od 23. I. 1942.[16] izdani su potanki propisi za Hrvatski savez privatnih namještenika kao postrojbe svih privatnih namještenika za čitavo državno područje. U taj se savez začlanjuju obvezatno svi privatni namještenici prema strukama u svrhu, koja je uredjena slično kao i svrha Hrvatskog saveza radnika.

Prema riječima Poglavnika: »Revolucionarno vrijeme u smislu prevrata samog je prošlo. Nastupilo je vrijeme redovitoga normalnog upravnog života« ... »Najveće jamstvo slobode i normalnoga gospodarskog života i razvitka, najveće jamstvo unutarnje i vanjske sigurnosti, jest valjana zakonita i korektna uprava ... Sve što se u upravi i u unutarnjem državnom i javnom životu dogadja i odvija, mora biti u potpunom skladu sa zakonima i mora biti vršeno po osobi, koja je po zakonu i moralno odgovorna. Svatko tko izvan toga vrši bilo kakvu vlast, taj vrši zločinstvo na državi i na narodu, ogrješuje se o temeljno načelo dužnosti, odgovornosti, i spada pod udar kaznenog zakona« (30. VI. 1941.). Time je naglašena dužnost, pojedinaca, stališa i čitavog naroda. Svi moraju u

[16] Narodne Novine. Broj 20 od 24. I. 1942.

okviru pravnog poretka nove socijalne i pravne države svojim radom i držanjem olakšavati proces preustrojstva, a u narod unositi ideje zajedništva, drugarstva, solidarnosti, nacionalizma i socijalne pravde, — što sve zajedno nosi oznaku hrvatskih narodnih ideja. Svatko nosi svoju odgovornost. Nitko ne smije polaziti svojim odijeljenim putem, nego svatko mora pošteno ispunjavati svoje zadaće i bez svakog pesimizma doprinositi svoj dio za bolju budućnost hrvatskog naroda i države, uvažujući riječi Poglavnika: »Samo u radu leži sreća i blagostanje naroda«.

Prof. Dr. EUGEN SLADOVIĆ

RASE I DRUŠTVO

Povjesni pojam rase.

Značenje rase za socijalni, politički i kulturni život ljudskog društva dolazi, zadnje vrijeme, sve više do izraza, tako da se često zaboravlja, da pitanje tog značenja rase nije bilo novo ni nepoznato starijim naraštajima učenjaka i filozofa. Ali se zato često zaboravlja, da se to pitanje nije pojavilo u jednom teorijskom stavu već u nizu raznovrsnih i raznorodnih pogleda na rasni problem. Što više ni danas nemamo jedan jedinstveni pogled za rješavanje rasnog pitanja, pa još uvijek susrećemo oprečna shvaćanja, koja se takmiče da rasvijetle osnovne zasade ovog, bez sumnje, složenog pitanja. U nizu raznih sustava rasne teorije možemo ipak naći četiri glavne struje, koje nam pokazuju ne samo postavljanje samog rasnog pitanja već i metode njegova rješavanja. Lingvistički pravac polazi od jezičnog i kulturnog srodstva, od kojeg zaključuje na antropološko srodstvo. Antropološki pravac ne vodi računa o kulturnom srodstvu već nastoji iz sadašnje mješavine rasa uspostaviti, na temelju tjelesnih osebina, prvobitni rasni lik. Biološki pravac bavi se u glavnom prirodnim odabiranjem i njegovim utjecajem na rasu, te njegovim kočenjem odnosno unapredjivanjem pomoću društvenih odnosa, pri čemu se pojam rase općenito shvaća. Konačno sociološki pravac uzima rasu kao socijalnu tvorevinu i ispituje prije svega rasnu borbu i njeno sociološko značenje.[1] Treba odmah naglasiti da su ovi pravci shematski označeni, stvarno se često isprepliću i nadopunjuju. Ovdje ćemo uzeti u obzir samo glavne predstavnike pojedinih pravaca.

Interes za pojave nejednakosti medju ljudima, kako su u glavnome stari filozofi nazivali rasne pojave, živ je već bio od starih mislilaca Hipokrata i Platona pa do novovjekih Montesquieua, Cuviera i Herdera ali većinom nedovoljno izražen ili barem nejasno postavljen. Obično su bili vanjski čimbenici, — tako naročito klimatski, — koji su uvjetovali nejednakosti medju ljudima. A onda se takodjer govorilo o nejednakosti ljudi, samo u kontinentalnim razmjerima, dok se evropsku »rasu« uzimalo jedinstvenom. Tek Herder[2] ističe djelatnu suradnju duše, upliv odgoja i

[1] Friedrich Hertz: Moderne Rassentheorien, Wien 1904. Lingvistički pravac naziva Fausto Squillace povijesnim, što stvarno i ovdje odgovara. (Die soziologischen Theorien, Leipzig 1911.)

[2] J. G. Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menscheit, Stuttgart.

društva kao značajnih čimbenika u oblikovanju viših i nižih društvenih oblika. Treba naglasiti da je kod svih starijih filozofa, koji su ulazili u pitanje nejednakosti ljudi, bila odlučna kulturna ocjena. Viši i niži kulturni stepen, to je bio predmet njihova razmatranja ljudske nejednakosti. Rasno značenje za političke, vojničke, socijalne pojave u razvoju ljudskih zajednica nije za njih bilo od odlučnog značenja.

Kulturni kriterij za nejednakost ljudskih rasa odlučan je i za J. A. Gobineaua,[3] pa obzirom na taj kulturni stav on je jedan od prvoboraca lingvistične rasne teorije, — odnosno povijesne po Squillaceu, — i ako već nastoji taj kriterij produbiti i proširiti. U svom djelu o nejednakosti ljudskog roda Gobineau polazi, kako sam kaže, sa stanovišta, da brani prava plemstva od teoretičara prevrata i mušičavih liberala. Da takvo stanovište baš nije a ne može ni biti naročito utvrdjeno dokazima, to se već i po samom djelu vidi, koje je uz to, i bez toga stanovišta, već obzirom, da je izdano godine 1853—56, danas zastarjelo. Ali bez sumnje je to djelo još uvijek zanimljiv prilog poznavanju razvoja rasne teorije uopće, pa ćemo njegove glavne osebine, u nekoliko crta istaći. Gobineau uzima, da su se iz jedne prvobitne prarase razvile tri konstantne rase: crna, bijela i žuta. Prastanovništvo najvećeg dijela svijeta sačinjavala je crna rasa, čija duhovna svojstva nisu bila naročita. Bijela rasa, koja se u arijcima sačuvala najčišćom, dolazi sa Azijskih visoravni i miješa se sa crnačkom rasom. Iz te mješavine nastaju Asirci, Babilonci, Židovi, Egipćani itd. Što je u kome narodu veći dio crnačke rase to je niži na kulturnome stepenu. Bolja je mješavina bijele sa žutom rasom. Ali na svaki način miješanjem gubi bijela rasa »na ljepoti, inteligenciji i snazi« i ako podiže rase sa kojima se miješa. Miješanja sa rasama, čisto suprotnih svojstava, smatra Gobineau uslovom degeneracije bolje, bijele rase. Stalnim miješanjem sa lošijim rasama raspada se bijela rasa tako, da će konačno postojati samo prosječna ljudska mješavina na niskom kulturnom stepenu. Gobineau je pesimist i za njega su sve uljudbe i sva ljudska društva osudjena na propast, kao posljedica rasne degeneracije, koja je opet uslovljena križanjem sa manjevrijednim rasama. Bezobzirno rasno miješanje, kao uvjet raspadanja, naći ćemo kasnije i kod drugih rasnih teoretičara, o kojima će još biti govora. Svakako je Gobineau, upozorenjem na štetnost bezobzirnog miješanja rasa, načeo jedan, danas, važan problem rasne higijene i eugenike.

Gobineau je još svoje rasne konstatacije izgradjivao na jezičnom jedinstvu i kulturnim odnosima bez ikakve upotrebe antropologije i njenih

[3] I. A. Gobineau: Essai sur l'inégalité du races humaines, Paris 1884. O Gobineauu je još uvijek najbolje djelo Ernesta Seilliere: Le Comte de Gobineau et l'Aryanisme historique, Paris 1903. Općenito se smatra Gobineaua osnivačem rasne teorije, međutim je Ludwig Woltmann, poznati politički antropolog, u više mahova isticao da prvenstvo na području rasne teorije pripada Gustavu Klemmu, piscu velikog djela (u 10 svezaka): »Allgemeine Kulturgeschichte der Menschheit« (1843—52), koje je potpuno rasprodano i skoro nepristupačno. Klemm je napisao i jedno manje djelo: »Die Verbreitung der aktiven Menschenrassen über den Erdball«, u kojem je izložio svoje osnovne poglede na rasni problem. I to je djelo danas rijetkost. Zato ga je Woltmann, svojevremeno, preštampao u svom časopisu »Politisch-Anthropologische Revue« u br. 2. god. V. (svibanj 1900). Klemm dijeli, — također na izrazito povijesnom shvaćanju, — rase u aktivne i pasivne i aktivnim rasama, u prvom redu germanskim skupinama, daje prvenstvo u kulturnom djelovanju.

metoda. Medjutim je napredak antropologije morao kasnije rasne teoretičare uputiti na činjenicu, da jezično jedinstvo nije rasni kriterij, jer se to jedinstvo jezika sastoji od raznoliko izmiješanih rasnih tipova. Zato se antropološki (često nazvan i antroposociološki) pravac u svojim ispitivanjima drži samo tjelesnih odlika, po kojima pokušava rekonstrukciju prvobitnih rasa, bez obzira na političke, kulturne i jezične granice i odnose. Jedan od najvažnijih predstavnika ovog pravca je Francuz G. Vacher de Lapouge.[4] Istovjetnost jezika ne znači za njega ujedno i istovjetnost rase. Ljudi raznih rasa, koji stoji pod istim utjecajima okoline i istim uplivima odabiranja postizavaju vremenom isti duhovni tip i tako nastaju narodi. Lapouge-ova podjela raznih rasa osniva se na formi lubanje, koja se dobiva prema indeksu, to jest odnosu širine lubanje prema duljini lubanje, pomnoženo sa 100. Lubanja s indeksom do 75 je dolihokefalna (duguljasta lubanja) od 85 na više je brahikefalna (kratka lubanja), forme koje leže izmedju ta dva indeksa 75—80 su mezokefalne (srednje lubanje).[5] Drugim riječima duge lubanje imaju niži, a široke viši indeks. Lapouge ističe, prema ovim antropometrijskim podacima, u prvom redu dugolubanjsku, visoku i plavu rasu, koju po Linnéu naziva: homo europeus, a koja, u glavnom, odgovara, po svom duhovnom profilu, Gobineauovom arijevcu, naročito sposobnom izdanku njegove bijele rase. Homo europeus je borben, hrabar, poduzetan, nesebičan, napredan, duhovan, sklon genijalnosti i kosmopolitski nastrojen. Na drugom mjestu stoji homo alpinus, kratkolubanjska, niska i crnomanjasta rasa, naseljena u Srednjoj Evropi, naročito u području Alpa; ona je po svojim duhovnim osebinama neborbena, patriotska, konzervativna (tradicionalna), nepoduzetna (ili barem oprezna), štedljiva i nesklona genijalnosti. Treća glavna rasa Evrope je mediterana (sredomorska) rasa, koja je doduše dugolubanjasta ali niska i crnomanjasta. Njene su duhovne osebine od još manje kakvoće od onih alpinskog čovjeka.

Značenje antropoloških ispitivanja je Lapouge naročito primjenio na socijalni tip arijevca, na kome je ujedno htio pokazati i cijeli, za njega tako važni, splet selektivnih čimbenika. Za Lapougea se društveni razvoj odigrava na taj način da jedan gospodski narod, — u konkretnom slučaju arijevci, — pokore manje osposobljen narod i njime upravljaju u njegovu vlastitu korist. Gdje se sretnu ili sukobe dugolubanjaste rase sa kratkolubanjastim redovno prva podjarmi drugu, ukoliko ju ne potisne. To je bio slučaj u Srednjoj Evropi, gdje su potomci germanske gospodske rase zagospodarili nad alpinskom rasom. Medjutim premoć jedne rase nije, samo po sebi, trajna; ona podliježe čimbenicima društvene okoline u kojima ta gospodska rasa živi i djeluje. Zato uzima Lapouge da na opstojnost takve rase djeluje niz velikih društvenih selekcija, koje provode njeno oblikovanje, njen napredak, odnosno njeno raspadanje. 1. je ratnička selekcija, koja koristi primitivnim narodima ali škodi kulturnim, jer se ratovima i borbama izlučuje uvijek najhrabrije, dakle najvrijednije pojedince i skupine. 2. je politička selekcija, koja izlučuje sve lič-

[4] G. Vacher de Lapouge: Les sélections sociales, Paris 1896; L'Ayen, son role social, Paris 1899.

[5] Mjerenje lubanje vrši se posebnim aparatom (t. zv. Tasterzirkel). Ako najveća duljina lubanje iznosi 200 mm a najveća širina 150 mm onda je indeks $\frac{150}{200} \cdot 100 = 75$, imamo dakle duguljastu lubanju (dolihokefalija).

nosti, koje su po svojoj nadarenosti opasne. Tu pojavu susrećemo u revolucijama, a naročito je karakterističan primjer uklanjanje nosioca oktobarske revolucije sa strane Staljina. 3. religijozna selekcija, koja putem vjerskih progona a neizravno razvijenjem masovnog duha, naročito brahikefalnog čovjeka, uvjetuje društvenu degeneraciju. 4. čudoredna selekcija, koja se kreće na spolnom području, a često onemogućuje rasplod sposobnim (na primjer celibat). 5. pravna selekcija, koja smrtnom kaznom vrši izlučivanje i time onemogućuje rasplod. Konačno 6. gospodarska selekcija, koja se u pojedinim klasama očituje u prejakoj konkurenciji, te prima razne oblike već prema tome, da li se odigrava medju imućnim, srednjim ili siromašnim slojevima, koji su najteže pogodjeni. Načelo selekcije ne pruža Lapougeu uvjete napretka, jer se u društvenom razvoju redovno uništavaju viši elementi na mjesto kojih stupaju niži i manje vrijedni. Moguće je ova tvrdnja i pretjerana jer se ne može ni povijesno u cijelosti potvrditi. Ali na svaki način stoji, a to nam povijest stvarno i pokazuje, da su viši i savršeniji društveni elementi jače na udaru i više izloženi opasnostima selekcije od prosječnog ljudskog materijala. Radi toga Lapouge traži, da se posebnim mjerama zaštite nosioci pozitivnih rasnih osebina i da se vrši izlučivanje nekorisnih i štetnih skupina iz optoka društva. Na taj način bi selekcija postala djelotvoran čimbenik u stalnom usavršavanju vrijednih rasnih osebina, jer za Lapougea je jedino rasa pokretač razvoja, dok su povijesni i geografski (okolina, klima itd.) uvjeti od drugorazrednog značenja. U rasnim osebinama dolihokefalnog arijevca vidi Lapouge zbir svih pozitivnih ljudskih vrijednota, ukoliko se, u svojoj cjelini, odnose na napredak ljudskog društva uopće.

Izmedju povijesnog (lingvističkog) i antropološkog odredjenja rase kreće se Houston St. Chamberlain,[6] koji svoju metodu ispitivanja naziva psihološkom. Ali tragovi antropološkog načina ispitivanja rasnih osebina, a pogotovo povijesnog, su kod njega tako jaki, da se njegovo djelo može smatrati glavnim prilogom povijesnoj rasnoj teoriji.[7] Ovaj ponijemčeni Englez postao je nosiocem germanske ideje i najjačim predstavnikom teorije o nadmoći germanske rase, koja se u svojim osebinama, u stvari, podudara sa Gobineauovim arijevcem.[8] Chamberlain je priznavao prasrodstvo Germana, Slavena i Kelta ali je ipak i isticao zasebni germanski duh, koji se kod Germana održao najsnažnijim i najčišćim pokraj bastardiranja velikog djela njegovih sinova. Makar Germani i nisu bili jedini pri obrazovanju povijesti, ipak su imali najjači udio i sva veličina povijesnog zbivanja njihovo je djelo. U vezi sa djelom Chamberlaina iznio je Alfred Rosenberg[9] misli, koje pokazuju od kolikog je bilo značenja to djelo za oblikovanje nacionalsocijalističkog životnog nazora: »Da su sve države Zapada i njihove stvaralačke vrijednosti stvorene od Germana, bilo je već davno poznato, samo što nitko prije H. St. Chamberlaina nije iz toga povukao nužne posljedice. Jer te posljedice sadrže u sebi spoznaju, da bi potpuno nestajanje germanske krvi u Evropi (a tim u vezi i obamiranje od njega stvorenih snaga, koje su oblikovale tipove i nacije) uvje-

[6] H. St. Chamberlain: Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts, München 1912.

[7] Fr. Hertz l. c.

[8] Sa »arijevcem« Lapougea nema Chamberlainova germanska rasa neposredne veze već radi antropološke osnove tog arijevca.

[9] Alfred Rosenberg: Der Mythus des 20. Jahrhunderts, München 1936.

tovale propast čitave kulture Zapada. Chamberlaina nadopunjuju nova istraživanja prehistorije u vezi sa rasnom naukom, koja su proizvela još dublje unutarnje osvješćenje. A to je strahovita svijest, da danas stojimo pred konačnom odlukom. Ili se dižemo novim doživljajima i odabiranju prastare krvi, vezanima pojačanom borbenom voljom, do pročišćenog djela ili će potonuti i zadnja germansko-zapadnjačka djela uljudbe i državne organizacije u prljavim valovima velegradskih ljudi, zakržljati na vrelom, neplodnom pločniku poživinčene nečovječnosti ili kap po kap nestati kao bolećiva klica, u obliku bastardiziranih iseljenika, u Južnoj Americi, Kini, Nizozemskoj Indiji, Africi. I jedna druga osnovna misao H. St. Chamberlainova shvaćanja svijeta, ima danas pokraj novog germanskog stvaranja svijeta, odlučno značenje. Izmedju starog izrazito nordijskog Rima i novog germanski odredjenog Zapada, utisnuta je epoha koja je označena neograničenim miješanjem rasa, to jest bastardiziranjem, uzmućivanjem svega bolesnog, uzavrelom ćulnom ekstazom, naduvenim sirskim praznovjerjem i grozničavošću svih ljudskih duša jednog čitavog dijela svijeta. Chamberlain je to doba nazvao izražajnošću, koja označuje umjetnika, koji oblikuje povijest: kaosom naroda. Ova oznaka jednog odredjenog stanja, i ako se ono vremenski ne može ni unazad ni unapred točno ograničiti, je danas opća svijest, dobro svih onih, koji stvari dublje posmatraju. Ova nova podjela na mjesto »starog vijeka« i »srednjeg vijeka« bila je u najvišem smislu riječi jedno od najvećih bioloških i psiholoških otkrića na izmaku XIX. stoljeća, koje je postalo temeljem našeg čitavog promatranja povijesti XX. stoljeća. Ta spoznaja znači da kad na Caracalle ne bi slijedili Teodorihi, da bi se nad Evropom spustila »vječna noć«. Uzburkane bujice mulja mješanaca Azije, Afrike, čitavog sredomorskog područja i njegovih izbojaka, slegle bi se doduše pomalo, nakon divlje razdraženosti, i stalno ustalasani život bi sprao mnogo toga trula, krzljava, ali za uvijek bi bila izgubljena stvaralačka snaga jedne plodne kulturne duše, za uvijek bi nestao genij, koji je preobrazio zemlju, genij nordijski uvjetovanog čovjeka, koji je izučavao svemir ... Zato: ako još danas, skoro 2000 godina nakon nastupa Germana, bilo gdje djeluju nacionalne kulture, stvaralačka snaga i smiona poduzetnost, onda te snage, — makar se i medjusobno pobijale, — zahvaljuju svoj opstanak jedino i isključivo novom nordijskom valu, koji je sve preplavio i oplodio u silovitoj bujici, prešao preko čitave Evrope, zapljuskivao podnožje Kavkaza, razbijao se preko Herkulovih stupova, da izčezne u pustinjama Sjeverne Afrike«.

U riječima Rosenberga leži najviše priznanje Chamberlainovom slavljenju germanske rase, koja stvarno primaju programatski karakter. Time što je Chamberlain germanskoj rasi dao prvenstvo stvaralaštva medju rasama on je dao i podlogu rasnom mitosu ovoga stoljeća, koji je opet našao u Rosenbergu svog vatrenog, oduševljenog zagovornika. Chamberlainove postave nalazimo i kod jednog drugog tumača životne premoći germanske rase kod R. W. Darréa,[10] koji naročito ističe kulturno i ćudoredno značenje naseljenika-seljaka nordijske rase naprama semitskim nomadima. U ovim izlaganjima nalazimo na Arijevce (Lapouge) i Germane Chamberlaina dok već Rosenberg i Darré upotrebljavaju stručni, antropološki izraz nordijske rase. Stvarno se u sva tri slučaja radi o dolihokefalnoj (dugolubanjastoj), visokoj, modrookoj, svijetle puti rasi, kojoj samo Lapouge i Chamberlain, u skladu sa povijesnim osnovima svoje rasne teorije, daju i povijesno-lingvističke oznake dok moderna antropologija taj rasni tip zove nordijskim i tim se on izrazom danas isključivo i označuje.

[10] R. Walther Darré: Das Bauertum als Lebensquell der nordischen Rasse, München 1937.

O rasnim teorijama, — lingvističnoj (povijesnoj) i antropološkoj, — koje smo do sada spomenuli kao i psihološkoj Chamberlaina, koja ovamo spada, daje ispravno mišljenje rasni kritičar Friedrich Hertz[11] time što ustanovljuje da obje ističu opstojnost »plemenitih« i »neplemenitih« rasa, samo što su prema jednoj jezik i kultura a prama drugoj tjelesne osebine značajnije za ustanovljivanje srodstva i različitosti tipova. Medjutim obje teorije shvaćaju rasni značaj nepromjenljivim i postojanim elementom, iz čijeg razvoja proizlazi tok povijesti. P o s t o j a n o s t rasnog značaja i njegova ćudoredna ocjena su zajedničke točke u ovim teorijama, jednako kao i stvarne primjene na jednu odredjenu nadmoćnu (bijelu, arijevsku, germansku, nordijsku) rasu. Biološka i sociološka rasna teorija bavi se, — prema Hertzu — teorijskim rasama. Povijesno djelovanje uzima se samo kao primjer a ispitivanje se upravlja na p r o m j e n l j i v o s t rase i nastoji ju protumačiti prirodnim zakonima, te označiti procvat i propast rasa. Kako se tumači sam prirodni proces, ne daju se ćudoredni sudovi. Dok biološka rasna teorija izvodi u n u t a r n j e razloge rasnih stanja iz općih zakona organskog života, sociološka se teorija bavi v a n j s k i m odnosima i borbama rasa te njihovim razvojno-povijesnim značenjem.

Biološki pravac u rasnoj teoriji naročito je oblikovan već i samim područjem svojih istraživanja, a to su stvarno biološka istraživanja čovjeka kao i naslijedje ,odabiranje, varijacije, miješanje rasa itd. Većinom slučajeva nastoji biološka rasna teorija pronaći mogućnost povoljnog, odnosno nepovoljnog, odabiranja medju ljudima te je time položila i osnove, danas tako savremenim, nastojanjima eugenike. To je bezuvjetno njeno najveće djelo, koje će, bez obzira na neke izvjesne, vremenom uvjetovane, nedostatke, ostati od trajnog značenja. U borbi za obnovu čovjeka, ne samo u duhovnom već i tjelesnom pogledu biološka teorija rase znači svakom slučaju napredak prema novim odredjenjima društvene stvarnosti. Zato je važno da se tim odredjenjima rasne biologije, da je tako nazovemo, posveti veća pažnja.

Dok se čovjek može snaći u svom ličnom odnosu prema društvu i prema zajednici, dotle je i njegov opstanak u svakom pogledu bilo tjelesnom bilo ćudorednom osiguran. Traži li odnos prema svemu onome, što stoji izvan dohvata njegove lične snage, postaje njegovo bivstvo tragičnim, i spoznaja potpune ovisnosti od prirodnih zakona, koji ga mogu uništiti u času najsvijetlijeg stvaranja, obara ga elementarnom snagom. Velika tragedija leži u svijesnosti uzaludnog rada i uzaludne borbe, ako oboje uzmemo pod dogledima vječnosti.

Neki okvir života ne pušta, da se prodornost čovjekovih osjećaja prebaci preko njega. Čovjek se mora opredijeliti u životu, kao njegov djelatni čimbenik, koji izvan rasnih granica mora biti samo tragičan. Ne tragičan u materiji, već ideji. Ova ideja stvorila je niz nadživotnih programa,

[11] Fr. Hertz l. c.

koji su se mogli ostvariti samo pod novim uvjetima. Volja stvaraoca uništuje svaku tvorevinu fantazije i ako je koje od ovih nadživotnih nastojanja, zahtijevalo ma gdje svoje izvršenje, moralo je najprije razbiti zavjetne ploče svoje prvobitne fantazije.

Biološki omedjen život ne pozna prelaza u drugu životnu formu, ako nije uslovljen evolucijom; svaki nagli prelaz nosi doduše novu ideologiju ali i novu tragiku. Iskočiti sa današnjeg životnog vrhunca, koji je skučen i pod strašnim pritiskom i staviti se na novu osnovu ne znači uvijek novi životni razvoj, u vidu životne ekonomije, koja je jedino mjerilo njezine vrijednosti.

Osnovno načelo za životnu ekonomiju sadržano je u postizavanju što većih učinaka sa što manjim potroškom životne energije. Samo, obzirom na ovu tezu, moći će se provesti i odredjenje čovjeka i života, njihova medjusobnog odnošaja i vrijednosti. I pogled u budućnost zamišljen relativno prema današnjem životnom oblikovanju izgleda u nadživot, koji bi tjelesno, duševno i misaono postavio nove vrijednote, mora polaziti sa stanovišta životne ekonomije, čiji je prvi uvjet u nerazbacivanju sa čudorednim tvarnim i rasplodnim energijama. Mi ćemo imati prilike još vidjeti, kako u čovjeku nije sadržano dobro, koje se nalazi u izobilju, već da je osnov svake teorije vrijednosti života, spoznaja o važnosti ekonomiziranja s tim životom.

Što je do danas učinjeno na ovom području? Gotovo ništa. Pauperizacija, sa strahotama velegradskih katakomba, tvorničko izrabljivanje, minimalno ocjenjivanje života u ratu, besavjestne spekulacije, atavizmi obterećeni prilikama zgažene egzistencije, — to je rezultat društvovne politike, koja bi — u prvom redu — trebala biti životnom.

Umjesto, da se čovjeka smatra jedinim uvjetom politike, taj je čovjek postao njezinim sredstvom. Upotrebljavale su se najvratolomnije spekulacije u svrhu orgijskog razaranja života, dok su najosnovnije činjenice o njegovoj vrijednosti ostale plačnim sjenama, koje su se morale sakrivati pred palicom društvovnog banditstva. Ne može se zatajiti, da je i sentimentalno čovjekoljublje, usredotočeno u nastojanju održanja — ma i bezvrijednog ljudskog materijala — važan čimbenik u proizvodnji, po devizi »ljubi bližnjega«, mnogo štetilo stvarnom odredjenju ekonomije života i njezine vrijednosti za napredak.

U problemu ekonomije života, ali sa glavnim naglaskom u pogledu budućnosti pristupa u svojstvu izrazitog čimbenika i eugenika, koja ima tendenciju fizičkog, duševnog i misaonog poboljšanja ljudskog roda. U samoj ovoj programatskoj ideji, čije ostvarenje moramo prepustiti, u najboljem slučaju, skoroj i doglednoj budućnosti, leži jaka ekonomska težnja odredjenja života, obzirom na njegovu vrijednost.

Kako u svakoj ekonomiji odlučuje vrijednosni čimbenik, tako ćemo i ovdje nastojati dovesti eugeniku u sklad s ekonomijom života. Same osnove eugenike su biološkog značaja, ili uže naglašeno antropološkog, — pa se već prema tome može ocijeniti njeno usmjerivanje i metoda.

Može se razumjeti, da se je eugenika usmjerila svojem nastojanju prema bitnom dijelu društva, a taj sačinjava u veleobrtnim krajevima, proletarijat, a u poljopriradnim seljačtvo. Glavno usmjerenje ovog izučavanja nije samo brojna nadmoć, već i bijedne životne prilike u kojima se nalazi ovaj osnovni elemenat pučanstva. Razlika izmedju ovih »nižih« razreda i onih »viših«, koji se razvijaju u povoljnim prilikama izbija i u

duševnom demografskom i duhovnom pogledu: »niži« razredi stoje, — u antropološkom pogledu bezuvjetno, — na nižoj crti ljestvice. Zadaća eugenike, koja se u glavnom ima obazirati na ove — biološki niže — elemente, leži u nalaženju izlaza za pridignuće ovog elementa, u koliko nije već ustaljena njegova inferiornost.

Medjutim, nama se ne radi o samom bistrenju pitanja oko eugenike, već njegovom bistrenju na onom području gdje ono ulazi u naš problem ekonomije života. Posmatrano sa rasno-biološkog stanovišta imamo »više« i »niže« ljudske elemente, obzirom na njihovu biološku vrijednost, a sada se postavlja kao osnovno pitanje — na koji se način mogu ove oprijeke izgladiti, odnosno na koji bi se način mogle eventualno i izravnati.

Sociolog Rudolf Goldscheid iznio je zanimivu misao svojim shvaćanjem prirodnog prava. On se slaže sa povijesnom pravnom školom, prema kojoj pravo ne poznaje normativnih pojmova, koja bi za sva vremena imala jednaku vrijednost, već — prema Goldscheidu, — pravo je podloženo o r g a n s k o m razvoju društva i prema tome pokazuje izmjene u svojoj strukturi. Ali, on ipak misli, kako se ne smije posve napustiti pojam norme, koji jedini daje pravi njegov etički sadržaj, pa predlaže ovakvo riješenje: pravo se mora smatrati kao proizvod abstraktnih konstrukcija i ako se mijenja tokom vremena, u koliko se tiče pozitivnog zakonodavstva. Goldscheid naziva ovu sintezu razvojnim pravom. Goldscheid postavlja pitanje, kako će se u pojedinom slučaju odlučiti, čije je pravo. Pretpostavimo da se dvije osobe parniče za neko dobro: niti tako zvano prirodno pravo, niti povjesno pravo, koje je posljedak odnošaja snaga ne može donijeti pozitivnu osudu. U takvom se slučaju ima donešenje odluke povjeriti razvojnom pravu. Jedino će ovo — prema Goldscheidu, — donijeti bez naročitih teškoća odluku, da li će bogati snob ili izgladnjeli genij imati veće pravo u pogledu stanovitog predmeta. Sumnjamo, da će ikada pravna praksa dovesti do tako ekstremnih slučajeva, pa da se i ne radi o suprotstavljenosti snoba i genija. Ovakovom slučaju predpostavlja Michels nešto obratnoga — suprotnost izgladnjelog snoba i bogatog genija. On računa i na slične slučajeve, i govori o razvojnom pravu. Onaj, koji je razvojem napredniji može zahtijevati žrtvu od razvojno nazadnijeg. Ali — zahtjevi u pogledu ovakovih žrtva moraju se ograničiti na one slučajeve, koji su u interesu što bržeg i što solidnijeg dizanja društvovno razvojnih vrijednosti i ne iziskuju stradanja koja oštećuju zajednicu u bilo kojem slučaju više, nego što koriste razvoju. Osim toga — moramo priznati, kako svaka vrijednija ličnost ima za ekonomiju života više vrijednosti, tako ne smijemo zaboraviti, da bi ovaj razvojni pojam, kao što je Goldscheidov, koji u sebi sadržava sve uslove za viši razvoj pravnog mjerila, bio u mnogo slučajeva nemoćan za donašanje osude.

Kod toga se mora uvažiti, kako i razvojno pravo ima svoje razvojne odnose da osude tog prava imaju relativni značaj obzirom na stanovito vrijeme. Kod toga se javlja i sjećanje na popularnu krilaticu iz vremena »materijalističke renesanse« u Rusiji, kako kobasičar više vrijedi od najboljeg pjesnika. Mislimo, da bi u svako vrijeme bio vrlo nestalan odnos »naprednog« prema nazadnom ako bi se mjerilo ovom »praktičnom« mjerom. Ipak se mora priznati da Goldscheidovo načelo, kao smjernica i voljno upravljanje, ima veliku važnost, obzirom na svoje ćudoredno značenje u pogledu naprednog mjerila životne ekonomije.

Još je veća važnost Goldscheidovih rasudjivanja na području čudorednog razmatranja čovjekove vrijednosti, pa se težište njegove teorije nalazi, upravo, u zahtjevu većeg ocjenjivanja ljudskih vrijednota. Goldscheid polazi sa osnovnog načela koje se može izreći rečenicom: čovjek nije suvišno dobro. Na temelju ovog biološkog stanovišta zabacuje Goldscheid Malthusa i njegovu nauku. Goldscheid[12] je uvjeren u postojanje razvojnog procesa kod čovjeka, pa prema tome nije njegov čudoredni kao ni fizički tip invarijabilan, a plodnost je pojava prilagodjivanja, koja ne prelazi okvir mogućnosti kod održanja.

Neodarvinisti, kao Galton i Weismann našli su odziva u redovima sociologa, koji su njihove biološke pretpostavke presadili na područje društvovnog zbivanja. Stojeći na stanovištu, da odabiranje pretstavlja jedan od bitnih razvojnih čimbenika i da ne postoji prenašanje stečenih svojstava od roditelja na potomke, ipak nam preostaje ispitivanje podloge za donošenje formulacije u pogledu čovjekovog odredjenja u vidu odabiranja.

Među glavnim predstavnicima ovog sociološkog smjera javlja se — u prvom redu — Schalmayer. Za njega je jedini osnov eugenike u odabiranju kojim isključivo priznaje mogućnost pozitivnog pridizanja rase. Borba za opstanak predstavlja jedino sredstvo za dostizavanje čvršće ljudske organizacije. Schallmayer zahtjeva stavljanje svih kulturnih tekovina, cijelog dosadašnjeg poretka — obzirom na seksualne odnose, porodicu vlastništvo, pravo, odnos izmedju dobra i zla, — pod mjerilo borbe za opstanak.

U borbi za opstanak, koja se neprestano odigrava medju organizmima, manje-vrijedni, zaostali elementi, podliježu, čime je ujedno i brisana njihova rasplodna snaga, koja bi ovaj kržljavi tip umjetno nastavljala. Potpuno je sporedno da li podlijeganje inferiornog elementa usljedjuje putem medjusobne utakmice ili uslijed nepovoljnih okolnih prilika. To je negativna selekcija, koja odbacuje nevaljale i za napredak rase štetne organizme.

Postojalo je nastojanje, da se negiranje prirodnih zakona kod čovjeka načelno postavi, te da mu se stane na put. Niz uredaba donešenih po »humanoj« uljudbi djeluje upravo protivno odabiranju, te umjetnim načinom podržava jedinku, koja je štetna za napredak rase i njezinu vrijednost.

Rasni biolog Haykraft je upozorio na kontraselektorno djelovanje medicine, kao i na velike posljedice, koje povodom toga nastaju za rasu. Bezuvjetno postoji potreba ogradjavanja od Haykraftovih izvoda koji zasjecaju na područje selektivnog fanatizma. U svakom je slučaju prepotjeran njegov pozdrav bakcilu sušice, kao prijatelju naše rase, jer mu podliježu mnoge za kulturu i napredak izgradjene ličnosti, ne uslijed inferiornosti, već jadnih društvovnih prilika, kojima se ne smije pripisati selektivna vrijednost, tim manje što i sami selekcionisti zabacuju svaku teoriju mileua. Tvrdnja, da siromaštvo i društvovna bijeda posjeduju selektornu vrijednost nije osnovana, jer se ni u jednom slučaju ne može predpostaviti, da je bijedan, odnosno siromašan čovjek nesposoban za životnu utakmicu. Nasuprot tome je očito, da je takav čovjek žrtva društvena poretka, pa bi se tek otstranjenjem pritiska, vršenog po tom poretku, mogla odmjeriti njegova životna vrijednost.

[12] Rudolf Goldscheid: Höherentwicklung und Menschenökonomie, Leipzig 1911.

I antropolog Ammon dolazi do sličnih zaključaka. Za njega skupina nezaposlenih predstavlja najniži sloj donjeg staleža, čija je sudbina odredena u borbi za opstanak. Ali — Ammon ne vidi da je bezposlenost posljedica gospodarskog stanja, koji se može ocjenjivati sa antropološkog stanovišta samo u odredenim slučajevima, koji još nisu ni danas potpuno odredeni.

Točno je Haykraftovo razmatranje o dječjem pomoru. Kako slabija djeca lakše podliježu klimatskim i prehrambenim prilikama, smatra Haykraft, pomor, koji nastaje među njima, kao napredak rase. Prema tome nastale bi najbolje rase pod uplivom napora i borbe. Činjenicu, da su stanovnici alpinskog područja jači i otporniji, svodi Haykraft na postojanje većeg pomora djece u razmjeru prema gradskom pučanstvu. Današnja uljudba sa svojim nastojanjem, u pogledu umanjenja spomenutog pomora posredstvom raznih ustanova za zaštitu dojenčadi, upotrebu umjetne hrane, dijeljenje odjeće, radi svijesno na pogoršanju rase.

Bilo bi korisnije, kada bi medicina odstranila nevaljani podmladak, nego što ga podržava na životu, tereteći time društvo i rasu. Ali — danas liječnici samo teorijski zastupaju eugeniku te ne traže njezinu praktičnu primjenu. Temeljno je načelo negativnog odabiranja u izlučivanju antropološki nevrijednih čimbenika, kojima se na taj način onemogućuje rasplod. Ekonomija života i životna energetika traže poboljšanje rase, jer će se samo u takvom slučaju moći izgraditi snažna kultura.

(Nastavlja se.)

Dr. NIKOLA VOJAN

SUZBIJANJE NEZAPOSLENOSTI U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ

Još uvijek ne postoji siguran kriterij, da se prosudi, kolika je kod nas nezaposlenost. To oteščava raspravljanje o nezaposlenosti. Brojitba nije pouzdana. Ali to ne znači, da se bez brojitbenih točnih podataka ne mogu uvidjeti pojave i dogodjaji na radnom tržištu; mogu se procjenjivati na osnovi praktičnih svagdanjih iskustava.

Najtočnije podatke o stanju nezaposlenosti, unatoč svih manjkavosti, može dati Glavna uprava posredovanja rada (u Zagrebu), ta središnja samoupravna ustanova za Javni ured rada u Zgrebu i Sarajevu, te njihove podružnice i povjereništva.

Prema tim podacima saznajemo, da je Nezavisna Država Hrvatska naslijedila u travnju 1941. na svojem današnjem državnom teritoriju 25.957 nezaposlenih, a da je nezaposlenih koncem veljače o. g. bilo samo 8.636.

Prikaz o mjesečnom smanjivanju nezaposlenosti daje nam siguran znak, da će se u najskorije vrijeme taj današnji broj sniziti ili, bolje rekuć, svesti samo na one, koji su sezonski nezaposleni. To praktično, prema današnjem stanju stvari, znači, da će potpuno prestati nezaposle-

nost, jer se radi na tome, da se sezonski radnici priuče i drugim zvanjima, po kojima mogu biti zaposleni i u doba, kad nije sezona njihovih glavnih zanimanja.

Gornji brojevi, i uopće podaci Glavne uprave posredovanja rada, odnose se uglavnom samo na one radnike i privatne namještenike, koji su stekli pravo, da dobivaju nezaposleničku pomoć, i koji se tim pravom koriste. Dotične brojeve ne bi trebalo mnogo ispraviti, jer se broj nezaposlenih kod Glavne uprave odnosi na one, koji su u istinu radnici i privatni namještenici. Kad bi se registrirali svi, onda bi imali broj daleko veći, jer bi se medju nezaposlene prijavljivali mnogi, koji se tako ne mogu nazvati. To je seljaštvo, koje nema dovoljno zemlje za obradbu, ili seljaštvo, koje želi napustiti selo, pa preseliti u grad, bez obzira na to, da li ono ima ili nema dovoljno zemlje. Medju takove, n, pr., spadaju mnogi od onih, koji se sada nalaze na radu u Njemačkoj. Da ih dužnost nije zvala na rad u Njemačku, veći dio njih mogao bi biti zaposlen i donekle pristojno prehranjen na svojoj rodnoj grudi, u svojim selima. Manji dio dotičnih je radništvo u pravom smislu riječi, koje će u najskorije vrijeme — čim se stvore mogućnosti normalnoga prirada — preuzeti prekinuti posao (na pr. šumski i rudarski radnici iz Bosne i Hercegovine). Već se danas kod Glavne uprave posredovanja rada potražuje oko četrdeset hiljada poljodjelskih i šumskih radnika.

U broj smanjenja nezaposlenih nisu ubrojeni radnici i privatni namještenici, koju su na radu u Njemačkoj, pa ni oni koji su kod nas zaposlivani na javnim radovima.

Osim što se medju nezaposlenima, koji su registrirani kod javnih ureda rada, ne nalazi seljaštvo, treba spomenuti, da se medju njima nije nalazio ni prilično velik broj onih, koji su već u prijašnjim godinama iscrpili nezaposleničke pomoći, te onakovi, koji uslijed poznatih političkih prilika u bivšoj Jugoslaviji, nisu ni pokušavali, da zaradjuju radom kao radnik ili privatni namještenik. Potonjih je bio prilično broj, ali u posljednjoj je godini znatno smanjen neposrednim zaposlivanjem i mimo javnih ureda rada. To se posebno odnosi na velik broj onih, koji su zaposleni poslije 10. travnja 1941. u različitim državnim i poludržavnim, te ustaškim službama.

Sav taj veliki broj nije se nalazio u spomenutom gornjem broju nezaposlenih, te je tim očitije, kako je broj nezaposlenih znatno smanjen i kako ni izdaleka ne odgovara rezultatima, koje možemo službeno konstatirati. Bez pretjerivanja može se reći, da je poslije 10. travnja 1941. do danas 300.000 na novo zaposlenih, bez onih koji su mijenjali službe, računajući i one, koji su otišli na rad u Njemačku.

Od onih, koji su otišli u Njemačku, a po svom povratku dolaze u obzir za ponovno zaposlenje u svojstvu radnika ili privatnih namještenika, ima najviše oko 30 do 40 hiljada. Dakle upravo toliko, koliko se može i danas zaposliti, kada bi oni bili kod kuće i kada ne bi bilo nužno da u ime cijelog hrvatskog naroda doprinose svoj obol u radu za Novu Europu.

Onaj broj od 8.636, koji je iznesen kao broj nezaposlenih na području Nezavisne Države Hrvatske, odnosi se na starce, sezonske radnike i osobe, koje pripadaju zvanjima, koja u ratno doba ne mogu djelovati. Realni broj nezaposlenih nije ni malo viši od gornjih brojeva, kao što je to slučaj sa brojem od 10. travnja 1941. godine.

Pregledajmo, koju je ulogu u tome ogromnom radu odigrala Glavna uprava sa njenim organima i koje je rezultate dala, te preko toga razmotrimo njenu funkciju za budućnost i vrijednost njenoga postojanja i rada u sadašnjosti. Ukupni broj nezaposlenih radnika i privatnih namještenika, prijavljen Glavnoj upravi posredovanja rada *tokom 1940. godine*, a na području današnje Nezavisne Države Hrvatske, iznosio je *348.219*. Od toga odpada na Javni ured rada u:

Splitu	65.127
Zagrebu	182.720
Sarajevu	100.372

Od broja 348.219 — koliko ih je kao nezaposlenih bilo prijavljeno Glavnoj upravi posredovanja rada i njenim podružnicama i povjereništvima tokom godine — uposleno je bilo putem Glavne uprave i njenih organa 10.881. Od toga odpada na Javni ured rada u:

Splitu	1.730
Zagrebu	5.674
Sarajevu	3.477

U to su ubrojeni djelomično i oni, koji su se uposlivali na javnim radovima. Ukupni broj nezaposlenih, prema broju zaposlenih putem službe posredovanja rada iznosio je 3,1%.

Za isto područje u 1941. godini iznosio je broj nezaposlenih 175.458. Od toga broja je zaposleno putem službe posredovanja rada 12.150; ili, procentualno izraženo, 6.9% od ukupnog broja nezaposlenih, bez onih, koji su se zaposlivali na javnim radovima. Već ta brojka dokazuje veću aktivnost službe posredovanja rada. Ako ove brojeve razdijelimo na mjesece, onda dobijemo daleko pregledniju sliku nastojanja službe posredovanja rada u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njezinih rezultata, koji se u zaposlivanju iz mjeseca u mjesec sve više povećavaju, izuzevši sezonske korekture. Prva tri mjeseca, koja su još pripadala bivšoj Jugoslaviji, daju pravu njezinu sliku rasipanja imovine dijeljenjem pomoći, od kojih nisu imali koristi ni radnici, a ni ustanova. U travnju već dolazi do poboljšanja, koje se u kolovozu, dolaskom u Javne urede rada predstavnika Hrvatskog radničkog saveza i Saveza hrvatskih privatnih namještenika, sve više i više popravlja. Broj nezaposlenih prema onima, za koje je posredovano, izgleda u postotcima po pojedinim mjesecima 1941. godine ovako:

Mjesec	ukupni broj nezaposlenih	posredovano uposlenja	% posredovanih
I.	26.957	388	1.4%
II.	26.115	622	2.3%
III.	25.564	772	3.0%
IV.	12.602	763	4.4%
V.	22.864	706	3.1%
VI.	15.866	980	6.2%
VII.	20.851	1.726	8.3%
VIII.	9.492	1.016	10.7%
IX.	3.653	1.223	33.9%
X.	4.302	1.817	42.2%
XI.	3.367	1.274	38.6%
XII.	3.835	1.063	27.9%

Taj tempo posredovanja malo se smanjuje nastupom velike zime, ali još se uvijek ni izdaleka ne približava onome postotku, koji se je postizavao za vrijeme bivše Jugoslavije.

U siječnju i veljači 1942. godine izgledalo je stanje ovako:

Mjesec	ukupni broj nezaposlenih	posredovano uposlenja	% posredovanih
I.	9.376	810	8.6%
II.	8.636	1.239	14.4%

Po pojedinim podružnicama to stanje izgleda ovako (navodimo samo neke podružnice):

Dubrovnik je u 1940. godini imao nezaposlenih *6.152*. Od toga je bilo posredovano 553, što u postotku iznosi 9.0%. *U 1941.* godini bilo je *2.103* nezaposlenih, a od toga posredovano samo *25*, što u procentima iznosi *1.2%*. Ovo smanjenje posredovanja u Dubrovniku i okolici uzrokovano je posebnim prilikama, koje su tamo vladale tokom 1941. godine.

Mostar je u 1940. godini imao nezaposlenih *17.085*. Od toga je bilo posredovano *301*, što u postotku iznosi *7.0%*. *U 1941.* god. bilo je *3.858* nezaposlenih, a od tih posredovano *97*, što u procentima iznosi *2.5%*.

Osijek je u 1940. godini imao nezaposlenih *26.747*. Od toga je bilo posredovano *1.252*, što u postotku iznosi *4.6%*. *U 1941.* godini bilo je (bez XII. mjeseca) *22.806* nezaposlenih, a od tih posredovano *1.258*, što u procentima iznosi *5.6%*.

Slavonski Brod je u godini 1940. imao nezaposlenih *38.290*. Od toga je bilo posredovano *834*, što u postotku iznosi *2.2%*. *U 1941.* bilo je *8.547* nezaposlenih, a od njih posredovano *595*, što u procentima iznosi *7.0%*.

Varaždin je u 1940. godini imao nezaposlenih *5.567*. Od toga je bilo posredovano *79*, što u postotku iznosi *1.4%*. *U 1941.* godini bilo je (bez XII. mjeseca) nezaposlenih *7.948*, a od tih posredovano *300*, što u procentima iznosi *3.8%*.

Zagreb je u 1940. godini imao nezaposlenih 54.574. Od toga je bilo posredovano 2.986, što u postotku iznosi 5.6%. U 1941. bilo je 32.814, a od tih posredovanja 6.041, što u procentima iznosi 18.4%. Ovaj postotak posredovanja u Središnjici Zagreb podiže se sve više, tako da na primjer u veljači 1942. postizava omjer nezaposlenih prema posredovanim 2.042 prema 731.

Činjenica, da je broj nezaposlenih registriran kod Glavne uprave posredovanja rada u 1941. godini smanjen na polovinu i da je mimo tog broja zaposleno još oko 125.000 radnika i privatnih namještenika, dakle, da je ukupno bez zaposlenog seljaštva na javnim radovima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, zaposleno 300.000 radnika i privatnih namještenika, koji su godinama očekivali rada, daje nam siguran dokaz i jamstvo da će, problem nezaposlenih kod nas biti posve riješen. Jedno jedino pitanje može časovito zadati ili u doba izvan sezona zadavati brige, a to je prebacivanje časovito nezaposlenih na mjesta potražnje i osiguranje nastambe i prehrane takovih. Ovo pitanje se takodjer razmatra, vrše se pripreme za ovu službu s jedne strane, a s druge strane se nastoji, da se kvalificirani radnik, koji ima takozvano sezonsko zvanje, nauči još kakvom radu, da se može zaposliti i u danima izvan sezone, u kojoj može raditi posao, koji već zna. Svaki onaj, koji je bilo kada u životu iskusio teškoće nezaposlenosti, najbolje može shvatiti, što znači živiti u državi, koja daje jamstvo i sigur-

nost za zaposlenje makar jednome članu obitelji, i to kroz cijelu godinu. Takvi mogu s najvećim oduševljenjem pozdraviti već postignute rezultate Poglavnika i državne vlade.

Govoreći o pitanju nezaposlenosti kod nas, stanje na radnom tržištu danas dovodi nas na jednu drugu i za nas novu misao, a ta je, da se moramo ozbiljno pozabaviti pitanjem, kako nabaviti radnu snagu, jer će ta potreba u skoro vrijeme biti vrlo ozbiljna. Drugim riječima, treba promisliti, kako privesti radu i one, koji do danas nisu nikada ni mislili, da bi kao radnici i privatni namještenici zaradjivali kruh svagdašnji. Dakle treba misliti na to, kako provesti u život načelo, da svako mora živjeti od rada, odnosno kako pronalaziti puta i načina, da se namakne potrebna radna snaga.

Glavna uprava posredovanja rada i njezini organi dužni su sada, da pripreme sve potrebno za suzbijanje eventualnih sezonskih nezaposlenosti u buduće, i da nastoje onemogućiti sezonske variacije, te da upućuju *pojedince, radnike i privatne namještenike, da se spremaju, dotično uče za zvanja, po kojima imaju sigurnijeg izgleda, da će biti zaposleni, i to za dugo vrijeme.* Današnji rat daje prilike za posve drugačije poslove nego je daje mirno doba. Pogotovu će poslije ovoga rata biti radova, za koje će biti potrebne mnogobrojne radne snage, vješte svakovrsnom radu, izgradnji, pregradnji — poslovima dakle u obnovi svega materijalnoga svijeta Europe. Bez obzira na duhovnu obnovu, za tu čisto materijalnu obnovu, to jest za novu Europu, radne snage Nezavisne Države Hrvatske bit će prijeko potrebne.

Ing. MLADEN BAKOVIĆ
(Povjerenik Saveza Hrv. Privat. Namještenika

LIBERALIZAM — NOSILAC BIJEDE RADA

Kroz stoljeća rad je smatran ljudskim zanimanjem, dostojnim samo robova i galiota, sužnjeva i kmetova. Koga je društvo osudilo nedostojnim naziva čovjeka, poslan je za sramotu na »prisilan« rad. Rad je, dakle, postao čak i sredstvo kažnjavanja. Toliko je bilo sramotno raditi. Takvo poimanje rada podržavali su bez razlike svi društvovni sustavi i politički režimi kroz koje je do danas prošlo čovječanstvo, jer je robska, obescjenjena, jeftina radna snaga vladajućim kastama stvarala bogatstva i uvjete raskošno udobnog i lagodnog življenja. Rad kao sinonim robije nije mogao kod ljudi ustaliti o sebi druge osjećaje do sramote, odvratnosti, prokletstva, mrzosti; namjesto: radost, vedar duh, ljepotu i zdravlje, blagoslov.

Istom u naše doba jedan dio čovječanstva odlučno je zakročio putem priznanja rada kao društvovne vrijednosti, častne, poštene i svete; kao takav da se nagradjuje, da može uz puno materijalno zadovoljenje životnih potreba pružati i duhovnu radost. Odlučna deklaracija o priznanju rada kao društvovne »časti i dužnosti« povlači, naravno, pitanje dostojnog i odgovarajućeg nagradjivanja za zadovoljenje zahtjeva oko održanja pristojnog i trijeznog života, sve boljeg usavršavanja i očuvanja radne sposobnosti, vedrog elana, raspoloženja i društvenosti. Nagradu

za rad treba stoga najprije urediti najnižim redovima najvećega mnoštva radnika, ublažiti njihovu dosadanju bijedu i oskudicu u kojoj su patili, koji su je najviše osjećali. Upravo ovima, koji najviše doprinose stvaranju bogatstva, tog temelja na kome počivaju i dižu se dalji položaji, razvijaju razna zanimanja u hijerarhijskom redu ljudske zajednice, koja su samo posljedak sveukupnog kompleksa rada; anonimnim mnoštvima, čiji je rad redovito bio smatran mrskim i ponižujućim, nužno je podići životni standard što više, do punog osjećanja radosti u radu.

U prirodnom redu stvari najprije dolazi red onih koji rade, pa onih, koji provode organizaciju toga rada u probitku zajednice. Ovaj odnos, uslijed pomanjkanja odgoja u pravcu probitka zajednice, kao i svijesti o hijerarhijskoj podjeli društvovnih poslanja, može radjati trajnim sukobima, koji su izazvani egoizmom pojedinačnih probitaka, koji se hoće izdići iznad kolektivnih. Osim toga, ocjenjivanjem rada na »viši« i »niži«, prema tome i nagradjivanje rada, izaziva razredne razlike, koje neminovno vode do društvovnih sukoba. Ovo trajno napeto stanje društvovnogospodarskih razrednih odnosa, izcrpljuje se u zakonskim reformama s tendencom održavanja ravnoteže tih odnosa u pravcu, da se razlike životne egzistencije izjednače (niveliraju) na jednoj višoj razini duhovnog i tvarnog izživljavanja.

Istom u našem vremenu, utjecajem novih društvovnih ideologija: nacionalnog socijalizma i fašizma, rad postaje radost. Postaje vrijednost po kojoj čovjek konačno postaje čovjek, poštovani radnik, dionik svih društvenih tekovina u uljudbenom i kulturnom pogledu. Ovakav pojam rada izticali su još ranije pojedini sociolozi, borci za društvovnu pravdu. Njihov je glas pod pritiskom kapitalističkog svevlašća ostao neuvažen, ugušen. Radi svoga nehaja, opijen svojom političkom moći, predvodjen vladajućom demo-liberalnom plutokracijom, kapitalizam izpašta danas svoju neodstupnost i neodricanje od preobilnih profita, lagodnog i bezbrižnog života, od onih ogromnih baština, koje oduvijek čine temelj za dalju borbu proti svakom društvovnom napredku, pravednoj, solidarnoj razpodjeli bogatstva na šire slojeve naroda. Na ovu negaciju stvarnosti od strane kapitalizma, čovječanstvo je stupilo u pokret iztičući zahtjev ostvarenja društvovne pravde; trgnuvši se od mitskih zanašanja, koja mu je servirao demo-liberalizam kroz svoju političku aparaturu, vještinu prijevara, nametao vječnu »herojski« dramatsku borbu za »svoja klasna prava«, ali koja »prava« radi održanja i poštivanja »postojećeg reda i poredka« nije nikako bilo moguće postići.

Pokretom fašizma, nacionalnog socijalizma, kojima se pridružuje i ustaški pokret, sa svojim temeljnim društvovnim zasadama, ruše se konačno zablude koje su do sada upravljale mišljenjima mnoštva. Stvarnosti preko kojih su stoljećima slijepo prelazila mnoštva, iskaču istom danas kao prisjećanja na nešto što nije valjalo. Kod mnoštva javlja se — ratnim sukobom — potaknuta prisebnost, kojom jasnije gleda na tu prošlost prijevara, zabluda, mitskih predodžaba i varka. Danas ta se prošlost razodkriva, ispituje, analizira, i iz nje povlači kao konsekvenca osnova za stvaranje novog, zadovoljnog, zdravog i osiguranog života kakav mora proizlaziti iz svakog častnog i poštenog rada.

U osvrtu na tu prošlost, u ovom prikazu, želimo osvijetliti jednu tamnu stranu te prošlosti političkih mitova, a to je: kako je rad bio shvaćan i poštivan u eri liberalizma zbog kojega se danas krvari čovječanstvo.

Polučiti puni uspjeh u ovom predmetu, reći će, prikazati stanje i svaćanje rada u njegovoj kolijevci: Engleskoj i Francuskoj. Ograničit ćemo se samo na jedno najznačajnije razdoblje povijesti čovječanstva i njegove borbe za društvovnu pravdu. To razdoblje prodiranja i punog razvoja liberalizma, t. j. one političko-društvovne ideologije koja je imala pretenziju da je nosilac pune slobode čovjeka i jednakosti ljudi, postalo je nacrnijom reakcijom i satirom ličnosti, predstavnikom prava pesnice ekonomski jačeg i kula novca koji je poremetio sve zdrave pojmove o životu i postao svjetski nazor. I kad je liberalizam, u svom najkraćem vremenu, sankcionirao pravo jačeg nad slabijim, usporedo stvorio je novi pojam pod nazivom Filantropija. Uljudba XIX. stolj. nije mogla izreći i uzveličati, veću laž i licemjerje, kada je dala i izmislila filantropiju. Koju je veću drskost mogao dati liberalizam, koji je u ime jačeg dozvolio toliko prolijevanja krvi, nego da taj isti pseudokulturni liberalizam izmisli varku samilosti? Čovjekoljublje, koje se tada smatralo bon-tonom dobro odgojenog društva, u stvari bilo je vješta krinka okrutne vladavine kapitalizma, pod kojom se — nakon tvrdih udaraca — moglo pretvarati i igrati ulogu čovjekoljublja. Nije tu bilo ni trunka socijalnog osjećaja. Bila je to samo neka moda liberalizma. Nikad izraz ljudske solidarnosti i narodne zajednice.

Činjenica je, da je u kršćanskoj Europi vladao najveći prezir rada. Odvratnost prema siromašnim ljudima, osiromašenima uslijed bezvrijednosti rada, koji se za čovjeka smatrao nedostojnim. Pojam, sličan onome o parijama u britanskoj uljudbenoj Indiji. U to prvo doba liberalizma, »plava krv« plemića počela se pretvarati, zajedno s nadolazećom pojačanom političkom organizacijom kapitalizma, u egoistički kult zlata.

Dok je Malthus radnike nazivao jednostavno »ubogarima«, dotle su okrutni liberalci klasičnog razdoblja ekonomije tražili od države, da se zabrani brak izmedju radnika. Očevidno, da je brojnost radnika bila mrtvi teret, svaki puta, kada za njih svih nije bilo rada. Tako je s liberalizmom nadošla na svijet jedna nova »sloboda«: »*sloboda umiranja od gladi.*

Siromaštvo, medjutim, je ekonomska činjenica. Ono može biti, istina, i neko stanje milosti, kao na pr. ono Sv. Franje. Ali problem siromaštva ne postoji. Postoji problem raspodjele bogatstava, koje svojim radom stvara čovjek. Postoji problem skraćivanja daljina izmedju onih, koji imaju više i onih, koji imaju manje, t. j. postoji problem izjednačivanja priječnika krugova koji obuhvaćaju raspoloživa životna sredstva pojedinaca. Postoji dakle problem narodne solidarnosti, koja se danas sve više provodi u život, teorijski i praktički, u totalitarnim zemljama čiji je sustav pod svoju vlast i upravu podvrgnuo materijalne i duhovne snage naroda, nastojeći podići bogatstvo i moć države, a time stvoriti glavni uvjet imućnosti čitave narodne zajednice.

Još od vremena Reformacije, dakle od XVI. stoljeća, europske su države dopuštale i provodile načelo prema kome su siromasi mogli primati pomoć od zajednice. Bila je to neke vrsti »društvovna pomoć«. U katoličkim državama nije postojala izravna državna pomoć. Država je davala samo poticaj i vodila nadzor. Stvarna pomoć bila je povjerena posebničkoj ili poluposebničkoj pobudi. U protestantskim zemljama naprotiv, gdje je bijeda bila mnogo veća, jer nije bilo katoličke crkve koja je ipak bila prožeta duhom milosrdja, bila je država prinudjena preuzeti

zaštitu siromaha i brigu oko ublaživanja bijede od sve to većeg širenja pauperizacije.

Ova dužnost države bila je priznata u Engleskoj zakonom iz 1601. godine. Medjutim Velika Elizabeta nije odredila pomoć u smislu narodnom, nego je prebacila sav teret na mjesne vlasti, na t. zv. »parokije«. Ove su imale dužnost osnivanja nekih skladišta s raznim sirovinama koje su se ustupale nezaposlenima na kućnu preradbu. No ova skladišta počesto su bila prazna. Osim toga bilo je mnogo bezkonačnih natezanja oko utvrdjivanja prava na takvu pomoć s obzirom na pripadnost (domicil) podpomoženika, koji je — silom prilika — većim dijelom bio neki skitalac bez stalnog boravišta. Dok se donijela odluka, siromah, ili je već umro, ili je morao nastaviti svoje »hodočašće« drugim parokijama. Skitnja se stoga razvila do najvišeg stepena. Ovo je stanje bilo pogoršano famoznim zakonom »Settlement Law« iz 1662. prema kojemu nesretnik je mogao pomoć dobiti samo onda, ako je barem 40 dana boravio u parokiji, iz koje, medjutim, justices (magistrati) mogli su ga i prije toga roka protjerati dalje. Time je svaka pomoć postala iluzorna. Istom u drugoj polovini XIX. stoljeća Engleska je utvrdila što se smatra kao domicil siromaha. No, tada je već ovo pitanje poprimilo lice administrativnog pitanja, izgubivši — kada je nadošlo rješenje — svoju pravu potrebu i značajku. Tipično, liberalističko rješavanje svih sličnih društvovnih pitanja!

Godine 1722. izašao je zakon, koji je ovlastio parokije, da se mogu grupirati u svrhu lakšeg prikupljanja sredstava za podizanje »kuća rada« (workhouses), namjesto davanja svake druge pomoći. Ove su kuće trebale biti neke vrsti domovi za nezaposlene, ili, ubožnice za nemoćne. U stvari, postale su obični zatvori.

Medjutim, nadošao je konac stoljeća, a na društvovnoj pozornici pojavljuje se strašan i izgladnjeli monstrum: proletarijat.

Što tada poduzimlju Englezi? — Nastoje li možda oko ublaživanja strašne udaljenosti izmedju novih bogataša, radjajućih se plutokrata, pustolova, koje je izbacila »industrijska revolucija«, i proletera oslobodjenih »francuskom revolucijom«? Nipošto. Bilo je jedino odlučeno, da se nedovoljne plaće poprave s nekom vrsti novčane podpore. Gradske parokije tome su se u početku oduprle, ali u seoskim parokijama ova zakonska milostinja postala je običaj. Plaće su medjutim dalje padale. Pale su tako nisko, da je radniku više konveniralo ništa ne raditi i živjeti od bijedne milostinje, nego raditi i radom zaraditi manje i živjeti još bijednije. Vlastnici i poduzetnici, da nastave sa snižavanjem plaća, uzimali su na rad samo najsiromašnije. Treba istaknuti, da se ovdje nije radilo o nekoj nezaposleničkoj pomoći, koja je mjera socijalna, nego o legalnoj milostinji, koja je implicite radnika srozavala na stupanj ubogara i kao takvog ga tretirala. Ovaj sustav milostinjske podpore, stajao je, istina, mnogo Englesku, ali je zato spriječio provalu jedne revolucije proletarijata u vrijeme kada je vodila borbu s Napoleonom. Dakle, čisti business!

Ovakav sustav društvovne pomoći jasno odkriva pravac i borbu okrutnog gospodarskog individualizma s jedne strane, a s druge osjećajne potrebe nekih plemenitih duša, da pruže ruku pomoćnicu palima ljudskog društva.

Ovaj poraz proletarijata, kod njegovog prvog stupanja u život, treba pripisati ne samo pomanjkanju svake obrambene, ili jednostavno, društvene organizacije, već i teretu, koji je u obliku prinosa za pripomoćnu zakladu, ležao na veleobrtnicima. Postojala je medjutim još i jedna druga štetna posljedica: podpore su postale veće od same plaće, a to je bilo u prilog bezposličarenju, ljenčarenju, moralnoj degradaciji. Ovi učinci nisu bili zapaženi od strane vlade, unatoč opomena i protesta. Konservativci, koji su se okupljali oko stranke »Tory«, kao stvarni gospodari države, bili su većim dijelom vlastnici zemlje; kao takvima poznata im je bila vrlo dobro bijeda seljaka. Podpore su bile neobhodno potrebne, da seljaci ne umru od gladi. Taj sustav novčanih pomoći držao je seljački puk mirnim. Prisiljavao ih, da budu s vladom solidarni.

Nasuprot ovoj politici konzervativaca, stajala je politika druge stranke »Whig«, bijelih, oko koje su se okupljali liberali. (S laburizmom, kasnije, postadoše tri glavne stranke). Stranka »Whig« postala je pravi rob liberalne doktrine: čovjek mora da radi sve sam od sebe, slobodno, isključivo sa svojim vlastitim snagama. Liberalci su oduvijek zastupali davanje pomoći na bazi podpora, ali takvih, koje pružaju »manju korist« od redovnih plaća. Podpomognuti radnik morao je stojati lošije od radnika plaćenog za rad. Liberalci su pošli tako daleko, te su predlagali: ukinuće svakog oblika pomoći u mjestu pripadnosti radnika; pretvaranje ubožnica i skloništa u prave kaznione i popravilišta. Drugim riječima, bilo je stvoreno novo kažnjivo djelo: biti ubogar.

Malthus je u to vrijeme išao još dalje zahtjevajući, u duhu liberalne nauke, ukidanje podpora obiteljskim članovima, jer da se s takvim podporama favoriziraju rađanja djece. Zastupao je čak načelo, prema kojemu čovjek nema prava ni živjeti, ako mu njegov rad, koji treba sam pribaviti u slobodnom takmičenju, ne može osigurati vlastito izdržavanje. Kako je on radnike nazivao ubogarima, brkajući ove dva pojma, jasno je, da si je zamišljao kao socijalnu potrebu podpuno i jednostavno istrebljenje radničke klase. Tražio je stoga ukidanje svakog zakona o pomoćima.

Godine 1834. liberalno zakonodavstvo stupilo je u krijepost. Temeljilo se na sustavu skloništa (ubožnica) kao pritvora. U tim kućama skupljali su se pomiješano sakati, starci, djeca, po tradicionalnom sustavu parokija. Parokije su medjutim sada nadzirane po vladinim povjerenicima, sa zadaćom, da spriječe svaku pretjeranost osjećajnosti (sentimentalnosti), darežljivosti i velikodušnosti. Naime, u ime ekonomskih zakona, morali su na taj način tobože čuvati i štedjeti novac doprinosnika.

Što si je liberalni sustav zamišljao ovim mjerama? Namjera je bila, kao obično, dobra. Bilo bi nepravedno to ne priznati. Htjelo se naime postići, da sposobni radnici rade. Medjutim, taj sustav nije vodio računa o dubokoj razlici koja postoji izmedju nezaposlenosti i siromaštva. Radnici su mogli svi pocrkavati od gladi, a da se za njih ne stvori ni jedan dan rada, ako na tržištu rada nije bilo. Opetovalo se, dakle, opet ono isto, što se dešava i danas, kada se nekom muškarcu ili ženi, inače dobrog zdravlja, a traži pomoć, predbaci: »Stidi se, tako zdrav, mlad i debeo kao ti pa prosiš!« — I kad se to izreče, vjeruje se, da se je uvelo, ili uvodi, neki red u društvo, koje toga reda nema (ili se uobće nije ni pozabavilo da ga uvede), da te mlade i zdrave radne snage izkoristi na obće dobro zajednice. Istina je, izravna i osamljena podpora mora biti

posljednje sredstvo. Ali prije, nego se nekome predbaci, da je »mlad i zdrav«, treba uvidjeti i utvrditi postojanje mnogih okolnosti, koje treba razumjeti i spoznati.

Posljedak ovakovih pomoći kakav je bio? — Engleski narod nazvao je ova skloništa »bastiljama«. Ostler označio je britanski sustav pomoći »lažju u borbi s istinom, tiranijom protiv pravde; Vragom proti Boga.« Poneki župnik spriječio je primjenu zakona. Župni savez Todmorden uzkračivao je desetljećima osnivanje »zatvora« za ubogare. Neki su pastori čak nagovarali narod na oružanu bunu. Parlamenat, pošto ubogari nisu uživali pravo glasa, o tome nije se ni najmanje brinuo ni pokazao razumjevanja. Dakle, sasma u demo-liberalnom duhu bezbrižnosti za nevolje nižih narodnih slojeva.

Što nije engleski narod pao pod teškim križem »slobode« koju su mu nosili liberalci, bilo je zato, što se je od god. 1830. do 1850. pojavio rad velikog obujma na željeznicama, rudnicima, veleobrtima sviju vrsta. Uza sve to, potresne su brojke, koje odaju tadanje stanje s obzirom na ondašnju malobrojnost pučanstva. Oko dva milijuna prosjaka, u stvari nezaposlenih radnika, vrludalo je prema 1850. godini. Od ovog broja samo 300.000 bilo je moguće primiti i pritvoriti u »bastilje«. To je bio najbolji dokaz, koliko je bila sumanuta pomisao, da se mogu milijuni nevinih zatvoriti u takva skloništa. U istim godinama strašna »oskudica krumpira« zahvatila je Irsku. Od svojih osam milijuna žitelja, spala je na četiri. Engleska, vrlo zainteresirana, već tada, na slabljenju političkog pritiska Irske, nije ni prstom makla da pomogne irskom narodu, akoprem politička borba nije bila uzrokom ovoj parasitskoj bolesti, koja je uništila sav irski prirad.

Zašto je dakle došlo do sloma engleskog sustava pomoći? Vrlo jednostavno. S jedne strane: brkalo se obći ekonomski abstrahizam nesposoban za neki socijalni sadržaj; s druge strane: pomoć je počivala na absolutnom povjerenju u moć zlata. Neka se daju podpore i socijalna pomoć je riješena! Medjutim socijalna pomoć niječe egoizam i ekonomski abstrahizam. Ona nije nipošto neko pitanje podpora. Izprazna humanitarnost, tako puna dobrih nakana, koja je oduvijek značajna za britanski vladajući sloj, toliko je danas daleko od onog pojma pomoći, koji je poduzeo novi društvovni red Italije i Njemačke, kao što je daleko aktivna politika od doktrine.

Početkom ovog stoljeća mnogo se je htjelo uraditi u Engleskoj, pogleda li se na množinu pobuda, koje su dale vlada, pokrajine, posebnici. Okrutan postupak s ubogarima u XVII. i XVIII. stoljeću već je tada bio samo uspomena. Medjutim, sve je i dalje ostalo zbrkom i u takvom kaosu, da je 1905. bilo potrebno imenovanje jednog kraljevskog povjerenstva sa zadaćom, da se to pitanje dublje prouči. U suštini, sve zlo izviralo je iz manjkavosti jednog društvovnog načela. Vjerovalo se, da je cilj pomoći uvijek prinos u novcu, jer je Engleska onda, kao i danas, odlučno vjerovala u svemoć zlata. Ako je božica Šterling gospodarila medjunarodnim odnosima; tada polubog Šiling, pa makar i skroman Penny, morali su dostajati za izliječenje strašne rane pauperizacije, koja je uvijek harala tom najbogatijom zemljom na svijetu. (Najočevidniji dokaz na koji način su stečena bogastva lordova u Engleskoj je pauperizam kao korelat bogaćenja manjeg broja pojedinaca na štetu mnoštva kao narodne zajednice). Nije se moglo stoga shvatiti, da je bolje spriječiti bijedu, nego brižljivo skupljati pale u borbi za životni obstanak. Zato je najbolji sustav udaranja ravno u zlo, kao što to čine narodni pokreti u zemljama, koje stoje na vodstvu obnove Europe.

Godine 1927. Engleska donosi posljednji zakon o ubogarima: Poor Law Consolidation Act. Dakle, uz bok novih društvovnih ideologija Njemačke i Italije, koje su sve više osvajale narodne mase u svijetu, Engleska još ne napušta tradicionalno načelo »obola« za pale u društvovno-gospodarskoj borbi. Kolike li sljepoće, upravo patološke konservativnosti, zastoja u shvaćanju društvovnih suvremenih potreba, kod ove vladajuće demo-plutokratske klase! Takav se zakon dakle donosi u Engleskoj u isto vrijeme, kada fašistička Italije daje Povelju Rada (Carta di Lavoro), kojom sankcionira načelo toliko osjećano u svijetu, od naroda nestrpljivo požurivano i traženo: načelo narodne solidarnosti koja u sebi sadrži, prema novom vremenu, zemaljske i odredjene ciljeve.

Društvovnom pomoći, koja se dakle još danas u Engleskoj naziva »pomoć ubogarima«, demo-liberalizam dao si je najgoru svjedodžbu, jasno je označio svoj podpuni slom. Upropašteni su grdni milijuni novca, a postignuto nije ništa korisna. Naprotiv, postignuti posljedak bio je ubitačan za narodnu cjelovitost. Pomoć-milostinja bila je samo uvreda tim pomognutima. Osobno obterećenje pojedinog engleskog doprinosnika za podpore siromasima iznosilo je 1818. godine 13,3 Šterlinga godišnje, a u 1887. godini 5,5 Šterlinga na koju je svotu spalo radi skoka svih veleobrtničkih djelatnosti. Godine 1922. ovaj se je »obol« popeo čak na 22,5! Uzme li se, da je pučanstvo Engleske poraslo od deset na pedeset milijuna, tada se može ocjeniti koliko je brdo zlata progutao britanski pauperizam. Računa se, da je 4% pučanstva živjelo od podpora ili, bolje rekuć, od milostinje; dakle, oko 2 milijuna ljudi. Ova kiša zlata imala je ipak svoj sračunati posljedak: osigurala je stalnu vjernost bratinskog mnoštva režimu, bio on laburistički, konservativni, liberalni, kakav mu drago. Zato se ne treba čuditi sadržanoj disciplini koja i dalje prožimlje engleski narod toliko, da on još i danas dopušta izigravanje sebe u strašnim političkim igrama, kojima je cilj održanje plutokratskog imperija; i odbija, da te varke prozre. Eto, na koji način britanska vlada osigurava imperijalnu solidarnost svojih masa. Mase su dakle same imperijalizirane. Za engleski narod uobće, radnike posebno, imperijalizam nije drugo no sukrivnja koristohleplja. U toj zemlji narod i radnik upravo žele, da bankari, plutokrati City-a, drže ključeve svjetskog bogatstva, jer odatle dolaze bogate mrvice u obliku masnih plaća, ili, u nedostatku ovih, debele podpore. Što su ove podpore mogle služiti za vrlo ograničeno namirenje životnih potreba; što britanski narod u cjelini i kroz duži period degenerira u bezposličenju i poroku, u kućercima oslonjenim o podnožja bogatih gradova (što sve sadanji rat najbolje odkriva), to se malo koga ticalo. Volja, da se ima bogate gospodare, da im se slijepo služi, ostaje i dalje. Evo zašto vječno nezaposleni engleski radnici ne idu napučivati Australiju, Južnu Afriku i Kanadu, u kojim bi zemljama moglo naći mjesta i živjeti čitavo britansko pučanstvo. Teoretski uzeto, emigracija može stvoriti prirodnu razpodjelu rada u svijetu. Dok je snaga emigriranja bila slobodna, njeni učinci, iako neizgradjeni, nesredjeni, bili su sa svim time ogromni. U posljednjih sto godina, dobrih 35 mil. ljudi emigriralo je u Sjedinjene Države Amerike. Od toga 20 mil. emigriralo je u tridesetljeću koje je predhodilo prvi svjetski rat 1914.—18. U tom razdoblju

Argentina je primila 4,5 mil., a Brazilija 2,5 mil., Teško je s obzirom na prošlost utvrditi postojanje nekog prirodnog zakona emigriranja. Uza sve to, medjutim, zemlje, koje bi imale najviše mogućnosti da prime suvišak ljudstva, zatvorile su danas hermetski svoje granice. I ovo je jedan od tolikih važnih bioloških uzroka današnjeg rata, navrijelih uslijed ignorantskog držanja liberalno-individualne vladajuće plutokracije prema poredku prirode, sprečavajući iz svojih egoističkih i profiterskih razloga, da se ljudi u nastojanju da osiguraju svoje ekzistencije, smještavaju u prostoru po svom privrednom nagonu. Sapete snage svježih, prolifičnih naroda, u traženju životnog prostora za svoju od zdravlja u naponu, od vitalnosti ekspanzivnu rasu, morale su provaliti i u skrajnjoj konsekvenciji izazvati oružani sukob, kada je zatajio zdrav razum i trijezno rasudjivanje.

Tako je izazvano, probudjeno rasno pitanje. Stari vještački i anormalni život, koji se toliko udaljio od prirodnih zakona, ruši se. Na njegovo mjesto nadolazi novi, koji će služiti kao podloga za nove društvovne zakone. Svaki narod kao rasa može se spasiti, poboljšati i usavršavati jedino, ako se vrati i prilagodi općim zakonima prirode. Priroda ne trpi nad sobom nikakve sile. Biološke pojave nisu postojale za vladavine koje su se redale pod sugestijom kapitala, i jedan od najtežih zločina, koji je učinjen protiv prirode od strane liberalizma, je njezino materijaliziranje.

Francuska, taj drugi tipičan centar i nosilac zapadnjačkog demoliberalizma, pruža takodjer sličnu sliku postupka s onima, koji nisu mogli živjeti od rada, kada ga nisu imali, jer se ni društvo ni država nisu brinuli da im dadu rada. Ni u toj zemlji, pojam narodne solidarnosti u svjetlu današnjih ideologija, koje na bojnim poljima stvaraju Novi Red Europe, nije postojao. Francuska je bolan primjer prevrnute kolijevke, izdajstva, »prava čovjeka« najavljenih 1789. francuskom Velikom Revolucijom. Vjerovalo se tada, da je čovječanstvo spašeno. Zaista, 1893. sastavljen je novi Ustav francuskog naroda, koji je svečano proklamirao načelo: najviša »društvovna dužnost kolektivnosti prema svojim najsiromašnijim članovima« jest — pružiti im kruha ili rada. Što se je moglo više i bolje željeti?! Ili rada; ili kruha!

Skupština (konvent) odmah je htjela ostvariti ovo veliko ustavno načelo stvorivši osnovu, da se u svakom gradu osnuje stalna ustanova za pružanje rada nezaposlenima. Za starce i nemoćne, država bi providjela iz svojeg središta u narodnom smislu. No to nije bilo dovoljno. Gradska ustanova mogla je ili nije mogla naći rada za svih, ili, izcrpsti novac odredjen za podpore; mogle su se pojaviti praznine ili nemgućnosti, čak uslijed više sile. Tko je mogao ozbiljno predpostaviti, da je upravo svatko morao dobiti rada ili pomoć? Konvent nije sebi mnogo o tome razbijao glavu. Jednostavno je izdao dekret, kojim se deklarira, da je ubogarstvo abolirano. Dan izdanja dekreta proglašen je narodnim blagdanom, jer je označivao početak nove ere u povijesti ljudske solidarnosti.

Prosudjuje li se francusku Revoluciju s gledišta ovih iluzija, tako milotvornih, melodramskih, nevinih, tada se shvaća bolje njen duh, nego iz svih povijesnih kritika. Proklamacijom dekreta ništa se praktički nije dogodilo. Konvent je odglasao novčane upute od nekoliko milijuna franaka pomoći, koje su se podijelile medju siromahe za vrijeme svečanosti o aboliciji siromaštva. (Nove li zablude: s jedne se strane abolira siromaštvo, a s druge potvrdjuje davanjem podpora). Poslije proglašenja

dekreta, pošto nije bilo više potrebno, da se bilo što radi, vlada je požurila — u svojoj opijenosti i naivnosti — da demolira sve nadgradnje sustava pomoći, kojeg su izmislili kraljevi. Izvlastila je sva dobra bolnica, razpustila red sestara milosrdnica, zatvorila popravilišta davši slobodu zločincima, jer je donešen dekret, i čekala je. S druge strane, posebnici, koji su željeli, da ipak nešto daju u svrhu milostinje, nisu davali, iz bojazni da ne dodju u sukob s dekretom, i što je manjkao svaki poticaj. Tako je bijeda postala još jačom i obsežnijom.

Za sreću, ovaj pokušaj revolucije — u stvari prodora masa — bio je kratak. Direktorij, koji je zamjenio vladu Terora, prekinuo je sa razaranjem bolničkih imovina. Godine 1800. Napoleon ih uspostavi i odredi im godišnji državni prihod od 4 milijuna. »Prvi konzul« nije bio odviše dobrostiv, ali je makar uveo red u upravu dobročinstava. Uspostavio je vjerske redove za pomoć siromašnima i 1807., kao Car, dao je odobrenje u Parizu za osnivanje obće kongregacije sestara milosrdnica. Time nije učinjeno ništa novo; vraćalo se jednostavno na staro. Novost je bila samo u tome, da se obnovi pokušaj provedbe nekog lokalnog socijalnog zakonodavstva, koji već — kako smo vidjeli — ni Monarhiji nije uspio. Občinski organizam bio je povjeren 1796. ustanovi »Bureau de bienfaisance«. No kako su francuske občine bile mnogobrojne i usitnjene, to su bile vrlo siromašne, pa je zakonska osnova, da svaka občina mora imati svoj »bureau«, ostala često samo na papiru. Sredstva ovih ureda stvarala su se prinosima posebnika i prirezom nazvanim »droit des pauvres«, koji se plaćao na ulazima plesnih dvorana i kazališta. S druge strane, uvijek u počast Prava Čovjeka, čiji su simboli kitili sva francuska narodna znamenja, bilo je oduzeto ubogarima zakonsko pravo na pomoć. Za uzvrat bila su otvorena popravilišta s istim nečovječnim propisima kakve je imao ancien régime.

Medjutim, na ovu mjeru treba zatvoriti jedno oko s razloga, što je Napoleon zatekao veliku ranu skitnje, koju je od Monarhije baštinila Revolucija, a od ove Carstvo. Napoleon je zamišljao, da popravilišta pretvori u kuće rada. Nije bilo dovoljno, da se samo uhite skitači, potrebno je bilo odgojiti ih za rad, prionuti ih k radu, da bi se mogli kasnije kretati i upotrijebiti korisno u društvu. Godine 1808. Napoleon je odredio, da svaki kotar ima svoje ubožnice i skloništa u koja je svaki skitalac morao biti pritvoren barem godinu dana i izučiti neki zanat. Medjutim, vrlo žalostan i zao glas širio se o ovim »domovima rada«.

Moralo se čekati dakle 292 godine (!) u Francuskoj, da se istom 1893. sankcionira osobno pravo siromaha na državnu podporu. Kakve li neobične i neočekivane oblike dala je u pogledu društvovne pomoći ova zemlja, koja je provela revoluciju za »prava čovjeka«?! Tko bi bio kazao, da će poslije više od jednog punog drugog stoljeća Francuska svoj sustav pomoći postavljati još uvijek u trougao: bolnica — ured dobročinstva — ubožnica? Problem skitnje nije više u Francuskoj osjetljiv, ali kad bi se vratio neki val pauperizacije, država ne bi imala sredstava da ju potisne. Još do početka sadanjeg rata u Francuskoj nije bilo više od 3000 bolnica, a uredi dobročinstva u trećini občina nisu bili uopće utemeljeni.

Naravno, u veoma bogatoj Francuskoj posebničko dobročinstvo ipak ima načina da se obilno ispolji, a buržoazija tome udovoljava na sve moguće načine. Medjutim, ubogarima ostalo je i dalje uskraćeno pravo na pomoć. Država je kod toga ostala daleko i posve nedjelatna.

Ovakova socijalna pomoć nastavila se kao čedo liberalizma i poslije rata 1914—18. preko Medjunarodnog ureda rada, tog medjunarodnog foruma društvovne politike demo-liberalnog duha. Drugačija nije mogla biti »društvovna politika« zbrinjavanja nezaposlenih diktirana načelima liberalizma, šaputana i upravljana iz Londona i Pariza preko aberativnog Medjunarodnog ureda rada. Siromaština, pauperizacija Engleske trebala je da se proširi, pogotovo poslije rata 1914-18. dalje u sve druge zemlje i na one narode kod kojih je naprotiv volja za radom bivala sve jača. Samo volja rada svaki narod čini velikim, a ta je volja kod engleskog naroda u punoj dekadenci — uslijed navedenih sustava pomoći. Prema tome, Engleska mora se bojati svih drugih naroda, koji posjeduju svježu i snažnu volju rada. Takvi su narodi jaki konkurenti narodu bolesnom od pomanjkanja čistog zraka prirode, nemoćnom od pomanjkanja svake radosti rada, oslabljenom od pauperizacije kao posljedice bezgraničnog izrabljivanja radne snage sa strane kapitalizma.

Takvu dakle sliku pružio nam je u pogledu društvovne pomoći liberalni sustav, koji se danas grčevito opire svome konačnome padu izkrvavivši cijeli svijet da bi se dalje održao, dalje osiromašavao čitave narode, obogaćivao nekolicinu starih i novih imućnika, podržavao financijalne mogućnike, lordove.

Medjutim pojam socijalne pomoći kao dužnosti države počeo se ocrtavati snažnom ekspanzivnom snagom Italije i Njemačke kojom su navijestile novi društvovni poredak kroz svoje narodne pokrete fašizma i nacionalnog socijalizma. I to je bio udarac liberalizmu, njegovo demaskiranje. Liberalizam i njegova lažna filantropija, kao lakrdija neke »socijalne pomoći«, nisu nastojali, da otupe oštricu borbe i oštricu tempa rada i zarade. Ta bolesna filantropija nije pružala potrebnima ni onoliko, koliko bi njezini odbornici jedne jedine večeri rasipali na zabavama po raznim raskošnim noćnim lokalima razvrata i depraviranim klubovima »high life«-a. Ponestalo je svakog zadružnog osjećaja u ljudskom i narodnom pogledu. Čovječanstvo postalo je istina uljudbeno, ali je s tom — kroz liberalizam — materijaliziranom uljudbom pogrubilo, osurovilo, izgubilo svaki osjećaj humanosti. Pogotovo za etičke vrijednoste koje proizticču iz hiljadugodišjeg života naroda. Ovo pomanjkanje etičke ideje i dovelo je do rascjepa narodne zajednice, omogućilo usaditi načelo razredne podjelbe, načelo jačih i slabijih, stvorivši preduvjete za neprekidne i sve jače društvovne borbe na čitavom svijetu.

Režim kapitala stvorio je u liberalnom sustavu nepovrijedjeno pravilo, kome se cijeli svijet pokoravao. Prirad, odnosno novac kao pokretna sila prirada, podredio je sebi život čovjeka, narode i cijelu prirodu. Kapital stvorio je norme u najljućoj opreci s prirodom. Mi smo do nedavno vjerovali, jer tako nas je učio liberalni sustav, da ne posjeduje jači, nego bogatiji. Svi smo bili žrtve ove sugestije nametnute od degenerika, koji danas vode i zastupaju liberalni svijet. Novac i sve njegove tehničke manifestacije dovele su na vodstvo ljudske zajednice najbogatiji, ali zato prirodno najslabiji sloj ljudi. Bogatstvo izobličava i slabi ljude. Sve bi se dalo opravdati, kad bi prirad donosio ljudima sreću, smijeh i zadovoljstvo. Ali odkada se i radovanje može kupiti za novac, nestalo je smijeha s usana čovjeka. Mrka lica i stisnutih usana čitave generacije prolaze kroz život. Priroda je ipak sama dala čovjeku sredstva da borbu lakše održi. Dala mu je ritam, pjesmu i radost. Medjutim, svi su narodi i svi ljudi kroz libe-

ralizam najgrubljim načinom bili podredjeni priradu, koji je izazvao bjesomučnu borbu medju ljudima. Prirad je raskrvavio narode. Prirad nije bio stvoren kao potreba odozdo, on je posljedica prohtjeva odozgo, vještački stvaran, od onih krugova koji od prirada žive i obogaćuju se.

Ekonomija, dakle koja je tako ljudsko društvo izopačila, nije sama po sebi bila imoralna. Ona je takvom postala utjecajem utilitarističke filozofije i političkog liberalizma. Misao, inteligencija, duhovna elita, koja ima uvijek odlučujuću neku ulogu u praktičnom oblikovanju i ostvarivanju nekog sustava, nije mogla do sada spriječiti, da je ekonomija postajala sve više i više antisocijalna i imoralna. To nije mogla po svojem začetku, metodu proučavanja, ni postavljenim cijevima. Ekonomija kao moralna, socijalna, politička znanost, mora stvoriti najprije predpostavku jednog novog shvaćanja i pojma o državi, inače ostaje čisti verbalizam, isprazno i pogibeljno naučno vježbanje utopista i učenjaka.

Liberalizam je dakle danas povijesna lažna krinka, koja se na ubogo lice slobode postavlja da slobodu čovjeka podpuno negira, pojam slobode izopači do absurda i konačno izazove krvavu katastrofu u kojoj danas grca čovječanstvo.

Bijedu rada, koju su nam vjekovi namrli, i liberalizam — kako smo vidjeli — svojim lažnim humanitetom i bezosjećajnom filantropijom potencirao do rasne biološke, psihičke i moralne degeneracije čitavih naroda, ne može se popraviti kroz niz godina. Velike će napore trebati uložiti, da se izpravi sve one zablude i nastranosti pojmova koje se baštini s društvovnim ruševinama demo-liberalizma. Najteže je kod čovjeka izpravljati zablude i varke, koje su mu se stoljećima usadjivale u dušu i tijelo pomoću prosvjetnih i društvovnih ustanova, cijelog političkog poredka, kojim je vrhovnički vladala demo-liberalistička »elita« novca. Čovjek po svojoj prirodi više naginje lažima i obsjenama slobodarskih tlapnja, odlučno se opire priznanju svojih zabluda, i samoj istini. Pogotovo se masa teško skreće i pokreće obterećena primitivnim, ustaljenim nazorima, dugom sugestijom izgradjenih duhovnih oblika od kojih se teško rastaje. Svoj ponos, poštenje, moralnu vrijednost, čovjek je vezao za neka »neodstupna načela nazora na društvo i život«, stvorivši religiju, dogmu. I ovakvu interpretaciju vrijednosti ličnosti uspio je čovjeku demo-liberalizam utisnuti vjekovnim odgojem, političkim i filozofskim zasadama, postigavši na taj način uspješno sredstvo vlastite odbrane od svake nove protivne ideologije. Danas se to naročito izpoljuje kod mnoštva, koje se opire novim ideologijama podležući još uvijek jakoj sugestiji liberalističkih obsjena, kojih se ne može osloboditi sve dotle dok ne prestane biti žrtvom svoga neobuzdanog nagonskog raspoloženja.

Nakon ovoga što smo izložili, samo od sebe postavlja se pitanje: ima li čovječanstvo uopće, radnici i seljaci posebno, makar što žaliti ako se ruše stari red i nazori, temeljeni na liberalizmu i pluto-demokraciji, ako se konačno sruše, odu u nepovrat? Ima li smisla, da se u obranu fiktivne slobode demo-liberalizma i dalje prolijeva tolika ljudska krv? Nije li bolje odlučno prekinuti s jednom tako lažnom, lukavom, na štetu narodnih probitaka, ideologijom kao što je anglo-saksonski demo-kapitalistički liberalizam, i prionuti, prikloniti se novim ideologijama nacionalnog socijalizma i fašizma i našeg ustaštva, i u mirnom radu zajedničkim snagama ostvariti sve ono za čime čovječanstvo vjekovima teži: ukinuće robskog rada, ubožništva, društvovnih razreda; postignuće narodne solidarnosti i

s njome puno materijalno osiguranje osobnog i obiteljskog živovanja, koje je dostojno čovjeka.

Prema ovim se pitanjima svatko može odrediti, lako obračunavši sa svojom prošlošću, vjernošću svojim ranijim nazorima. Kada čovječanstvo traži kroz krvavu borbu nove oblike pravednosti, poštovanja ličnosti, rada kao radosti, puno značenje i humanističku sadržinu kolektivne solidarnosti, — dvoumlja ne može biti.

Danas nacionalni socijalizam i fašizam, kojima se pridružuje i ustaški pokret, postavili su nova načela o narodnoj solidarnosti i plodnu ideju rada kao društvovnu dužnost. Bratstvo, taj neprotumačivi misterij suvremenog doba, dobiva konačno svoju prvu političku i upravnu organizaciju.

Nacionalni socijalizam kao i fašizam, uz njih i ustaški pokret, postavili su novi pojam života: savladjivanje razredne borbe i podredjivanje osobničkih probitaka probitcima naroda, čiji je boljitak i moć najviši probitak zajednice.

Na tim načelima ustaški pokret prekinuo je konačno s liberalnim sustavom društvovne pomoći, te je tu pomoć učinio i dužnošću cijeloga naroda: od naroda za narod. Načelo, prema kojemu je rad prestao biti pojam ubožništva; prema kojemu je konačno uzdignut na čovječje dostojanstvo.

Time rad konačno prestaje biti kruhoborstvo, prestaje biti filantropstvo. Postaje Radost — temelj svega novog društvenog i ličnog morala, društvovnog reda i političke vrijednosti.

O. M.

IZMEDJU DVA RATA

Generaciji, koja danas stupa u život, gotovo je nemoguće predstaviti sliku života, kakvu je pružala Europa prije 1914. godine. Toj generaciji daleko je svaka predstava o životnoj smirenosti, kojom se izživljavao predratni svijet. To je bilo vrijeme,, kada su sva mjerila bila ustaljena, kada je zauzimanje stavova bilo plod trijezna razmišljanja i kada se smatralo neshvatljivim sve ono, što bi moglo narušiti životnu skladnost takve Europe.

Bilo je doduše i onda puntarstva, javljalo se i tada rebelstvo, ali sve to nije prelazilo okvire pojedinačnog prosvjedovanja i moglo se javljati samo na dalekoj europskoj periferiji. Kada se i javio neki snažniji protest, ni u tom se slučaju nije kretalo izvan kruga, zacrtanog načelima, na kojima se zasnivao europski XIX. vijek. I sâm marksizam, kojemu je u svrhu takvog protesta uspjelo oblikovati masovnu podlogu, nije izlazio (ni mogao izaći) iz liberalističkih okvira.

Europa iz vremena prije 1914. godine izživljavala se u nekoj vrsti malogradjanske idile, koja je poput svih idila— lažna. Jer, ova Europa već se stvarno nalazila u krizi. Ovo više nije bila Europa XIX. vijeka. Pod idiličnom površinom razvijali se elementi krize, koja je i dovela do europskog rata u 1914. godini. Glavna pokretna snaga za podrivanje uokvirenog mira u vremenu od 1870.—1914., bio je kapitalizam, koji je n u ž d n o dinamičan.

Za kapitalizam — u njegovom predimperijalističkom obliku — odlučni su slijedeći činioci:

1. Prirodno povećanje pučanstva;
2. Više organsko sklapanje kapitala;
3. Izvlaštenje srednjeg obrtničkog staleža;
4. Strujanje seoskog stanovništva u gradove;
5. Useljavanje;
6. Ekspanzija kapitala.

Dok su u pitanju prva četiri uvjeta, kapitalizam još nije zašao u plutokratsko-imperijalističku fazu. Useljavanje već donekle izlazi iz predimperijalističkog okvira, ali stanje se stvari odlučno mijenja pojavom ekspanzije kapitala. Ta ekspanzija može smjerati prema zemljama, čije gospodarsko ustrojstvo počiva na načelima kapitalizma, ali koje su »zaostale« u svom razvoju. Ali — to čini samo jednu od mogućnosti ekspanzije kapitala (i to ne najodlučniju). Važnija je ekspanzija kapitala u prostore, koji do tada još nisu bili zahvaćeni kapitalizmom. U toj se fazi kapitalizam oslobodjuje od uticaja onih čionica, koji su navedeni od 1.—4. U toj fazi počinje doba plutokratskog imperijalizma.

Zahvatanje ovih (nekapitalističkih) prostora vrši se upotrebom s i l e. Kolonijalni ratovi čine bitnu značajku plutokratskog imperijalizma. Oni nisu slučajne pojave. Radi toga je i različit odnos kapitalizma u njegovoj predimperijalističkoj fazi prema državi kao nosiocu sile, od takvog držanja u vremenu plutokratskog imperijalizma. Kada je kapitalizam zahvaćao nekapitalističke prostore unutar svoje vlastite zemlje, onda nije trebao primjenu državne sile. Ta mu je bila potrebna samo u toliko, da mu uzmogne garantirati »slobodu«, kako bi mogao prevladati feudalizam i konkurencijom uništavati obrt. Kapitalizam je u toj epohi bio prožet duhom liberalizma, — on je bio demokratski.

Promjena se javlja, kada uslijedi prodor na izvanje nekapitalističke teritorije, t. j. kada kapitalizam unidje u svoju plutokratsko-imperijalističku fazu. U spomenutoj fazi kapitalizmu je nepotrebno pridržavanje načela »slobode«, — sada mu je održavanje demokracije teret. Za ovaj zahvat potrebna su kapitalizmu sredstva državne sile. Preobražaj ničijeg, nekapitalističkog prostora u kolonijalnu zemlju, uslijedjuje samo u perspektivi stalne ratne opasnosti uslijed mogućnosti sukoba sa konkurentskim državama i neprekidnih borbi sa pučanstvom tog prostora.

Ali — kod toga treba zapamtiti — u vremenu plutokratskog imperijalizma n i j e p r i m a r n a d r ž a v a, već kapitalizam. Državni imperijalizam slijedi ekspanziju kapitala (na pr. Englezi u Indiji) ili joj stvara preduvjete. Dakle — imperijalizam nije isto, što i proširenje državne moći. Prema tome — ne može se govoriti o imperijalizmu, koji se javlja u raznim fazama društvenog razvoja. Plutokratski imperijalizam povezan je s kapitalizmom.

Odlučni gospodarski činioci, koji utječu na prodornu snagu aktivno-imperijalističkih država prema nekapitalističkim prostorima jesu:

1. Nutarnji nekapitalistički prostor;
2. Porast pučanstva;
3. Životni standard radništva;
4. Kretanje vanjske trgovine.

Ti činioci ne igraju u svakom pojedinom slučaju jednaku ulogu. Postoji i utjecaj političkih činioca. U odnosu gospodarskih i političkih činioca pretežu posljednji.

Dakle, svaka aktivno-imperijalistička država razpolaže drugim paralelogramom snaga, koji ju sile na prodor prema nekapitalističkim teritorijima. Intenzitet pojedinih aktivno-imperijalističkih država, prigodom vršenja pomenutog prodora, jest različit. Iz toga proizlazi stalno stanje napetosti medju aktivno-imperijalističkim državama.

Tokom vremena bila je završena faza plutokratsko-imperijalističkog prodora, u kojoj su aktivno-imperijalističke države pretvarale ničije nekapitalističke prostore u kolonijalne. Proširenje kolonijalnog posjeda imperijalističkih država nije više dolazilo u pitanje. Područje otvorenih vrata neprekidno se smanjivalo.

U vremenu ranog imperijalizma kapital je donosio visoke profite. Položaj radnika na tržištima rada u zemljama visokog kapitalizma nije bio — uslijed toga — stalno nepovoljan. Broj zaposlenih radnika povećavao se u svim visokokapitalističkim centrima, ma da se ljudska radna snaga i dalje nadomještavala strojevima. Tržište rada se odterećivalo, jer je kapitalizam počeo prodirati preko vlastitih granica u svijet.

Kada se radilo o prodoru u kolonije, onda se vršio razvitak kapitalizma na način drugačiji nego u vlastitoj zemlji. U kolonijama se razvitak veleobrta, po mogućnosti, usporavao, te se nije stvarao kolonijalni proletarijat. Zato je proletarijat dotične imperijalističke zemlje mogao postizavati jače zaposlenje. Nadalje, uslijed prodiranja na područja, koja nisu trebala samo kapital i robu, već i radnu snagu, takodjer se odterećivalo europsko tržište rada. Konačno, — pošto je postojala mogućnost kapitaliziranja gotovo čitavog svijeta, oslabile su konkurentske borbe u centrima visokog kapitalizma. Veleobrtna poduzeća modernizirala su se i intenzívirala sve dalje, ali ne u takvom tempu kao do tada. Strojevi su i dalje nadomještavali radnike, ali je odnosni proces bio ipak polaganiji.

Sve u svemu: u vremenu, kada je kapitalizam crpio naročito visoke profite, nasuprot mu je stajalo radništvo, čije je položaj na tržištu rada bio relativno povoljan. Nadnice su rasle i poboljšavali se uvjeti rada. Potrošačka snaga radnika postajala je sve većom i rasla je potreba za novim artiklima (a time i mogućnost novog i većeg zaposlenja).

Nije moguće dati na ovom mjestu egzaktan prikaz obsega, koji su dosegle nadnice u toj epohi, ali je sigurno, da se položaj radnika (u centrima visokog kapitalizma) u tom vremenu p o b o l j š a o. Opća pojava te epohe jest: p o r a s t r e a l n e n a d n i c e, t e p o v i š e n j e ž i v o t n o g s t a n d a r d a r a d n i k a u s v i m v i s o k o k a p i t a l i s t i č k i m c e n t r i m a.

Do razmedja stoljeća uzpon je bio očit. Sve je bilo u porastu. Krize, koje su se javljale, nisu mnogo mijenjale na općoj slici. Konjuktura je bila normalnom pojavom, dok su krize predstavljale iznimku.

Sve, što je ovdje ocrtano, podpuno je pripadalo u plan plutokratsko-imperijalističke politike. Povisivanje realne nadnice predstavlja i politiku u imperijalističkom vremenu. Ali ta politika se može provoditi obzirom na goleme profite, koji su se crpli iz kolonija. Zato se — u vremenu plutokratskog imperijalizma — poboljšavao položaj radništva.

Sa ulazkom kapitalizma u njegovu imperijalističku fazu javlja se društvovna (socijalna) politika, tako da postoji uzka vezanost imperijalizma i društvovne politike. Zadatak je društvovne politike, da umanjuje težkoće, koje proizlaze od proletarizacije sela i ekspropriranja srednjeg staleža. No — društvovna politika pojačava imperijalističke tendencije

kapitalizma. Jer, društvovna politika je skupa; ona povećava (računajući kapitalistički) troškove proizvodnje i time oštećuje konkurentsku sposobnost zemalja, u kojima se provadja, prema zemljama, gdje to nije slučaj.

Ali — europskom gradjaninu — iz vremena prije 1914. — nisu bile jasnima opisane tendence plutokratsko-imperijalističke epohe. On je vidio samo sliku, kakvu mu je pružalo naličje europske stvarnosti. Da je ta stvarnost uistinu počivala na labavim temeljima, njemu to nije bilo poznato.

Medjutim — važna je činjenica, da se sav taj razvoj nije korjenio u središtu Europe. Razvitak te sredine bio je već davno paraliziran posljedicama westfalskog mira. Težište Europe pomaklo se na plutokratski Zapad. I sa tog Zapada strujale su ideje universalizma, vječnog mira, sveljudskog bratstva, demokracije, socijalizma, i t. d, Osovinu tog plutokratskog Zapada sačinjavao je anglosaski svijet, koji je ušao u fazu podpune materijalizacije.

Ona Europa, koja je u vremenu prije poleta kapitalizma zasnovala bujni život europske (zapadnjačke) kulture, zapala je u položaj objekta. Doduše — i na tom se prostoru pokušavalo polaziti tragovima anglosaskog plutokratskog razvoja, ali su sve odnosne tvorbe u europskoj sredini bile samo blijeda kopija poleta, kakav se razvijao na plutokratskom Zapadu. Taj Zapad odmicao se sve više od kulturnih smjernica, zacrtanih u herojskom vremenu europskog srednjevjekovlja i sve više se okretao onamo, gdje se ostvarivalo carstvo tehniziranog čovjeka bez srca i duše, okretao se prema Americi.

Kada se je prije nekih četrdeset godina englezki pisac H. G. Wells spremao na put u Ameriku, ovako je po prilici raztumačio razlog svojeg putovanja:

»Ni za što u svijetu ne bih putovao u USA, da saznam, što one znače danas: kada bi imao razloga vjerovati, da će čitava zapadna polutka zemaljske kugle propasti slijedećeg Božića, mene se ipak ne bi moglo uključiti u broj onih, koji bi hitili preko Oceana, kako bi još jednom vidili ovu gigantsku sliku (zato u programu mog puta nije zabilježen posjet Niagarskim slapovima); glavna svrha mog puta stoji za mene u razrješenju problema: što će postati za trideset godina od Udruženih Država?«

Kada se Wells povratio sa svog američkog putovanja napisao je, kako on zastupa gledište o potrebi, da Amerika radi svoje veličine, svojih slobodnjačkih tradicija i žive inicijative svojih stanovnika zadrži vodeću ulogu u toku nastajućeg progresa.

Nije minulo ni dvadeset godina od vremena Wellsovog putovanja u Ameriku i činilo se, kao da je ta Amerika prerasla sva očekivanja i najvećih optimista. Kao da su u njoj bile ostvarene sve mogućnosti. Kao da se na onom dijelu zemaljske kugle počela pisati nova stranica ljudske povijesti: ostvarenje zemaljskog raja.

Ali su se — istovremeno — o toj i takvoj Americi počeli javljati glasovi, koji su bili puni skepse prema tom reklamiranom ostvarenju ljudske sreće. Javile su se knjige, koje znače demaskiranje čitave američke legende. Ti skeptični putnici iz »zaostale« Europe išli su Amerikom od pojave do pojave i trgali sa njih kulise, draperije i kostime, te tako odkrivali američku stvarnost. Wallstreet, Ford, Hollywood i drugi simboli današnje Amerike ostali su bez maske.

Ne dugo poslije toga započeo je pakleni ples na američkim burzama kao predigra danima, u kojima ideologija američkog prosperiteta doživljuje svoj suton.

Francuzki sociolog André Siegfried dijeli doktrinu američkog prosperiteta u tri glavna dijela:

1. Više proizvoditi, kako bi se snizili troškovi proizvodnje;
2. Više trošiti, kako bi se utrošila proizvodnja;
3. Podići nadnice na najviši stepen, kako bi se kod kupaca stvarala sve veća kupovna moć.

Siegfried — medjutim — naglasuje, kako taj sustav nije Ameriku spasio ni jedne od onih ozbiljnih desetgodišnjih ili sedmogodišnjih kriza, u pogledu kojih je vjerovala u svoju imunost.

Neki engleski pisac gleda naročitu značajku suvremene američke krize u propadanju cjelokupnog srednjeg staleža u Americi. No, upravo taj srednji stalež (ili — kako se to kaže — malogradjanstvo) predstavlja (ili je predstavljao) ono, što je tipično za američki duhovni prosjek.

Jer — taj srednji stalež je kupovao, prodavao, govorio. On je i nosio ideologiju prosperiteta. I baš tip tog američkog malogradjanina, predstavljao je krajnju konsekvenciju razvoja na europskom plutokratskom Zapadu, gdje su sve više napuštale europske tradicije i okretalo se, rukovodjeno materijalističkim smjernicama, prema američkom Babilonu. Taj američki malogradjanin predstavlja — u biti — društvenu nagrdu ali upravo je taj i takav tip postao uzorom i vodičem materijaliziranoj Europi.

Ako želimo upoznati tog američkog malogradjanina, onda ne ćemo segnuti za ciframa ili definicijama, kao kada govorimo o prosperitetu. Tu će nam koristiti drugi izvor. U jednoj studiji o američkim romanopiscima kaže se slijedeće: »Oduvijek sam mislio, da o jednom narodu kao i o jednom čovjeku, o jednoj tvornici kao i o jednom selu, mogu više saznati iz nekog romana, nego iz kakve abstraktne studije, statistike ili bilance.« Upravo nam slučaj američke malogradjanštine pruža primjer egzaktnog ostvarenja u umjetničkom obliku. U pitanju je oblikovno ostvarenje, izvršeno po američkom piscu, kojemu se — bezuvjetno — ne može predbaciti neka animoznost prema svojoj zemlji.

Sinclair Lewis jest pisac, u čijim je romanima izvršen taj primjer. Ovo se odnosi na one Lewisove romane, koji izključivo tretiraju život američke malogradjanštine. Najznačajnijim njegovim djelom tog pravca smatra se roman o Babbittu, američkom trgovcu nekretninâ.

Tko je taj Babbitt? To je mali trgovac nekretninama u gradu Zenithu, koji je konstruirao Lewis. On se kao trgovac nekretninama smatra slugom društva u odsjeku za potražnju obiteljskih domova i poslovnih prostorija za trgovce nekretninama. Babbitt ozbiljno vjeruje, kako je jedini cilj čitavoj trgovini nekretninama samo u namicanju novaca za George F. Babbitta.

Babbitt je krijepostan; zagovara zabranu točenja alkoholnih pića (premda ju ne sprovodi); slavi zakone proti prebrzoj automobilskoj vožnji (premda im se sâm ne pokorava); podpomaže crkvu, Crveni križ i YMCA (Kršćansku zajednicu mladih ljudi); slijedi običaje svoje okoline i čini samo takve prestupke, koji su se već nekažnjeno dogodili, te se nikada ne ponizuje do kojekakvih trikova, ma da ih u samoobrani upotrebljuje. (On prodaje kuće za veće iznose, nego što ih ljudi mogu platiti).

Babbitt je učinio sve, što je potrebno učiniti; on uzdržava svoju obitelj, ima lijepu kuću, automobil na šest cilindara, njegovi poslovi se dobro razvijaju, nema nikakvih naročitih poroka izim pušenja (praktično se toga već odriče). Član je svoje crkve i igra golf. Druži se samo sa uglednim svijetom. Pa, ipak, nezna da li je podpuno zadovoljan.

Babbitt nastoji izpunjavati herojskim djelima svoj život. Čitav jedan Babbittov dan predstavlja niz takvih herojskih djela. Jutrom se budi pomoću sata-budilice, koji je najbolji od svih, kakve se narodu nudilo putem oglasa i prodavalo u velikim količinama. Ta budilica sadrži sve moderne uredjaje, uključivši katedralsku zvonjavu, alarm na prekide i svjetlo kazalo. Babbitt je ponosan, što se jutrom budi pomoću tako otmene tekovine. U društvenom pogledu predstavlja nabavljanje te budilice isto takvu otmenost, kao i kupovanje skupih automobilskih gumija.

Babbitt, za kojega moderna praktičnost predstavlja vrst božanstva, kadgod navlači modernu donju košulju, zahvaljuje Bogu Progresa, što se ne mora služiti tijesnim staromodnim rubljem.

Njegove naočale imaju velike, okrugle leće, bez obruba, od najboljeg stakla; o uha su vezane tankim, zlatnim prutićima. S tim naočalima Babbitt je moderan priradnik; čovjek, koji izdaje svojim namještenicima naloge, koji upravlja automobilom, koji nekada igra golf, a stoji na visini u pogledu priradnog znanja. Glava mu sada nije više djetinjska, već dostojanstvena; sada se ističe njegov širok, tubasti nos, ravna usta i debela, dugačka gornja usnica, te mesnati ali snažni podbradak; naočale su dio uniforme Solidnog Gradjanina.

Babbittova je spavaonica uzorno uredjena, upravo kao da je sišla sa slike na cjeniku. Samo — ta spavaonica nije imala ništa zajedničkog sa Babbittom, ni njemu sličnima. U toj spavaonici nije ostalo ni traga, da tu žive ljudi, koji čitaju noću dokone priče i vole se za nedeljnih jutara. Bila je to vrlo dobra soba u vrlo dobrom hotelu. Svakog se časa očekuje ulazak sobarice, da je spremi za svijet, koji će tu prenoćiti i otići bez ogledavanja i ikakvog sjećanja na tu sobu. Babbittova kuća uzorno je uredjena, ali ima jednu jedinu pogrješku: ona nije dom.

Za Babbitta predstavlja njegov auto ujedno i poeziju i tragediju; ljubav i heroizam. Njegova je uredovnica gusarska ladja, ali auto predstavlja njegov opasni izlet na obalu. Start sa autom predstavlja prvu epohalnu dramu njegovog dana.

Druga je takva epohalna drama sadržana u parkiranju pred zgradom, gdje se nalazi Babbittova uredovnica. Parkiranje je muževna pustolovina, koju Babbitt izvadja majstorski.

Kada Babbitt ulazi u svoju uredovnicu, on joj se neprekidno i iznova divi. Ponovno je radosno iznenadjen, što je uspio izgraditi tako lijepu stvar. Čistoća njezine novosti i njezino poslovno zujanje služe Babbittu kao pobuda.

Žensko osoblje uredovnice nekada remeti Babbittov mir. Kroz dvadeset i tri godine svoga bračnog života nemirno se nagledavao na svaku lijepu nogu, na svako okruglo rame; tim ženama je udvarao u mislima; no, ni jedan jedini puta nije u toku takve pustolovine stavio na kocku svoje dostojanstvo.

Odučiti se od pušenja predstavlja za Babbitta herojsku gestu. Kupovanje užigača znači za njega romantičnu pustolovinu.

Babbitt je sposoban za neizmjerno i — upravo — pjesničko divljenje prema svim mehaničkim izumima, premda o njima nezna ništa. To su njegovi simboli istine i ljepote. Promatrajući svaki novi mehanički izum — svejedno da li se radi o metalnom brusu, dvostrukom karboratoru, strojnici ili spravi za autogeno svarivanje — naučio bi po jednu frazu i neprestano je ponavljao, živući u uvjerenju, kako je on — u neku ruku novovjeki mehanik. Njegove novine pružale su mu — inače — gotova gledišta o svim pojavama.

Babbitt je zdrava standard-roba iz velike trgovine, koja se zove državno sveučilište. On je podpora države, branič evangeličke crkve američkog tipa, zatočnik kućnog sklada i poslovnog blagostanja. Babbitt je čovjek sa Vizijom (pisano sa veliko V).

Kakva je razlika izmedju Babbitta i njegovog sina Tedda? Dok je Babbitt u vremenu dječačtva čeznuo za predsjedničtvom američke Unije, kao idealom, njegov sin Tedd izživljava se u čežnji za Packardom na šest cilindara i za utvrdjenim položajem u automobilskom plemstvu. U barbarskom dvadesetom vijeku ,nepisanim zakonikom grada Zenitha, odredjivao se društvovni stepen isto tako točno po obiteljskom automobilu, kao što je položaj englezke obitelji odredjen stepenom plemstva.

Pa ipak, taj i takav Babbitt nije sasvim staložen (usprkos Vizije), nije sasvim standardiziran. Noću, kada je bez odijela, bez položaja, bez ljudske prisutnosti, kada leži osamljen u svom krevetu, — tada za njega nastupaju časovi nemira. Zahvaća ga osjećaj samotnosti i taj ga smućuje, pa i zastrašuje. Babbittu se — onda — pričinja, kako sav taj čist, poštovan i ćudoredan život nije baš sasvim onakav, kakvim bi trebao biti.

I tu nam Sinclair Lewis prikazuje životni odsjek George F. Babbitta, kada se ovaj javlja u vidu puntara. Naravno, ne pravog puntara, već samo takvog, kakvim Babbitt može uopće postati i što se u gradu, kao što je Zenit, može već smatrati puntarstvom. Tako dolazi Babbitt u sukob sa društvenim strojem. Ali — to je prolazno. Babbitt ne može biti drugo nego — Babbitt, i on opet postaje čovjek sa Vizijom, uzoran i solidan gradjanin Zenitha.

Taj tip Babbitta produbio je Sinclair Lewis u drugim svojim djelima. Tako susrećemo Lowell-a Schmaltza, koji je već podpuno standardiziran. Njegova je duša podpuno pristojno uredjena. I Schmalz je gradjanin Zenitha. On je znanac mnogo poštovanog G. F. Babbitta i velečasnog Elmera Gantry-a (lice iz jednog Lewisovog romana). On drži predavanje o temeljima i fundamentalnim idealima kršćansko-američkog gradjanstva. Kroz to predavanje Schmaltz želi razsvijetliti Novu Eru Američke Uljudbe; kod toga izriče smjernicu: »Čitaj mnogo, misli znanstveno, govori kratko i vrši prodaju svoje robe!« Schmaltz tvrdi, kako postoje univerzalni ideali i to — poštenje, djevičanstvo i »da se suviše ne pijančuje«. Po Schmaltzu — medjutim — postoje dva načela, koja je — gotovo izključivo — razvila današnja Amerika, a ta su: Služenje mušterijama i praktičnost.

Tip Babbitta ne predstavlja samo lik iz književnosti. Taj tip je uzet iz stvarnosti plutokratskog svijeta. On je proizvod one etape smirenosti, koju smo ocrtali u početku ovog razmatranja i njegovo je nastajanje omogućeno naročitim uvjetima, pod kojima se izživljavalo to doba smirenosti. Taj tip postajao je dominantnim i u Europi, koja je sve više zapadala pod utjecaj svoje anglosaske periferije.

Medjutim u Europi se oblikovao za to vrijeme i novi, mnogo opasniji tip, čije sociološko odredjenje zahvaljujemo španjolskom misliocu Ortegi y Gassetu. Problematiku tog tipa obradio je Gasset u knjizi »Pobuna masa«.

U vremenu objavljivanja Gassetove knjige kult mase je u Europi bio dostignuo vrhunac. Tek rijetki pripadnici europske intelektualne elite, gledali su i tamne strane ovakvog stanja, kada je i sâmo pripadanje nekoj eliti značilo kompromitirati se u ovom vremenu općeg prevladavanja nivelizatorskih tendencija.

Gasset je — u svojoj knjizi — iztaknuo, kako je ljudsko društvo (po svojoj bitnosti) uvijek aristokratsko, htjelo to ono ili ne. Dapače — društvo prestaje biti društvom, kada izgubi svoju aristokraciju.

Značajka odabranog čovjeka — pripadnika elite — jest u prirodjenoj mu vlastitosti ili — kao što kaže Gasset — »unutarnjoj nuždnosti« pozivanja na neko pravilo, normu, koja je i z v a n i i z n a d njega, a u čiju se službu stavlja taj elitni čovjek, koji ne može zamisliti život ideja ili mišljenja bez postojanja instancije, koja ih upravlja, bez priznavanja normi, na koje se može pozvati u diskusiji. Te su norme — po Gassetu — načela kulture.

Medjutim — i u tom je epohalno značenje Gassetove knjige — pisac »Pobune masâ« ustanovljuje, kako su ta načela (dakle — sâma kultura) došla u opasnost uslijed suvremene provale barbarstva u Europu. Ta je provala prouzročena sve snažnijom pobunom masâ. Ta pobuna, neukrotiva i dvosmislena kao svaka sudbina, bacila je strašan elemenat nemira u naš udes. Masa nije — po Gassetu — proizvod ovog vremena, koje stoji u znaku njezine pobune. Ona je postojala u svim fazama društvenog razvoja. Ali — tada je masa bila ograničena na svoje okvire i nije izlazila, ni želila izlaziti, iz tih okvira. Stav mase u pogledu zadržavanja u odredjenim okvirima danas je iz temelja promjenjen.

Gasset daje slijedeću formulaciju ovakovog stanja: »Svijet organiziran po XIX. vijeku proizveo je automatski novog čovjeka i obdario ga snažnim nagonima i moćnim i mnogobrojnim sredstvima, da ih zadovolji — ekonomskim sredstvima, zdravstvenim sredstvima (higijena, prosječno zdravlje bolje nego ikada prije), političkim i tehničkim sredstvima (pod tim razumijevamo ogroman zbir posebnih znanja i praktičnih korišćenja, koje danas posjeduje prosječni čovjek, a koje nije uživao u prošlosti). Pošto ga je obdario sa svim tim moćima, XIX. vijek ga je prepustio samome sebi, na što se je prosječni čovjek, slijedeći svoju prirodnu ćud, zatvorio u samog sebe od vanjskog upliva. Stoga se nalazimo pred masom, koja je jača nego ikada prije, ali koja je za razliku od tradicionalne mase tako hermetički zatvorena u sebe, da ne može paziti na ništa i na nikoga, i da misli da je sâma sebi dovoljna — jednom riječi n e p o s l u š n a. Ako se stvari nastave kao do sada, vidjet ćemo, svaki dan sve više, da se u Europi — i kao odjek u cijelom svijetu — ne može vladati ni na jednom području.« (Citirano po hrvatskom prijevodu Zlatka Gašparovića).

Nakon što je Gasset došao — na svoj način — do konstrukcije naprijed ocrtanog tipa, on povlači i konzekvenciju iz svoje analize, te kaže: »Naoko jednostavna zadaća održanja sadašnje civilizacije neobično je zamršena i zahtjeva vanrednu oštroumnost. Ali kako ju može taj prosječni čovjek voditi, koji je naučio da se služi orudjem, koje je stvorila

civilizacija, ali kojeg je značajka temeljito nepoznavanje načela sâme civilizacije.«

Kako se vidi — vrijeme prije 1914. godine sadržavalo je, uzprkos skladne prividnosti njegovog izgleda, u sebi elemente krize. Ostvarenje babbittovskog ideala na podlozi uznemirenog kretanja plutokratsko-imperijalističke Europe, nije se zasnivalo na solidnim temeljima. Europski rat 1914—1918. nije donesao nikakvog riješenja. Dapače — njegovim posljedkom strahovito su povećane sve suprotnosti unutar bijele uljudbe.

Što je predstavljala Europa u vremenu iza Versaillesa? Ta versaillska Europa pružala je sliku, koja je značila suprotnost babbittovskoj šlarafiji. Gaženje slobode, nestajanje privatne sfere, posvemašnje mehaniziranje, hijerarhizacija i proletarizacija, podpuna ovisnost pojedinaca o vladajućoj kasti »sa njezinim samovoljnim i promjenljivim generalnim planovima, za koje čovjek u svojoj cjelovitosti i dostojanstvu ne znači ništa, a vlast i aparat sve« (Röpke) — značajke su stanja u vremenu versailleske Europe. Ali — razpravljajući o tom pitanju — točno zapaža Röpke i drugu okolnost: »O čemu mnogi ne vode dovoljno računa jest činjenica, da sve to ne predstavlja podpuno novo stanje prevratnog značenja, koje slijedi iza jednog vremena, sretnog i netotalitarnog. Dapače, ovdje se radi samo o krajnjoj konzekvenciji izvjesnog dugotrajnog i obuhvatnog stanja: mehanizacije, proletarizacije, sklupčavanja u gomilu, sveobimnijeg prevladavanja aparata nad čovjekom, unapredjivanje monopolizacije putem države, uništenja samostalnih egzistencija i čovječanskih životnih i radnih skupina, razbijanja zajednice putem iznudjivalačkih i eksploatatorskih skupina svh vrsta, te razpadanja prirodnih oblika povezanosti (obitelj, susjedstvo i dr.). Ovakav razvoj zajednički je u načelu, čitavom zapadnom svijetu.« I dalje: »U nekim zemljama ovakav je razvoj zašao u posljednje stadije razpadanja, koji su karakterizirani patološkom urbanizacijom, osakaćujućom monopolizacijom i državnom reglementacijom, te bezobzirnim gospodarenjem interesenata tako, da je zatajio dapače i osjetljiv živčani sustav tržišnog gospodarstva.«

Taj je proces u vremenu izmedju dviju ratova (onog 1914.—1918., te onog, koji je odpočeo 1939.) zauzeo takve razmjere, te je postalo očevidnim, kako je došao sigurno i neopozivo kraj onoj smirenosti u kojoj se izživljavala Europa 1870.—1914.

Nasuprot tome procesu izstavio se konzervatizam, On se stavio u pozu uztrajnog braniča do tada važećih vrijednota. Tom konzervativizmu naročito je bilo do održanja načela slobode. I taj se konzervativizam počeo grčevito pridržavati uz liberalizam, jer je smatrao, da će se nestajanjem liberalizma ugasiti i sloboda. Mirkine-Guetzevitch smatra da »politički liberalizam brani vječne vrjednote. Stoga on ne može ni zastarjeti ni umrijeti.« Ali Mirkine-Guetzevitch i njemu slični previdjaju činjenicu, da kod suvremene kritike liberalističkih načela i nije u pitanju načelo slobode. I radi toga, nestajanje liberalizma ne mora značiti i gašenje slobode.

Ideja slobode ne predstavlja bezsadržajnost. Primjena slobode u bezsadržajnom obliku vodi u totalnu anarhiju. Pomenuta sadržajnost sadržana je u odgovoru na pitanja: tko, kako, kada, zašto? No — da bi se omogućilo odgovaranje na pomenuta pitanja, potrebna je primjena izvjesnih kriterija. Ti kriteriji ne smiju biti uokvireni izključivim odnosom prema subjektima, koji si postavljaju ova pitanja. Pomenuti kriteriji ne smiju biti odkinuti od veze sa konačnom svrhom svih stvari.

Katolički Zapad uočio je obrise takve slobode još tada, dok se nije ni sanjalo o nekom liberalizmu. Ideja autonomne i odgovorne ličnosti nerazdruživo je povezana sa tim i takvim Zapadom. Pomenuta ideja daleka je bezsadržajnoj anarhičnosti, ali njezina primjena udaljuje i opasnost barbarske despocije, koja je nuždan rezultat bezsadržajne anarhičnosti. Vrijeme liberalnog bezobličja nije bilo pogodno za razvitak takve slobode. Sloboda liberalnog vremena predstavlja — dobrim dijelom — kulisu. Bila su točna zapažanja Paul Bourgeta, kada je ocjenio idejnu problematiku francuzke revolucije ovim riječima: »Zaista je vrlo značajno, da su sve hipoteze, na temelju kojih se izvršila revolucija, u podpunoj protivnosti sa uvjetima, koje nam pokazuje naša — na izkustvo oslonjena — filozofija prirode kao najvjerojatnije zakone političkog zdravlja.«

U ovom vremenu, koje je omedjeno dvim ratovima, sretamo i pojavu jedne naročite revolucije. Javljanje te revolucije na dalekim eurazijskim prostorima uneslo je pometnju u europske mozgove. Mnogi su smatrali, kako ta revolucija predstavlja onu polugu, kojom će se likvidirati bezobličnost liberalne epohe i stupiti u novo doba ljudske povijesti. No — pokazalo se, da se duhovna podloga te revolucije korjenila u liberalističkim predstavama, pa prema tome — nije mogla ni značiti njihovo prevladavanje. Osim toga — nosioc te revolucije nije bio elitni čovjek budućnosti, već čovjek — masa, taj najnegativniji izdanak europskog XIX. vijeka. Ljudski tip, koji je oblikovala ta revolucija, gledamo danas, nakon dvadesetipet godina njezinog trajanja, u sintezi Babbitta i Al Caponea. Ali — trajanje te revolucije uneslo je ogromnu pometnju i u versaillesku Europu, obzirom na nove činjenice, koje su se javile — u tom vremenu — na europskom gospodarskom području.

U vremenu bujanja plutokratsko-imperijalističkih snagâ, cvjetale su u Europi reformističke iluzije. Bitna je oznaka reformizma vjerovanje, da se uzlazna epoha kapitalizma mora smatrati trajnom pojavom. Reformizam je vjerovao u potrebu razvoja ka demokraciji u kapitalizmu, — reformizam si je predstavljao mogućnost razvitka socijalističkog sektora unutar kapitalističkog sustava, on je vjerovao, da će se taj sektor sve više proširivati, dok njime ne bude zahvaćen čitav sustav. Vjerovalo se u mogućnost t. zv. »realnog pacifizma«. Karteli i monopolističke organizacije razvijale su se. Iluzije o pacifizmu, razoružanju i sl. dobivale su na prostoru.

Stvarnost je uništila te iluzije. Gospodarske suprotnosti zaoštrile su se. Naoružavanje postajalo je sve obimnijim. Postojanje monopolističkih organizacija nije krizu ublažavalo, već zaoštravalo. I, tako je nestajalo svih onih činioca, na kojima bi se imao zasnivati »realni pacifizam«.

Na području unutrašnje poltike stanje je postajalo isto tako težkim. Okviri demokracije postali su previše slabima, da bi se unutar njih mogla odvijati ona ista igra snagâ, koja je bila moguća u vremenu kapitalističkog cvata. Unutarnji nekapitalistički prostor u starim zemljama visokog kapitalizma, koji je sve do rata 1914.—1918. igrao važnu ulogu, postaje sve užim, obzirom na napredovanje procesa kapitalizacije. Izvanje mogućnosti za proširivanje kapitalizma umanjuju se. Izvozni veleobrt u starim zemljama visokog kapitalizma nalazi sve manji i manji placement. Nova kapitalistička područja ulaze u imperijalističku fazu i traže prostore u cilju plutokratsko-imperijalističkog prodora.

Dakle — u visokokapitalističkim zemljama umanjuje se nekapitalistički prostor putem izvjesnog kontinuiranog procesa; na prostorima — do tada — polukapitalističke proizvodnje formiralo se mnoštvo novih država, čija carinska politika priječi gospodarsko proširenje imperijalističko-plutokratskih snaga; oblikuju se područja, koja po svom gospodarskom ustrojstvu i društvovnoj izgradnji prelaze stepen kapitalističkog prirada i — time — takodjer mogućnost ekspanzije; nenaseljeni prostori predkapitalističke proizvodnje naselili su se i kapitalizirali pod utjecajem i rukovodstvom domaćeg vladajućeg sloja.

U vremenu ranog imperijalizma bio je položaj radnika na europskom tržištu rada relativno povoljan. Pod utjecajem opisanih okolnosti promjenilo se ovo povoljno stanje. Poveleobrćenje kolonija bilo je još — eventualno — moguće usporiti, ali nikako spriječiti. U kolonijama počinje nastajanje proletarijata. Imperijalistički prodor u kolonije ne može više omogućiti pojačano zaposlenje proletarijata u visokokapitalističkim centrima. Osim toga — pridolazi novi činilac, koji je uvjetovan smanjenjem ekspanzivnosti kapitala — kapitalistička racionalizacija.

Pojam racionalizacije nije nov. Za racionalizaciju se zna od vremena nastajanja kapitalizma, unutar kojega su uvijek živile tendencije zamjenjivanja ljudske snage mehaničkom. Ali, ono što daje značajku kapitalističkoj racionalizaciji jest u tempu razvoja prema višem organskom sastavu kapitalizma. To je bila posljedica konkurentske borbe, kako unutar pojedinih kapitalističkih zemalja, tako visokokapitalističkih država za svjetska tržišta. Kapitalističku racionalizaciju ne karakterizira samo pojačanost izgradnje sredstava za proizvodnju, jer to je postojalo i ranije (ako i ne u takvom obsegu). Kapitalistička racionalizacija ne stvara ni prolazno pojačanje uposlenosti, već ona odmah i izravno izbacuje radnike iz procesa proizvodnje. I zato, u pomenutoj etapi, stanje na tržištu rada postaje sve težim i težim, zato postaju očitima tendencije općeg osiromašivanja, ali zato i uslijedjuje pad nadnicâ, te gubljenje potrošačke snage.

U tom vremenu postaje kriza normalnom pojavom, a konjunktura iznimkom. Ipak se aparat sredstava za proizvodnju, kojim razpolažu visokokapitalistički centri, pojačava i dalje, radi eventualne pobjede u imperijalističkoj borbi za svjetska tržišta. Na već postojećoj hipertrofiji nastaje nova hipertrofija. Ali — povećanoj proizvodnoj snazi visokokapitalističkih centara suprotstavlja se suženje unutrašnjeg tržišta i smanjenje radničke potrošačke snage (obzirom na pad realne nadnice).

Podloga, na kojoj se razvijao reformizam, izčezla je. Radnik, koji predstavlja najdinamičniji elemenat europskog društva bio je izvrgnut utjecaju boljševičke promičbe. I, kada bi stvari ostale onakvima, kakve su bile u tom vremenu, taj bi dinamični elemenat predstavljao polugu za unošenje barbarskog boljševizma na prostore uljudjene Europe. Jer, što je kapitalizam učinio iz europskog radnika? Njegov položaj u okviru liberalnog poredka dobro je karakterizirao Emil Brunner slijedećim riječima: »Moderni veleobrtni radnik bio je, i dijelom je još uvijek, žrtva gospodarske revolucije, koja je primjenjivanjem strojevne tehnike zahvatila zapadni svijet, koja je uglavnom, razorila njegov obiteljski život, bacila ga na pločnik velikog grada, sklupčala ga posredstvom velikog poduzeća u gomilu, prepustila ga nesigurnosti poslovne konjukture i konačno ga u ogromnom broju — označila bezposlenim nametnikom društva.«

Liberalna demokracija bila je nesposobna da predusretne posljedicama, koje proizlaze iz takvog stanja stvari. Ona je uslijed svoje amorfnosti i atomizacije — po Charles Maurrasu — uobće nesposobna za primjenu ideje organiziranja.

Boljševizam svijesno produbljuje ovakvo stanje europskog radnika. On izkorišćuje to stanje i oblikuje razkorjenjenog europskog radnika u orudje gradjanskog rata, koji ima poslužiti ciljevima nihilističkog boljševizma.

Izlaz iz opisanog stanja ležao je u uklapanju veleobrtnog radnika kao punopravnog činioca u narodnu zajednicu. Ovaj cilj nalazi se u težnjama velikih pučkih obnovnih pokreta, koji se, u tom vremenu, javljaju na središnjem europskom prostoru. Ovi pokreti traže pouzdan temelj za izgradnju narodne zajednice i nalaze ga u polaganju težišta na moralne vrijednote; u unošenju kriterija pravednosti što se tiče rješavanja medjusobnih odnosa unutar narodne zajednice; u izključenju gospodovanja jednog društvenog razreda nad drugim. To je značilo vraćati se konstitutivnim duhovnim snagama Zapada.

Društvovna politika, koja je ranije služila kao orudje plutokratsko-imperijalističkih tendencija u svrhu ublažavanja društvovnih suprotnosti u vlastitim centrima, dobiva iz temelja promjenjen vid. Upravo primjer razvoja društvovne politike omogućuje nam jasan uvid u pogledu utjecaja novih snaga na društvovnom području.

Društvovna politika, kakva je postojala i razvijala se u vremenu vladavine liberalizma, koji se zasnivao na bezidejnim ustanovama, dolazila je do izražaja više kao — neke vrsti — tehničko orudje tog bezidejnog sustava, nego kao funkcija izvjesnog — odredjenoj ideji podredjenog — organa. Ustanove liberalnog vremena nisu smjele biti rukovodjene nekom (bilo kakvom) idejom. One su morale biti »neutralne«. Utjecajem novih činjenica, ovakva je društvovna politika, koja počiva na ustanovama liberalnog sustava, zašla u krizu.

Društvovna politika, kakvu zahtjeva današnje vrijeme, mora biti rukovodjena jedinstvenom i dominantnom idejom. Danas može društvovna politika predstavljati samo odredjen, u sebi zatvoren, sa svim načelima društvovne teorije uskladjen sustav ili — u protivnom slučaju —, društvovna politika nema više nikakve vrijednosti.

Na području pravne znanosti govori se i radi — pod utjecajem novih činjenica — o drugačijem oblikovanju, kojemu više ne bi bila polazna točka u osobama i odnosima, već u snagama i funkcijama; oblikovanju, čiji predmet ne će više predstavljati ukupnost razbacanih životnih odnosa, već nastajuće, u sebi zatvoreno, društvovno životno odredjenje. Počinje se smatrati zastarjelim shvaćanje, prema kojemu se može životni proces društva smatrati smislenim i djelotvornim jedino onda, kada je izključivo usmjeren prema proizvodnji dobara, a prodire shvaćanje, prema kojemu je temelj svake smislenosti i djelotvornosti, kada se ove razvijaju u pravcu održavanja i razvijanja čovjeka.

Na taj su način društvene životne snage počele prelaziti preko svega onoga, što nije odgovaralo novom vremenu. Te su snage omogućile oblikovanje suvremenih naziranja i navjestile izgradnju ustanova, koje bi se imale, u temelju, razlikovati od ustanova liberalnog vremena. Ušlo se u novu etapu društvenog zbivanja i prema toj se činjenici imao odrediti svaki, tko nije želio biti pregažen po vremenu.

Više nije u pitanju samo jednostavna reforma, koja bi se imala provesti u ustanovama liberalnog društva. Za provadjanje te reforme liberalizam je zakasnio. U pitanju je mnogo više — zapravo sve. U pitanju je sudbina naroda i čitavih kontinenata. I u tome je smisao današnjeg rata.

U svjetski rat, koji se počeo odvijati u godini 1939. i koji je postao — tokom vremena — podvrgnut tendencijama sve obimnijeg razvoja, unišla je Europa u podpuno različitom liku od onoga iz godine 1914. Kroničar jednog švicarskog lista (dakle — neutralni promatralac) dao je, još u godini 1940., dijagnozu suvremenog europskog (pa i svjetskog) stanja na slijedeći način: »Svakome, koji je uvidjavan, postalo je već dugo jasnim, kako svijet stoji unutar gospodarskopolitičke revolucije, za koju rat predstavlja samo epizodu. Ta će epizoda — u svakom slučaju — dugo trajati. Iz te će revolucije proizaći — kao prva etapa — državni socijalizam i ograničenje — do sada slobodnog — gospodarstva samo na izvjesna područja. Ova će revolucija rezultirati novim oblicima vladavine; jer, svaki vladavinski oblik predstavlja uvijek, i u svako vrijeme, okvir, koji zatvara odredjeni gospodarski sustav.« To je i razumljivo, pošto »... sadanji rat stoji političko-gospodarsko-ideološki na podpuno drugim temeljima od prvog svjetskog rata, koji je predstavljao sukob kapitalističkih sila, jednake gospodarske i ideološke strukture. Kome ova činjenica nije jasna, za toga predstavljaju dogodjaji sadašnjosti knjigu sa sedam pečata.« Ili, još odredjenije: »Sadanji rat predstavlja jedan od najodlučnijih odsjeka u političko-gospodarskom razvoju čovječanstva; Europe — u prvom redu. Taj rat, sveden na najjednostavniju formulu, predstavlja sukob dviju gospodarskih načela svijeta, provadjan sredstvima vojničke snage; sukob izmedju starog liberalističkog načela individualističkog gospodarstva i novog, nadirućeg načela autoritativnog gospodarstva, koje je vezano državom.« Prema mišljenju ovog kroničara, »načelo državnog gospodarstva već je posvuda prevladalo i potrebno je samo (ako se pitanje ispravno postavi) odstranjenje zastarjelih političkih oblika, kako bi podpuno zavladalo načelo državnog gospodarstva.«

To su činjenice. Postavlja se pitanje o ljudskom tipu, čije oblikovanje nužno slijedi iz navedenih činjenica.

U svakom slučaju, taj će tip biti veoma udaljen od babbittovskih kontura. Može se dogoditi — a i dogadja se —, da takav babbittovski tip nastavlja svoj život zakukuljen u obliku novog vremena. Ali takav okrabuljeni tip više se ne može razvijati: njegov život podvrgnut je tendenciji gnjiljenja.

Tip novog vremena oličen je — u prvom redu — u čovjeku volje. Jer — privodjenje društva u novo povjesno razdoblje predstavlja čin volje. Tek voljnim naporom javlja se mogućnost izgradnje takvih ustanova, koje će osigurati dostojanstvo ovakom korisnom ljudskom radu i omogućiti najpuniji razvoj svakoj pozitivnoj ljudskoj ličnsti.

Takav čovjek, koji se izražava voljnim naporom i, koji se izživljuje u djelotvornom radu, rukovodi se načelom odgovornosti. On se smatra odgovornim za svoja djela i time se temeljito razlikuje od čovjeka liberalno-demokratskog vremena, koje nije poznavalo odgovornosti. Osjećanje tog načela odgovornosti otvara i mogućnost potiskivanja barbarskih instinkata čovjeka-mase.

Dakako — i taj novi tip čovjeka još je udaljen od mogućnosti izražavanja skladnosti i smirenosti, jer tome protivurječi uznemirenost i

prevratni značaj sadašnjeg vremena. Ali, to vrijeme ipak likvidira razkorjenjenost liberalnog čovjeka. Jer čovjek novog vremena duboko osjeća činjenicu, da se njegova djelotvornost ne može izraziti mimo i izvan naroda, već samo u čvrstoj povezanosti s narodnom zajednicom. Čovjeku novog vremena ukazuje se narodna stvarnost kao pouzdana poluga za prevladavanje liberalno-demokratske atomičnosti i amorfnosti. Do ovog zaključka nije došao razmišljanjem, već mu je odnosna podloga u doživljaju.

Kao suprotnost imperijalističko-plutokratskom univerzalizmu novi čovjek osjeća stvarnost prostora. Oblikuje se ideja životnih prostora, čijim se javljanjem tek omogućuje prevladavanje negativnih posljedica imperijalističko-plutokratske ere. Ideja životnih prostora — u svakom slučaju — vlada u današnjem vremenu.

I tako je u vremenu izmedju dvaju velikih ratova podpuno izmijenjen svijet. Kroz čitavo trajanje ljudske povijesti ne nalazimo primjer vršenja tako odsudnih promjena u relativno kratko vrijeme. Pripadnici pokoljenja, koje živi u tom vremenskom razmaku, mogu sa sigurnošću uztvrditi, da prisustvuju jednoj od najuzbudljivijih prekretnica u svjetskoj povijesti. Ali — to prisustvovanje nije tek jednostavno promatranje. Drugim riječima — riječnik današnjeg vremena ne poznaje imena neutralnosti. Pokoljenje, koje živi u našem vremenu, prinuždeno je da sudjeluje u burnim doživljajima sadašnjosti.

PETAR ILINIĆ

SUVREMENE NUTARNJE SEOBE I KRETANJE HRVATA

Ch. H. Cooley: Ako želimo razumjeti društveni život, onda moramo promatrati narodnu dušu, da bi mogli osjetiti razne utjecaje na nju. . . . Predodžbe, koje imamo u takovom slučaju, jesu krute činjenice, a sociologu je dužnost, da te činjenice promatra i da ih tumači. . . .

Nutarnje migracije ili nutarnje seobe i kretanja tako su česta i obična da nismo navikli, da se o njima govori i piše, da ih se sistematski interpretira. A ipak su nutarnje migracije daleko veće, češće i raznovrsnije, nego li vanjske migracije. Ako ih počmemo razmatrati obzirom na dobu, onda moramo u prvom redu iznijeti tako zvane dječje migracije.

Dojenčad i vanbračna djeca kod nas često sele iz grada na selo. Nemamo pri ruci podatke o onoj brojnoj djeci socijalno slabijih žena i obitelji, koji moraju raditi u gradu, da bi za svoje dijete u Hrv. Zagorju mogli plaćati po 300—400—800 Kuna mjesečno za stan i hranu. To im je pogodno, jer su djeca na čistom zraku, imaju zdravu seosku hranu, a majkama je omogućeno, da u gradu privredjuju.

Sistematsko slanje djece u selo vršilo se preko Higienskog zavoda u selo Mraclin.

Donosimo stastističke podatke ove dječje migracije od 1933 godine.

Dječja kolonija Mraclin

God.	Broj djece bilo	došlo	umrlo	od toga su zakonita	nezakonita
1933	39				
1934		37	1	11	26
1935		42	—	20	22
1936		25	4	8	17
1937		23	1	11	12
1938		24	—	7	17
1939		19	—	8	11
		170	6	65	105

Odašiljanje djece u Mraclin bilo je veće u god. 1933.—35. U te tri godine slalo se prosječno 40 djece godišnje. Od 1936. dalje opada broj, te se 1939. odaslalo samo 19 djece iz Zagreba u Mraclin. Tečajem 6 godina odaslano je u Mraclin 170 djece i to većinom gradske. Bilo ih je 105 nezakonite, i 65 zakonite.

Osim ove kolonije male djece u Mraclinu, inicijativom Dr. Rasuhina, od 1940. osnovane su dječje kolonije u 7 mjesta, u kojima su djeca od 3 do 14 godina, smještena po seljačkim obiteljima.

Podatci za prvih 10 mjeseci 1940. god.:

smješteno u	Mraclinu	107
	Krapini	331
	Sv. Nedelji	64
	Zagreb	43
	Djurdjevac	89
	Plavšinac	10
	Virje	17
Ukupno		661

U koliko će ova djeca ostati u obiteljima i postati bolji članovi društva, a u koliko će eventualno migrirati dalje i zašto, to ćemo moći rasuditi nakon par godina sistematskoga rada. Mnoga djeca bježe radi svojega temperamenta, slabe istrajnosti i prosto zato jer se teško priviknu radu, jer nemaju svoga ambienta, pa se osjećaju nesretna.

Amruševac ili Klična selo gradska je ustanova za prehranu i odgoj malodobne djece. Osnovan je 1919. g. Do 1939. primio je grad 422 djedječji zavod primaju se djeca već u prvim godinama života, a mogu tamo ostali do 14. ili najviše 15 godine.

Boravilo djece u Klinča selu:

	1937.	1938.	1939.	1940.
do 7 god.	3	2	—	14
od 7 do 10 god.	45	45	28	38
od11 do 14 god.	53	62	70	85
preko 14 god.	10	5	2	4
Ukupno	111	114	100	141

Od označene muške i ženske djece bilo je:

	1937.	1938.	1939.	1940.
Zakonite djece	30	33	42	54
Zakonite bez 1 roditelja	45	36	23	36
Zakonite bez roditelja	9	14	7	7
Nezakonite	27	31	28	44

Skrb za Zagrebačku radničku djecu u većini slučajeva se vodi za zakonitu djecu, a nezakonite djece u Klinča selu ima nešto ispod 30%.

Od djece koja su izašla iz dječjeg doma otišlo je 43% u razne zanate, 29% vratilo se svojim kućama, a od njih 11% prešlo je u druge škole. One djece koja su otišla u nepoznatom pravcu bilo je 17%

Kao što su gradska djeca iz Zagreba imala svoju zaštitu u dječjem domu Klinča sela, tako je b. Hrvatska imala preko svoje uprave nadzor i brigu, ili vodila je zatvorenu zaštitu djece u slijedećim domovima tečajem g. 1939. i 1940.

	1. IX. 1939.	1. VIII. 1940.
Crikvenica		
Dječji Dom	145	152
Osijek		
Dječji Dom	95	83
Jastrebarsko	19	21
Korčula	20	32
Zagreb		
Dječ. Dom	111	33
Gluhonijemi	131	156
Slijepi Dom	31	42
Kiseljak	110	114
Kaštela	54	56
Trogir	47	50
Kod raznih posebnika	55	28
Ukupno	818	767

Iz samih brojidbenih podataka na prvi pogled razabiremo, da se je u ovome radu počelo napuštati ustrojstvo zatvorene zaštite, jer je manje djece u zavodima g. 1940., nego li 1939. g. Medjutim mi ćemo se kasnije još vratiti na djelovanje ovih zavoda za vrijeme rata i obzirom na potrebe izbjegličke bosanske djece, kada su ne samo ovi zavodi bili punjeni sa djecom bez roditelja već su se smještala djeca i u novo otvorene ustanove. Uslijed toga neredovitoga stanja ustanoviti ćemo da će se za vrijeme rata popeti broj djece u zavodima od 767 u g. 1940. na 1.229. u g. 1942.

Čč. Sestre »Kćeri Milosrda« imaju dječje odgajalište kod Šestina osnavano 1938. za 50 djece, a od toga su mnoga iz grada. Djevojčice od 3—12 godina, a dječaci od 3—8 godina.

Ali mi smo imali migracije djece i u masama na pr. za vrijeme svjetskog rata. Današnjem iseljavanju djece iz gradova radi zračnog napadaja, predhodilo je prijašnje iseljavanje djece iz gladnih i oskudnih krajeva u bogatije. Godine 1916. i 1917. Dr. Gjuro Basariček i Dr. J. Šilović preseljavali su djecu iz gladne Hercegovine, Dalmacije, Bosne i Like, Istre, Kranjske u istočne hrvatske krajeve, gdje su ih primale seljačke i obrtničke obitelji. Mnogo od te djece ostalo je u tim kućama, odraslo i postalo članoviam tih obitelji i toga kraja.

Prema podacima Narodne Zaštite, ona je od konca 1916. do 1918. u proljeće smjestila u krajeve gornje Hrvatske i Vojvodine ništa manje, nego 20.000 djece što Hrvata što Srba. To su zapravo naše najveće dječje migracije, poslije onih migracija djece, koju su Turci vodili u Carigrad. Ovim ratnim dječjim migracijama spasilo se mnogu djecu od gladi i propasti. Po vjerama bilo je od te djece Hrvata katolika 8.859, muslimana 151, a Srba pravoslavnih 7.339. U Hrvatskoj je bilo smješteno 12.490 djece, a u Banatu 3.859. U tu svrhu bio je organiziran 1.491 odbor. Prema tome statističkom materijalu bilo je evidentirano 16.349 djece. Medjutim Narodna Zaštita uzima u obzir i onu djecu, koja su došla mimo njene organizacije, jer su ih rodjaci direktno doveli pojedinim odborima, a isto tako se ne donosi statistika na djecu iz Like. Bilo je naime puno djece, koja su molila da im se primi još brata ili sestru, što kod kuće od glada propada. Novi zaštitnici, ljudi dobra srca nisu odbijali mnoge od tih molbi.

Iz Bosne i Hercegovine otišlo je 1917. prema kotarevima djece:

Bihać	364	Prnjavor	22	Varc. Vakuf	177
Krupa	310	Sarajevo	229	Brčko	333
Sanski Most	342	Visoko	299	Bos. Gradiška	222
Perovac	714	Rogatica	312	Mostar	415
Cazin	327	Foča	292	Ljubuški	416
Ključ	361	Bugojno	311	Nevesinje	547
Vakuf	225	Glamoč	535	Trebinje	435
Banja Luka	374	Prozor	404	Gacko	638
Derventa	194	Livno	308	Bileče	507
Kotor Varoš	285	Županjac	208	Stolac	337
Prijedor	205	Jajce	278	Posušje	209
Bos. Novi	264	Dol. Vakuf	213	Ljubinje	416

Od tih 12.270 djece, kućama su se vratili 9.451, a ostalo je kod prehranitelja 2.819 djece, dakle nešto ispod trećine.

Dalmatinska Hrvatska slala je djecu iz ovih kotareva:

Zadar	543	Sinj	142	Metković	109
Šibenik	362	Benkovac	205	Dubrovnik	123
Knin	203	Makarska	119	Kotor	114
Split	417	Imotsko	148	Korčula	89
Supetar	229	Hvar	131	Trogir	116

Po naravi dalmatinske djece oni nisu mogli u tolikom broju ostati bez mora i svojih roditelja, kao što su se mogli odreći svojih planina Hercegovci i Bosanci. U Dalmatinsku Hrvatsku vratilo se 2.655 djece, a kod hranitelja ostalo je 395.

Iz Istre povučeno je u gornju Hrvatsku 2.209 djece, što je razmjerno mnogo, s razloga što je tamo bilo ratno područje, pa su mnogi bivali i evakuirani na taj način. Kućama su se vratili god. 1918. 1.735 djece, a ostalo je kod nas 474 djeteta.

Iz Slovenije je smješteno na prehranu u Hrvatsku iz ovih kotareva: Trst 244, Verdela 17, Barkolje 16, Greto 14, Sv. ePtar 21, Logatec 14, Celje 37, Gorica 26, Sezana 12, što čini ukupno 401 dijete. Od toga ej bilo povraćeno djece 280, a ostalo je u Hrvatskoj 121 dijete.

Činjenica da je na hiljade djece s nedovoljnom ishranom bilo primljeno po gornjoj Hrvatskoj, da bi se ovdje spasila od gladi našla je i svoga pjesnika Ivu Vojnovića, koji je spjevao onu krasnu pjesmu u prozi o Majci Hrvatskoj i molohu. Rad na spasavanju djece nije samo dokaz našega stupnja humanosti, već i svijesti o zajednici i cjelokupnosti hrvatskih zemalja. Iz gornjih brojaka vidimo da je u Hrvatskoj i Vojvodini ostalo 3.908 djece što hrvatske, što srpske. Ta djeca su u teškim vremenima krize samo pospješila ili ubrzala migracije svojih otaca. Migracije ove gladne djece iz prijašnjega rata, kojih se bolno sjećamo dale su kasnije poticaj da se podje sličnim putevima.

Kada je 1935./36. bila teška godina krize, a ljetina slaba da Hercegovci i Dalmatinci nisu imali dosta hrane vidimo da Gospodarska Sloga smješta na pr. po brodskom kotaru 108 djece iz pasivnih krajeva šibenskoga kotara. Iz splitskoga kotara odaslali su 99 djece u sisački kotar, a 180 djece sa Krka smješteno je bilo po kotarevima Gradiška, Vojnić, Karlovac. Sa otoka Paga doveli su 86 djece u kotar Novsku. Istu akciju povela je u to doba i Seljačka Sloga pa je po selima vinkovačkoga kotara smejstilo 200 djece na oporavak od par tjedana. Ova naime akcija smještanja djece kod nas bolje uspjeva, nego li skupljanje hrane po selima, da bi se besplatno razdjelila po pasivnim krajevima.

Tko zna ne ćemo li i opet morati posegniti za istom metodom, ako koja od slijedećih ratnih zima bude tako kruta prema djeei, da bi morali tražiti travu i koru od drva, ako bi nestalo kukuruza i brašna.

Osnutkom Nezavisne Države Hrvatske pojačana je društvovna djelatnost i zaštita djece u svim hrvatskim krajevima, pa je uslijed toga došlo i do većih kretanja djece iz jednoga mjesta u drugo. Osnovale su se nove ustanove zatvorenih zaštita, tako je u g. 1941. osnovan »Zavod za odgoj

duševno zaostale djece i mladeži« u Velikoj Gorici, zatim »Zavod za odgoj čudoredno ugrožene ženske mladeži« u Oroslavlju. Izgradjivao se novi »Zavod za odgoj gluhonijeme i odgoj slijepe djece« u Zagrebu i preuzet je »Zavod za obrazovanje slijepih« u Zemunu.

Od dječjih domova njih šestnaest je radilo i dapače u pojačanom stupnju uslijed nastalih novih neprilika povodom četničko-komunističkih napada na bosanska sela. Tim povodom Ministarstvo udružbe i Hrvatski Crveni Križ radili su vrlo djelotvorno u tim krajevima, te je do konca 1941. g. spašeno od propasti 4.000 hrvatske siročadi, koja je ostala bez roditelja na garištima ili bila na bijegu, ili ostala brez ikakove zaštite. Ovo veliko kretanje i seoba djece išla je prema sjevernim hrvatskim krajevima.

Hrvatska muslimanska djeca su smještavana po Lokrumu oni iz Hercegovine t. j. iz Gackog, Bileća, Stolca, pa onda u Kiseljaku, a ostali u sjevernim krajevima Hrvatske u Cabuni, Klinča selu, Skradu, Fužinama. Sva djeca ovih hrvatskih izbjeglica prošli su kroz sabirališnu stanicu u Zagrebu, gdje su bili podvrgnuti zdravstvenom pregledu, i malom oporavku. Ovdje su dobili i nova odjela, a onda su poslana na nova odredišta. Za ovu djecu pored države brinio se i »Odbor za pomaganje izbjeglica kod Hrvatskoga Radiše«, kojemu je na čelu g. prof. Alija Šuljak.

Veliki dio djece ostao je u Bosni i kreću se iz sela u bosanske varošice, i gradove, te tamo žive u skupinama. Mnogo ima takove djece po Sarajevu gdje su smještena po školama. U Mostaru je takodjer stanica za muslimansku djecu, gdje su smještena djeca iz Nevesinja i bližnjih mjesta. U Derventi su smještena djeca iz Cazina i okolice, zatim od krajeva Kulen Vakufa, i ovo su sve muslimanska djeca.

Najveća je migracija, upravo seoba muslimana bila iz Foče, koji su preko 8.000 duša morali bježati iz svoga kraja pred četnicima, te su izbjeglice išli smjerom prema Kosovskoj Mitrovici, gdje su ih preuzele njemačke vlasti. Ove izbjeglice bile su preuzete po prof. K. Bresleru od Ministarstva udružbe i od Hrvatskoga Crvenoga Križa, te su željeznicom putovali u nekoliko transporta preko Skoplja, Niša, na Beograd. U Zemunu su bili u karanteni odredjeno vrijeme, jer se medju izbjeglicama javio pjegavac. Iz Zemuna su bili poslani preko Broda u Sarajevo ,gdje su bili smješteni po medresama, i kućama.

U sjevernim hrvatskim krajevima nalazimo bosansku djecu u slijedećim domovina. U oporavilištu Fužinama, nalazi se sada »Dom ženske muslimanske siročadi«. U Skradu je smještena muška muslimanska siročad. U Klinča selu je muška muslimanska siročad. U Cabuni isto muška muslimanska djeca, a u Lipiku, Kiseljaku i na Lokrumu je pomješano muška i ženska muslimanska siročad.

Hrvatska katolička djeca iz Bosne smještena su isto po dječjim domovima i to u Suhopolju, Osijeku, i Zemunu muška, dok su ženska djeca u Jastrebarskome.

U osnutku su domovi u Mostaru, Banja Luci, Starigradu, i Velikom Taboru. Mi ćemo iznijeti podatke o djelovanju 16 dječjih domova tečajem mjeseca siječnja 1942., prema podatcima koje sam dobio dobrotom prof. K. Breslera u Ministarstvu udružbe.

Stanje pitomaca u Dječjim Domovima Nez. Države Hrvatske u siječnju mjesecu 1942.

Ime Doma	Ukupan broj 1. 1942.		Pridošlo		Izostalo		Po vjeroispovijestima							
							rkt.		muslim.		grko-kat.		hrv.-prav.	
	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.
Banja Luka	104	140	9	2	21	35	2	1	102	139	—	—	—	—
Cirkvenica	13	92	—	—	—	—	12	90	—	—	—	—	1	2
Fužine	70	13	—	—	1	4	—	—	13	70	—	—	—	—
Jastrebarsko	3	44	—	9	—	2	3	40	—	—	—	4	—	—
Kiseljak	125	—	—	—	—	—	20	—	99	—	—	—	6	—
Lipik	75	70	—	—	3	3	—	—	75	70	—	—	—	—
Oroslavlje	—	25	—	3	—	—	—	23	—	—	—	—	—	—
Osijek	118	—	3	—	9	3	116	—	—	—	—	—	2	—
Reljevo	69	26	6	5	—	—	46	19	2	2	—	—	21	5
Skrad	111	30	2	3	25	-	—	—	111	30	—	—	—	—
Viganj	16	—	—	—	—	—	16	—	—	—	—	—	—	—
Zemun	31	—	—	—	—	—	29	—	—	—	—	—	2	—
Zgb. Dj. Kol. otvoreno ljeti														
Gluhonijem Zgb.	8	2	—	—	—	—	6	2	—	—	1	—	1	—
Zaosta Vel. Gor.	21	20	1	1	1	—	20	17	—	—	1	3	—	—
Dom djev. Zgb.	—	3	3	1	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—
U K U P N O	**764**	**465**	**21**	**24**	**60**	**47**	**270**	**95**	**402**	**313**	**2**	**7**	**33**	**7**

U svima ovima dječjim domovima vidimo, da je veliki priliv i odlazak djece u samom jednom mjesecu. To se većinom tiče bosanske djece, koja nije naučila na zatvoreni život u domovima. Roditelji i djeca medjusobom su tako jako povezana sentimentom, da roditelji znadu po par stotina kilometara pješačiti da bi vidili svoju djecu, šta rade i kako su, a onda ih eventualno i izvade van, da bi ih opet za par tjedana ili koji mjesec donijeli natrag, jer ih ne mogu uzdržavati i ono im pružiti što daje djeci jedan

dječji dom. Isto i djeca uzdišu za svojom merajom, čaršijom i džamijom, pa vidimo stalno jednu fluktuaciju djece iz jednih mjesta u druga. Sve to je pojačano ratnim nemirom u kojemu živimo. Tako je u mjesecu siječnju iz ovih domova koji su dali za siječanj 1942. podatke bilo smješteno svega 1.229 djece, od toga je u samom tome mjesecu otišlo 8.7%, što dakle postotak fluktuacije. Od sve ove djece u domovima vidimo da se velika pažnja pokazala muslimanima kojih ima 715 djece, onda je 9 grkokatoličke djece, a 40 hrvatsko pravoslavne djece. Hrvata katolika u navedenim domovima ima 465 ili 37% od sveukupnoga broja.

Do sada smo promatrali opće prilike obzirom na njihov broj po pojedinim domovima i kako su rasporedjeni obzirom na vjeroispovijesti, pa vidimo da su muslimanska djeca u glavnom smještena u šest domova, a katolička djeca u 12 domova, koji su i većinom od prije bili domovi u krajevima gornje Hrvatske, te su se neki stari domovi ispraznili na korist novo nastalih izbjeglica, koji su trebali hitne pomoći i naknade za svoj nesrećom izgubljeni dom.

Sada ćemo iznijeti brojidbu porodičnih prilika pitomaca, koji se nalaze u zatvorenim zaštitama u domovima.

Porodične prilike pitomaca u dječjim domovima u siječnju 1942.

Ime Doma	Porodične prilike														Podobi					
	zak. brak		nezak. brak		siročad bez rodit.		bez oca		bez majke		nahod-čad		živih rodit.		do 7 god.		7—14 god.		preko 14 g.	
	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.
Banja Luka	103	140	1	—	3	20	16	10	6	14	—	—	79	96	32	33	66	86	14	13
Crikvenica	9	65	4	27	1	14	9	43	3	16	—	—	—	19	9	8	4	69	—	15
Fužine	—	—	..	—	—	—	6	20	3	70	—	—	—	—	8	34	6	33	—	2
Jastrebarsko	3	40	—	4	—	6	1	14	—	5	—	—	2	19	3	16	—	26	—	2
Kiseljak	119	—	6	—	20	—	33	—	14	—	—	—	35	—	7	—	89	—	29	—
Lipik rodit. zarob. od četn.	75	70											—	—	75	70	—	—	—	—
Oroslavlje	—	14	—	9	—	8	—	7	—	—	—	—	—	3	—	—	—	8	—	17
Osijek	95	—	26	—	14	—	70	—	7	—	—	—	26	—	15	—	70	—	33	—
Reljevo	55	25	14	1	17	7	24	4	10	3	—	1	18	11	6	6	49	16	12	6
Skrad	136	30	—	—	16	2	46	12	—	3	—	—	69	14	32	12	78	19	—	—
Viganj	16	—	—	—	—	—	15	—	—	—	—	—	1	—	—	—	10	—	6	—
Zemun	30	—	1	—	14	—	4	—	6	—	1	—	6	—	5	—	26	—	—	—
Zgb. dječ. kolon otvoreno ljeti																				
Zgb. gluhonijemi	8	2	—	—	2	—	1	—	1	2	—	—	4	—	—	—	4	2	4	—
Velika Gorica	14	11	4	7	1	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	12	9	9	11
Dom djev. Zgb.	—	2	—	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	3
UKUPNO	633	399	56	49	88	59	226	119	55	113	1	1	240	163	192	179	414	268	107	69

Od ove djece najviše ih je predškolske i školske djece. U Crikvenici je 61 djevojka na zanatu, a u Oroslavlju 23 djevojke uče zanat. U Zagrebačkom domu djevojaka 3 ženske, u Velikoj Gorici 3 muška su na zanatu. U Banjoj Luci trećina djece su predškolske dobe, a dvije trećine su u pučkoj školi isto tako i u Skradu.

Promatramo li djecu u domovima obzirom na njihovu dobu to možemo ustanoviti, da je 30% djece ispod 7 godina starosti, a izmedju 7 i 14 godina starosti nalazi se po domovima pretežan dio djece to jest 55.5%. Preko 14 godina obično se djeca i ne drže u domovima već se daju u zanate ili u samim domovima rade zanate kao što je u Oroslavlju slučaj sa ženskom mladeži ili se muška djeca predaju Hrvatskom Radiši da ih smješta u zanat. Pa ipak radi današnjih izvanrednih prilika vidimo da se još u domovima zadržalo 14.5% djece, koja su preko 14 g. stara. Što se tiče porijetla djece obzirom na njihove roditelje i bračno stanje moramo sa zadovoljstvom reći, da su to pretežno zakonita djeca i to u 84%. Nahodčadi medju ovom djecom ima samo dvoje. Ne možemo ustanoviti kako je sa djecom u Lipiku i Fužinama obzirom na porodične prilike, ali iz ostalih domova u koliko imamo podatke vidi se, da ih je bez oca 345 djece, bez majke 168 djece, a bez ikoga 147 djece u ovim domovima.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj pojačao se rad i u dječjim kolonijama, gdje su djeca porazmještena po kućama seljaka. Sitna djeca smještena su u Mraclinu, Sv. Nedjelji i Krapini. Veća djeca u Djurdjevcu, Virju, Budrovcu i Plavšincu, Zagrebu, Osijeku, Javorovcu i Srdincu. Iznašamo križaljku dječjih kolonija za 1941. god. (Vidi tabelu na str. 198!).

U svim dječjim kolonijama bilo je smješteno 958 djece. Ta sitna djeca su 500 zakonita i 458 nezakonita, odnosno 52% je zakonite, a 48% nezakonite djece. U dječjoj koloniji Mraclin kuda idu najviše zagrebačka djeca smješteno je najviše nezakonite djece to jest 68% od sveukupne djece u Mraclinu. Poslije toga po broju nezakonite djece dolaze odmah Krapina sa 54% i isto tako Sv. Nedjelja sa 54%. Najviše zakonite djece nalazi se u dječjoj koloniji u Virju 73%, a u Djurdjevcu je 66% zakonite djece. Najviše umire u Mraclinu gdje su smještena sasma sitna djeca koja su izložena u svojim prvim mjesecima života probavnim smetnjama, pa vidimo da je u Mraclinu umrlo 7% djece, a u Sv. Nedjelji, gdje su takodjer sitna djeca umrlo je 1941. g. 6% djece. Najviše djece ima u Krapini smješteno to jest 245 djece, a u Mraclinu samo 157, makar da je to naša najstarija dječja kolonija. Lijepo se razvija mlada kolonija u Đurdevcu, koja u prvim godinama svoga opstanka već broji preko 100 djece, što je svakako u vezi sa obiljem hrane koju ima ovaj bogati podravski kraj i sa razmjerno malenim brojem djece u seljaka.

Ali ne poznaju Hrvati dječje migracije samo u doba rata i glada. Možemo reći da mi imamo i stalne migracije onih dječaka, koji preko Hrvatskoga Radiše traže mjesta u obrtu i trgovini. Djeca idu obično u sasma drugi dio svoje domovine gdje je slabiji prirast pučanstva i rjedja napučenost.

Hrvatski Radiša od početka svoga rada to jest od 1903. pa do 30. IX. 1940. preselio je na zanat i u trgovinu 21.496 dječaka. Zadnjih deset godina smjestio je Hrvatski Radiša 8.901 djeteta s besprimjernom požrtvovnošću, a pod upravom ravnatelja pok. Petra Kvaternika.

Brojno stanje dječjih kolonija u god. 1941.

Dječje kolonije	Brojno stanje 31. XII. 1940.			TOKOM GODINE 1941. primljeno			pre-mješteno			predano roditelj. i skrbn.			predano u zavode			na oporavku ili u bolnici ili lječil.			umrlo u bolnici i koloniji			Brojno stanje 31. XII. 1941.			OD TOGA zakoniti			OD TOGA nezakoniti		
	m.	ž.	svega	m.	ž.	svega	m.	ž.	svega	m.	ž.	svega	m.	ž.	svega	m.	ž.	svega	m.	ž.	svega	m.	ž.	svega	m.	ž.	svega	m.	ž.	svega
Krapina	189	129	312	25	34	59	41			25	34	59	3	5	8	7	2	9	—	—	—	139	106	245	69	44	113	70	62	132
Mraclin	60	61	121	38	21	59	—	1	1	5	6	11	—	—	—	9	10	19	7	4	11	88	69	157	26	23	49	62	46	108
Sv. Nedelja	40	40	80	45	43	88	1	3	4	11	3	14	1	1	2	5	3	8	3	5	8	72	68	140	40	25	65	32	43	75
Zagreb	21	19	40	7	5	12	1	2	3	20	15	35	1	—	1	4	3	7	—	2	2	6	5	11	3	—	3	3	5	8
Osijek	20	22	42	8	14	22	28	36	64	8	8	16	—	—	—	1	1	2	1	1	2	19	27	46	17	11	28	7	11	18
Budrovac	—	—	—	17	2	19	1	1	2	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1	—	1	16	1	17	11	—	11	5	1	6
Đurđevac	86	25	109	58	13	71	—	2	2	10	3	13	9	1	10	—	2	2	2	—	2	121	32	153	83	19	102	38	13	51
Javorovac	9	3	12	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	3	11	6	3	9	2	—	2
Plavšinac	10	8	18	4	1	5	1	—	1	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	7	20	7	—	7	6	7	13
Srdinac	4	4	8	1	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	4	11	2	4	6	1	4	5
Virje	—	17	17	88	48	136	1	—	1	—	—	—	—	—	—	2	3	5	—	—	—	85	62	147	60	47	107	25	15	40
Ukupno	433	326	759	291	183	474	75	70	145	83	59	142	16	9	25	26	24	50	13	12	25	574	384	958	324	176	500	254	204	458

God. 1930. smjestilo se u obrt i trgovinu 966 dječaka
1931. 744
1932. 678
1933. 679
1934. 680
1935. 698
1936. 705
1937. 702
1938. 865
1939. 760
1940. 730
1941. 694

Ne raspolažemo s cjelovitom statistikom iz kojih krajeva dolaze djeca, već imamo brojke iz zadnjih pet godina.

Rodni kraj	1936.	1937.	1938.	1939.	1940.
Zagreb i okolica	89	90	64	94	72
Karlovac okolica	—	—	—	72	87
Požega	—	—	9	6	—
Hrvatsko Primorje	92	66	92	19	30
Lika i Krbava	67	99	91	119	49
Gorski kotar	—	—	—	25	19
Hrvatsko Zagorje	87	140	—	117	130
Slavonija	—	—	—	28	55
Srijem	16	7	27	3	8
Posavina	43	60	71	9	—
Podravina	25	25	83	25	33
Moslavina	31	21	20	3	—
Dalmacija	99	80	115	130	131
Bosna	89	52	86	30	30
Hercegovina	55	55	99	69	68
Banat	3	3	1	—	—
Bačka	—	—	2	—	—
Medjimurje	8	4	—	6	6
Slovenija	—	—	3	3	—
Ostali krajevi	1	—	2	2	2
Ukupno	705	702	865	760	730

Ogroman rad Hrvatskoga Radiše još je važniji ako ocjenimo da se preko njegovih radova na migracijama osvježuje i duh društvenosti pa i trgovačka akcija u statičkim varošicama i selima naših poljoprivrednih krajeva. Ova djeca stočara nisu samo dobri trgovci i obrtnici, koji kasnije ne samo istiskuju nehrvatske elemente, već često dovadjaju u iste krajeve i svoju rodbinu. Nije rijetkost da se te ljude kasnije više čuje u upravi trgovišta i općina, nego li prosječnoga starosjedioca.

Od god. 1941. Hrvatski Radiša vodi pregled smještanja naučnika po novo ustanovljenim župama, pa vidimo da su u zanate smještena djeca iz ovih velikih župa:

Zagorje	110	Prigorje	113
Bilogora	18	Baranja	21
Vuka	4	Posavlje	12
Livac	18	Gora	8
Pokuplje	33	Modruš	25
Vinodol	9	Gacka	26
Bribir	3	Cetina	15
Hum	54	Dubrava	8
Vrh-Bosna	2	Usora	1
Lašva	1	Pliva	8
Krbava i Psat	7	Sana	6
	Ukupno		598
	Hrvatska djeca izvan N. D. Hrvatske		96
	Sveukupno		694

Iz ovoga vidimo da je Hrvatski Radiša u ovoj teškoj ratnoj godini i uz manji teritorij gotovo normalno to jest oko 700 mladića smjestio u obrte. U god. 1941. najviše je smješteno djece iz župa Zagorje i Prigorje, gdje su sređenije prilike, a opao je broj djece iz hrvatskih primorskih krajeva iz Dalmacije.

Do sada razložene migracije dječaka, naučnika odnosile su se na sela i trgovišta. A kako stoji sa naučnicima (šegrtima) u Zagrebu? Godine 1939./40. zapisano je u zagrebačkim šegrtskim školama 3.152 naučnika, ali svi ne idu u škole. Po izvještajima trgovačke i zanatske komore ima u Zagrebu 5.422 šegrta. Od toga je 70% rodjenih izvan Zagreba.

Migracije srednjoškolske i akademske omladine u Zagreb pokazuju se u impozantnoj brojci. U banovini Hrvatskoj bilo je 1937./38. ukupno 66.861 djak, a od toga je bilo u Zagrebu 25.532 to jest 38% svih djaka u banovini, dok je udio pučanstva grada Zagreba prema cijeloj banovini 5.15%. God. 1939./40. bilo je učenika svih pučkih, srednjih i visokih škola u Zagrebu 43.000, dakle bilo je u Zagrebu više djaka nego li Osijek ima stanovnika t. j. 40.337. Udio zagrebčana u srednjim školama je različit. U jednoj klasičnoj gimnaziji ima tek 36% djece, koja su se rodila izvan Zagreba, dok u Križanićevoj gimnaziji ima razreda sa 2—3% pravih zagrebčana dok su svi drugi doseljenici. To možemo protumačiti s time što je to nova četvrt, koja nije stara ni 10 godina, pa okoliš još nema vlastite djece koja su odrasla za gimnaziju.

Iz studije Dr. A. Štampara o slušačima sveučilišta i visokih škola razabiremo da ih je bilo u god. 1938./39. 34.27% iz Zagreba, a iz banovine Hrvatske 47.2%. Dakle selenjem je došlo na višu naobrazbu 65% studenata. Zanimljivo je dalje spomenuti, da makar je preko 80% našega stanovništva seljak, ipak seljačke djece na sveučilištu i visokim školama ima tek 12.83% od svih slušača. Činovnici i penzioneri daju 42% studenata našemu visokom školstvu.

Migracije radnika u Hrvatskoj, u stalnom su porastu. Jedni od njih su stari radnici koji imaju svoje radne knjižice, koji su bili članovi Okružnoga Ureda, a momentano su bez posla, pa se obraćaju na burze rada, a drugi su novo pridošli radnici koji u opće nemaju radnih knjižica, ili su ih tek izvadili, pa traže posla. Zadnji nisu dovoljno registrirani pa ih nema uvedenih ni na burzi rada, ni kod okružnih ureda. Tako jedni su od njih svijesni svoga cilja, jer traže mjesta u već prokušanim poslovima, a drugi traže posla bez da znadu unapred kod kojega poslodavca odnosno vrsti posla mogu očekivati svoje odredište. Ovdje iznašam kretanja radnika do 1941. godine.

Radnici migriraju pješice putujući po cestama ili ako imaju malo novaca onda kreću željeznicom uz povlaštenu vožnju. Pješice se putuje najviše od ranoga proljeća, jer migracije uopće se pojačavaju kod nas od ožujka. Kreće se prema industrijskim i trgovačkim centrima, da bi se dobilo posla. U glavnom traži se rada u dva mjesta: u Zagrebu i Beogradu. Medjutim putujući su radnici potpuno neobavješteni o stvarnom stanju radnih mogućnosti, pa dok se jedni tako gibaju u pravcu Zagreb—Beograd, drugi idu obratno Beograd—Zagreb. Karakteristično je, da ove obje grupe, koje se susreću na putu Zagreb, Brod na Savi, Osijek, Vinkovci, Bačka Palanka, Novi Sad, Indjija, ili Vinkovci, Šid, Indjija, Beograd, ne vjeruju jedni drugima da nisu našli posla. To me sjeća na jednaka lutanja američkih besposlenih radnika, koji putuju od New Yorka do San Franciska. I oni putuju ali od istoka na zapad, a ovdje je obratno. I oni isto tako ne vjeruju jedni drugima da na suprotnoj strani nema posla.

U svibnju nalazi se na cestama najveći broj putujućih radnika. To je doba kada zriju najraniji plodovi bilo u vrtu bilo u voćnjaku. Nekada su putujući besposleni pomoćnici i radnici dobivali pomoći i išlo im se u susret sa strane poslodavaca i zaposlenih pomoćnika. Nakon 1929. prilike su se iz osnova promjenile i više se nije davala pomoć, pače ni konačište. Spoznaja da se od poslodavaca ne može dobiti nikakova pomoć tjera ovo mnoštvo ljudi da se obrate za pomoć na sve druge strane sa molbama i željom da ih se pomogne ili dade rada. Kad ni tu ne uspiju onda se prilazi krajnjem sredstvu — kradji. Po selima se moli kruha, a krade se u polju luk, salata, mrkva, voće itd.

Ove teške životne prilike stvaraju i posebnu psihozu kod tih ljudi, a nastaje i posebni stalež ljudi, koji besposleni žive od danas do sutra, žive a da ne zaradjuju, a zovu ih »žicari«. Tih ljudi znade po cestama biti toliko, da im je nemoguće da se gibaju kao cjelina u većim ili manjim grupama po glavnim saobraćajnim arterijama. Zato se od većih grupa odjeljuju manje skupine od nekoliko pojedinaca, koje odlaze pokrajnim putevima, da bi se sastali na jednom unapred odredjenom mjestu, odredjenoga dana, a često puta oni medjusobno utanače i mjesto i sat. U »Večeri« od 14. IX. 1940. čitamo kako njihov predsjednik Zvonko Tkalčić saziva skupštinu za 1. XII. 1940. u Ravnoj Gori.

Njihova putovanja sastavljena su iz malih grupnih eliptičnih gibanja. Ljudi se gibaju u dvostrukoj sinusoidi, i dolaze u čvorišne točke, ili čvorišna mjesta. Ova čvorišna mjesta važna su već radi same orijentacije radnika. Tu se sastaju grupe, koje putuju u suprotnim smjerovima. Ujedno su ovo važna mjesta kao odmarališta, a i kao sastajališta, koja mogu biti ne samo slučajna, već i ugovorena, jer je usmena pošta na ulici, na cesti

veoma razvijena. U tim čvorišnim mjestima ljudi se zadržavaju često i nekoliko dana, a katkada samo par sati. To ovisi o godišnjoj dobi i o poslu. Čvorište od čvorišta udaljeno je po jedan dan hoda, to jest 50 do 60 kilometara. Iz ovih mjesta ne odlazi se bez hrane, koja mora poslužiti i biti dostatna do slijedećeg čvorišta. — Za veliki dio putujućih radnika Zagreb je zimski centar. Pod konac jeseni amo nagrnu grupe besposlenih radnika s uvjerenjem da će u velikom gradu lakše prezimiti. U Osijeku i na tamošnjoj burzi rada mnogo je življe u proljeće i tokom ljeta, pa do jeseni. U Vinkovcima je u proljeće najviše nezaposlenih radnika. U Iloku se skuplja i zadržava najveći broj radnika u doba kopanja vinograda i zalamanja mlade loze. Mora se još spomenuti da se u Iloku najviše verbuju poljoprivredni radnici za Vojvodinu. Amo dolaze ljudi iz Palanke i podmiruju potrebe na radnoj snazi. U Novom Sadu obično se ne zadržavaju »putnici sa ceste«, već gledaju što prije preći Dunav, pa doći u Indjiju, a odavle preko Zemuna čovjek je za jedan dan u Beogradu.

Život u grupi »putnika na cesti« vrlo je razvijen i discipliniran. Novajlija susreće takove grupe putujućih radnika ispočetka sa prezirom. On se čudi tim ljudima, plaši ih se i jako mu je neugodno, ako ga takav poderani, neobrijani i oronuo drug ma što zapita. Novajlija idealno gleda na svijet i život, smišlja kako će u gradu dobiti posla, kako će zaraditi, pa onda kako će se jednom vratiti u svoje selo i vrijediti kao prvi gradjanin.

Novajlija svuda traži posla. Na Burzi rada je ozbiljan, nespretan, gura se napred. A »stari putnici sa ceste« smiju mu se i podrugljivo dobacuju primjedbe. On se okreće i gleda te ljude obučene u odijela, koja uopće za njih nisu krojena, pa im nezgrapno i čudno stoje. Oni drugi za njega nekako ni ne izgledaju da su pravi ljudi. Žive u gradu, a nisu se brijali bar tri nedjelje, neispavani su, gladni, nezadovoljni. To su ljudi. koji su izgubili vjeru u posao, u rad, u ljude i postali cinici, oni više ne vjeruju u ništa. Vratimo se našem navojliji, mladom pomoćniku. On nije našao zaposlenja niti preko Burze rada, niti kad je tražio posla na svoju ruku. Nakon par dana traženja posla i gladovanja, novajlija dolazi do misli možda će na putu naći posla. Prolazi tako kroz bliza i daljnja sela, a uz put u grabama i uz cestu susreće ljude, koji su pošli na put prije njega i koji možda već putuju, migriraju, par godina. Sada susret s njima nije više tako hladan kao što je bio na prvom koraku u »svijet«. A i on je već drugačijega izgleda. U licu se vidi da je izgladnio, odijelo što je nekad bilo njegovo novo, sada je u najboljem slučaju izgužvano, i puno mrlja. Po izgledu već ga je približilo onima ljudima za koje je mislio, da su mu vrlo daleko.

Želudac ih približava. Pitaju se medjusobno ima li gdje hrane? Ti stari putnici ceste u šali nude mu malenkosti što imaju da jede. Susretljivi su prema novajliji, za koga vele da će prije postati pop. nego li žicar. Nahrane ga, nasmiju ga bijednika, pričaju mu mnoge gorke šale, svoje krupnije i sitnije doživljaje, a mladoga čovjeka sve to zanima. On sluša, i pomalo se zanaša sve uz šalu za te avanture, što ih sobom donaša »cesta«. Njemu su sve bliži ti ljudi, što traže hranu, što pjevaju, lijenčare, kockaju se — i traže posla, zaposlenja.

Uz komad kruha, puniji želudac, šalu i pjesmu novajlija je uvučen u grupu »besposlenih radnika na cesti«. On postaje žicar. Čovjek koji je prije par dana bio tako gord, mora se sada spustiti na nizinu jednoga prosjaka. Taj psihološki prelaz nešto je najtežega. On, bivši pomoćnik, počima ići od kuće do kuće i traži »posla«, a ako ga ne dobije, on traži »vode«, a onda i kruha. Novajlija na svom prvom koraku ima osjećaj, da više nikada ne će biti »pravi čovjek«. Pod psihičkim utjecajem grupe, on polazi s njima u sela, u kuće, već po novim uputama.

Naša sela u istočnim krajevima Hrvatske redovito su velika. U njima ima više sokaka, a ljudi koji se već godinama kreću po istom putu ne samo, da poznaju sela, ulice, nego u svima tim selima znadu i osobe, koje će što dati. Oni kojima to nije prvi puta, da ulaze u selo, odlaze na sigurna mjesta. Skrili su se na mjesto o kojem se pred grupom ne govori. Ostali se razidju po selu u svim smjerovima i to većinom po dogovoru.

Ulazi se u prvu bolju kuću i to tek jedan čovjek, ostali odlaze napred i ne ulaze na toj strani, u toj ulici. Slijedeći prelazi na drugu stranu. Ostali odlaze do raskršća i tu se podijele. Na svaku ulicu dolaze najviše dvojica. U selu se ostaje po par sati a ako se medjusobno sretnu u selu — ne poznaju se, ne razgovaraju se, a ipak jedan drugome znakom javi rezultat, a i vrijeme kad se ima ostaviti selo, ako je slučajno potrebno, da se iz sela brzo uklone. Oni imaju svoje posebne znakove i riječnik.

Ako grupa besposlenih radnika na cesti počini kakovu kradju ili dodju u sukob sa zakonima, e onda znadu da su im uskoro za vratom policijski organi i žandarmerija. Sada nastaje pregrupacija. Ne ide se više kroz selo već preko vrtova na kraj sela, žure se pojedinci na mjesto ugovorenoga sastanka. Tu se brzo vijeća, onda slijedi nagli razlaz grupe. Svaka četvrt sata odjeljuje se od skupine jedan po jedan član. Taj ide napred, dok su drugi sakriveni. Time se nastoji umanjiti broj ljudi na cesti, koji su iz tę grupe, zamesti trag raznim smjerovima i onemogućiti upite sa strane vlasti. Kad su se ovako svi razišli, posljednji nastoje da stignu bar sutra one prve, pa da onda opet putuju zajednički dalje.

Sad je naš novajlija bio na ispitu. Ako ima savjesti i poštenja, zgroziti će se na pomisao što će biti iz njega, ako ga uhvate žandari, izlupaju i što je najstrašnije ako ga vlasti doprate u rodno mjesto. Gdje su sada planovi o prvom gradjaninu u rodnom mjestu. Ta u selu će poštivati više i posljednjega ciganina, nego li njega pomoćnika, a kasnije majstora, koji je pokrao neke stvari, novac, porobio nekoga itd. Medjutim on to nije, već jedan iz grupe, a sada njega mogu žandari odvesti kući u selo, jer nema novaca, nema posla. Ali stvari ne ispadaju onako kako to čovjek zamišlja, a naročito ne onda, kad čovjek novajlija ne misli sam, već grupu vode stari »putnici ceste«, dok novajlija mora sve činiti što žele od njega njegovi stariji i iskusniji. U ovakovoj zgodi gdje se zategnuto u većim razmacima odvojuje jedan po jedan, onda čovjek, koji ne osjeća pripadnost grupi ima priliku da se od nje izdvoji, zametne trag, izčezne. Inače je to nemoguće. Pa i u onome slučaju ako se novajlija odvoji nije prestala opasnost da će se gdje sastati sa pojedincima iz dotične grupe, koji će mu zamjeriti njegov odlazak. Jer sada može nastati obrat — tu počima neprijateljstvo i mržnja grupe, dok je prije bilo najtješnije prijateljstvo i drugarstvo.

Migracije radnika željeznicom sa objavama, koje su izdane za povlaštenu vožnju od Burze rada u stalnom su porastu. Prema statistikama Burze rada vidimo da je 1935. migriralo po državi 239.249 radnika, a 1936. godine 278.102, a god. 1937. imamo već 363.689 ljudi

koji se prevažaju iz jednoga kraja u drugi, da bi došli do rada. G. 1938. bilo je 409.066 migrirajućih ljudi.

Promotrimo li kretanja radnika s povlaštenom vožnjom prema podatcima Socialnoga arhiva u jednom nizu od nekoliko godina, onda vidimo da je migrirao ovaj broj radnika po banovinama.

Banovina:	Hrvatska	Vrbaska	Drav.	Dunav.	Morav.	Vardarska
1929.	189.085	29.928	17.266	39.373	25.431	37.811
1930.	154.510	25.635	18.559	46.815	24.521	30.011
1931.	130.174	22.419	12.916	38.735	21.632	21.134
1932.	143.503	17.390	13.857	36.388	28.948	32.597
1933.	161.685	18.245	13.701	48.009	39.191	49.946

	Grad Beograd	Zetska
1929.	24.424	7.336
1930.	6.145	6.853
1931.	11.001	8.690
1932.	35.302	7.042
1933.	43.916	10.856

Očito se vidi da svijet iz banovine Hrvatske mnogo više migrira, mnogo više traži posla po državi nego li Slovenci ili Srbi u svojim banovinama. Kod Slovenaca najviše migriraju sezonski radnici iz Prekomurja, inače su njihova gibanja više stacionirana, nego li kod nas. Možda stoga jer se tamo više pazi na odgoj kvalificiranih radnika, koji, jer su obrazovanji lakše dobivaju mjesto, a možda se i čvršće drže svojih mjesta — stabilniji su u svom životu. Kod Hrvata ima jako mnogo poljodjelskih i sezonskih radnika, koji su nekvalificirani, pa ih se lakše zamjenjuje, a i udaljenosti od Like do Vojvodine su velike. Iz ovih podataka ujedno se vidi kako se u onim dijelovima države gdje su Srbi stalno se povećava broj radnika i diže % migrirajućih radnika. Ako idemo dalje pa promatramo migracije radnika, koji su se registrirali na Beogradskoj i Zagrebačkoj burzi rada od god. 1935. do 1939. i tražili kroz to vrijeme pogodovne karte, jer u istim mjestima nisu našli posla, onda nalazimo da se izdalo objava za pogodovnu vožnju:

God.:	Zagreb	Beograd	Zagreb podr.	Beograd podr.
1935.	46.632	52.867	84.774	95.204
1936.	42.906	46.894	97.757	105.118
1937.	39.361	71.262	105.555	157.293
1938.	29.128	79.989	108.042	182.889
1939.	31.212	88.887	117.020	215.689

Pod Beogradsko područje spadaju Burze rada u Nišu, Skoplju, Bitolju, Kotoru i Zemunu. U Zagrebačko područje spadaju ove ispostave: Osijek, Brod, Karlovac.

Beograd je stalno rastao kao centar kapitala i industrije, pa se u tom pravcu kreće i radništvo. Grubo računajući u Beogradu su porasle

migracije radnika za 70%, a na beogradskom području za 120%. Dok naprotiv vidimo da migracije u Zagrebu padaju. Znači tu je obratan proces obzirom na zaposlene radnike, na kapital i industriju. U Zagrebu prema 1935. pale su migracije radnika za 30%, znači za toliko je manje vrijedan hrvatski ekonomski prostor radniku, da nadje mjesto, dok su za cijelo područje zagrebačko porasle migracije samo za 30%, a beogradsko područje ima četiri puta pojačane radničke migracije. Ove činjenice podudaraju se sa stvarnošću da se u samoj g. 1938. preselilo iz Zagreba u Beograd 11 industrija. Zar je onda čudo, da je tečajem cijele g. 1938. u Zagrebu tražilo zaposlenje i otputovalo samo 29.128 ljudi, a u Beogradu 78.969 osoba. Ovaj bijeg kapitala, koji sa sobom vuče i migracije radnika ne odnosi se samo baš na Zagreb. Ne samo da odlazi kapital iz Zagreba i Hrvatske, već se opaža taj proces bjega kapitala i iz drugih djelova države i to još od 1935. g., pa je jasno zašto se na drugom području pojačavaju u tom omjeru i migracije radnika.

Dalje ćemo promatrati radnike iz Hrvatske u koliko su oni bili zaposleni u drugim banovinama i kako se taj proces razvija. Podaci potječu iz Okružnih ureda, koji registriraju svoje osiguranike prema mjestu rodjenja.

Radnici porijetlom iz Banovine Hrvatske radili su u

God.	Hrv. Ban.	Sloveniji	Bosni Herceg.	Vojvodini	Srbiji
1935.	101.582	594	9.148	5.923	20.214
1936	106.202	516	13.862	7.231	18.900
1937.	113.309	684	14.128	9.214	23.037
1938.	137.989	1.290	21.699	13.137	31.572

Iz tabele vidimo, da je sve više radnika iz Hrvatske zaposleno u drugim krajevima i banovinama. Može se reći, da je prosječni porast ljudi koji rade u drugim područjima u razmjeru sa porastom sveukupnoga radništva u istim banovinama. Jedino je iznimka sa Srbijom. God. 1935. tamo je bilo prijavljeno preko Okružnoga ureda da radi 122.136 radnika, a od toga je bilo iz Hrvatske 20.214. Četiri godine kasnije 1938. u Beogradu i Srbiji radilo je 234.714 radnika, a iz Hrvatske ih je bilo samo 31.572 osobe. U vojvodini je naprotiv više napredovao broj zaposlenih radnika iz naših krajeva, nego li što se digao sveukupni broj radnika. God. 1935. od 41.814 radnika naših je ljudi 5.923 osobe, a 1938. g. od 66.198 vidimo da potječu iz Hrvatske 13.137 osoba. Još je veći porast Bosanaca koji rade u Vojvodini, nego li Hrvata iz Banovine Hrvatske. U god. 1938. vidimo da se za čudo povisio broj hrvatskih radnika u Sloveniji, što nije u razmjeru sa sveopćom potražnjom radnika. U samoj jednoj godini tamo radi za 500 radnika iz Hrvatske više, nego li inače. Svih prijavljenih radnika u Sloveniji to jest u ljubljanskom Okružnom uredu bilo 1935. g. 24.065, a Hrvata je bilo 594, dok g. 1938. svega je 29.724 radnika, a od toga je Hrvata 1.290 osoba. Ovdje se mora primjetiti, da ovdje nisu brojeni rudarski radnici jer su organizirani u svoje posebne bratimske blagajne.

Do sada smo iznijeli koliko je zaposleno radnika, koji su rodom iz Hrvatske u drugim banovinama. Sada ćemo iznijeti statističke podatke iz 1937. koji nam pokazuju koliko je radnika iz gornje Hrvatske tražilo za-

poslenje po drugim krajevima. U Sloveniji ih je tražilo 1.000 osoba, u Vojvodini 6.000, a u Srbiji 22.000 osoba, dok je tražilo posla po bivšoj Vrbaskoj banovini samo 5.000. Ove podatke izradio je u krupnim sumama Institut Gospodarske Sloge. Naprotiv opet u gornjoj Hrvatskoj traži najviše zaposlenja živalj iz Vrbaske banovine, to jest njih 19.000, a iz Dalmatinske Hrvatske ovdje traži posla 15.000 radnika.

(Nastavak u budućem svesku) *ING. VIKTOR HORVAT*

U PRELOMU EUROPE

Povodom knjige Ivana Oršanića*

Članci, sadržani u Oršanićevoj knjizi »U prelomu Europe«, bili su tokom posljednjih godina objavljivani u »Hrvatskoj Smotri«, koja je imala težku zadaću govorenja hrvatskoj inteligenciji pod pritiskom cenzure u bivšoj državi. Kada se pod takvim težkim prilikama pišu članci, onda se već mora smatrati podpuno dovoljnim, kada je izpunjena glavna njihova svrha, koja se sastoji u upoznavanju čitalačkog kruga sa mislima, čije izricanje zahtjeva potreba časa. Takvi članci imadu — većinom — žalosnu sudbinu, da nakon izpunjenja njihove časovite namjene, predstavljaju samo interes za povjesnika borbenog vremena.

S Oršanićevim člancima nije takav slučaj. Njihova aktuelnost nije prestala sa izmakom vremena, kojemu su bili upravljeni. Sakupljeni u posebnoj knjizi, djeluju ovi članci — gotovo — kao cjelina, kojoj bi se tek nešto moglo dodati ili oduzeti. Tome je — bezuvjetno — razlog u činjenici, što je Oršanić i u času pisanja gledao svoje teme sa više perspektive. On to i naglašuje, kada navodi u predgovoru knjizi, da je u člancima obradjivao probleme, važne »za naš hrvatski život«, ali on te probleme dovodi u vezu sa »težkim prelomnim vremenima Europe« (i — shodno tome — hrvatskog naroda).

Dok su u vremenu, kada su bili objavljivani Oršanićevi članci, bila važnija pitanja, koja su doticala udes hrvatskog naroda kao smosvojne jedinice, danas su od temeljne važnosti pitanja, koja se tiču hrvatskog uvrštavanja u tok europskog zbivanja. Time se ne kani uztvrditi, kako je — na taj način — postala neaktuelnom ona problematika, koja je, u godinama borbe za afirmaciju hrvatske samobitnosti, potresala hrvatski narodni kolektiv. Ta aktuelnost postoji — ma u drugom vidu — i nadalje, ali upravo ta aktuelnost zahtjeva vodjenje računa u pogledu one druge aktuelnosti, koja se tiče odredjenja naše europske sudbine. Vidimo, da aktuelnost ove vrsti prevladava i kod drugih europskih naroda. Mnogi od njih (kao na pr. Francuzi) prolaze kroz teške krize upravo na pitanju uvrštavanja ili neuvrštavanja u obći tok europskog zbivanja. Mi smo, što se toga tiče, u sretnijem položaju prema Francuzima, ali nas ta činjenica obvezuje na potrebu svladavanja odnosne problematike, ma koliko se to svladavanje činilo smionim.

Oršanić posmatra Europu kao životnu zajednicu, »što svojom unutrašnjom dinamikom postavlja i rješava probleme života.« I današnji rat predstavlja »sukob unutrašnjih pokretnih snaga, koje čine sastavne elemente kulturnih grupa, struja i ideja.« Europu se može pravilno shvatiti samo filozofski, a nikako drukčije, jer

* Ivan Oršanić: »U prelomu Europe«. Naklada Hrvatskog državnog tiskarskog zavoda u Zagrebu. Cijena Kuna 60.—. Naručuje se kod Hrvatskog nakladnog d. d. »Obnova« Zagreb, Marovska 28.

je Europa kulturni kontinenat. Postoji izvjestan kramarsko-malogradjanski karakter ocjene kulturnog čovjeka, ali je taj vrlo daleko od stvarnog značaja i postanka kulture i njene dinamike. Kroz današnji sukob Europa je prignječila kramarsko-malogradjansku psihu u borbi i dinamici kultura, jer »Europi je sudjeno da radja kulture, da bude kulturna, razapeta, da dršće u svim dimenzijama, i da se muči, kako bi kristalizirala istine i laži, dobro i zlo i time razvijala kulturni napredak.« U toj borbi »svi pojedinci su prisiljeni da misle, da osjećaju, da se opredjeljuju, da se plaše, da ljube i mrze, jednom riječi da doživljuju iznad svoje volje, iznad svojih sposobnosti, napeto i ekstremno današnji život i njegove pokretne snage, da budu na taj način novi izvor i temelji jedne ili više kultura.«

I Oršanić opaža, — poput mnogih europskih intelektualaca — da se ulazak masâ na društvenu pozornicu odlikovao »podpunim pomanjkanjem kulturne odgovornosti«, i da su te mase, dobivši pravo odlučivanja, vladanja i življenja bez odgovornosti uništile »vrijednost prvih individualističkih i liberalnih nastojanja.« Uslijed toga su uzmanjkali elementi ciljnosti i odgovornosti i tako je — nuždno — moralo doći do »današnje pojave kulturnih bojeva, gdje je cilj pojedinim grupama masâ nametnut i gdje se od njih traži, da silom discipline i oštrih odnosa prema suvremenim idejama i oblicima života odrede svoju duševnost.« Pošto je »stvarno, duboko i temeljito napredovanje moguće samo preko velikih proživljavanja ciljnosti, borbe, odgovornosti i žrtve, pa makar se sve to i silom nametalo«, to Oršanić utvrdjuje, da »masu kao cjelinu, kao narod, kao pokret, kao stranku i slično nužno je uvući u takva proživljavanja i takve prilike, da bi bilo apsolutno izključeno, da bi golemi broj pojedinaca i korisnika mogao tome izbjeći. Prosjek mase mora biti u gibanju«, jer »masa je inertna i naginje više elementima korisnosti i uživanja, nego li svim ostalim elementima.« I zato je uvijek ulazak mase u novi kulturni stupanj, borba izmedju konzervativne mase i onih koji nameću i odredjuju potezanje i uvlačenje u novu kulturnu sferu.« Narod ne može napredovati kao cjelina, ako ga »ne prožima ciljnost, i ako oko te ciljnosti nema discipline, koja bi zahvatila čitavu zajednicu«, time, da »ova ciljnost i ova disciplina moraju imati svoj organični povijesni osnov u prosjeku mase.«

Po stavu današnjeg intelektualca prema problemu mase, procjenjuje se i njegov intelektualni kapacitet. Problem mase stavljao se pred sve europske intelektualce, koji su uspjeli probiti liberalne okvire i time produbiti moć svojeg opažanja. Intelektualca, koji se nekritički sagiba pred masama, gotovo se danas i ne može smatrati intelektualcem. Ortega y Gasset ističe: »Misija onoga, koga se naziva »intelektualcem«, u izvjesnom je smislu protivna misiji političara. Djelo intelektualca teži — često uzalud — da malo razvijetli stvari, dok ih političar često učini još zbrkanijim.« On upućuje na potrebu uzpostave intelektualne odgovornosti,« t. j. onoga, što najviše manjka europskim intelektualcima počevši od 1750. godine; a što je »ujedno jedan od najdubljih razloga sadašnjeg meteža«. Zadatak je europske intelektualne elite — prema Gassetu — u tome, da ne skreće olako s puta, da se ne prepušta lagodnosti društvenog milieua, da se ne pušta povući po bujici. Gasset nalazi najbolju europsku inspiraciju u pretvaranju svega statičkog u dinamičko.

Problem mase najosjetljiviji je problem našeg društva. I pristupanje rješavanju tog problema predpostavlja postojanje intelektualne odgovornosti, te je njezino nedostajanje znalo uroditi najtežim posljedicama po život Europe. Oršanić naglasuje, da se »u današnjoj borbi kulturâ pokazuje kao najvažniji proces, ulazak masâ i zadatak masâ u borbi«, jer se masa »degenerirala u elementu sredstva, vulgarne korisnosti i uživanja.« A uslijed toga je masi »bio nuždan drugi oblik i drugi kulturni impuls, da bi se otresla ovog elementa«. U čemu je težkoća vršenja ovog

zadatka? U činjenici, što se mijenjanje sustava ne može izvoditi bez naročitih potresa, jer se »iz jednog svijeta (sustava) prelazi u novi svijet preko snažnih ideja i pokreta (pozitivni organski čimbenik), kao i širokih nezadovoljstava (negativni organski čimbenik). Kod toga treba pokolebati »standard-psihu čitavoga sustava«, koja »prožima sve misli, djela, privredne, političke, književne, naučne inicijative i reakcije«, u kojoj se »izživljava čovjek, zakoni, ustanove i sav društveni život« dotičnog sustava«.

Zato se »jedna od najvažnijih strana u problematici promjenâ sustavâ sastoji u standard-psihi, koja predstavlja životni dah jednoga sustava. Revolucionarcem postaje onaj čovjek, koji se izdvoji iz ove standard-psihe jednog sustava, te se postavi u svojim osjećajima, mislima i djelima u ostvarenje neke ideje, koja, po svojoj naravi, odredjuje jezgru novoga sustava i nove standard-psihe.« Prema tome, revolucija stvara »novu standard-psihu u jezgri jedne ideje i bogatstvu djela, koji čine novi zatvoreni sustav.« U tu su svrhu potrebni novi ljudi, odnosno oni iz starog vremena, koji se umiju snaći u novom duhu.

Svijet je — prema Oršaniću — slika revolucija, a ne reformi. U kulturnijim sredinama nastaju revolucije više organski, a u nekulturnijima više nasilno. Epoha liberalizma i individualizma, koju danas ruši nacionalni totalitarizam bila je »i nužna i korisna (povijesno) i ne može se cijeniti tek po svojem degenerativnom svršetku.« Isto tako, »ni sadašnja epoha totalitarizma nije trajni izraz jedne standard-psihe, bez svoje degeneracije i bez svršetka, jer bi u protivnom slučaju imali zadnju standard-psihu, što baš nije jako vjerojatno.« Oršanić ustanovljuje, kako je nuždno, »da se svaka standard-psiha povijesno izživi, da dodje do stadija suvišnosti, da postane mrtva za nova pokoljenja i nove potrebe i da ne može postati dinamički nosilac života! Svaka revolucija »u svome ostvarenju nosi svoje posebne zakonitosti, svoju psihologiju, svoje ljude i događaje.«

Provodjenje revolucije zadatak je pokreta, ali samo p o v i j e s n o g pokreta. Svaki takav pokret je u reakcionom odnosu prema izvjesnom stanju postojećih pojava i činjenica i »prema tome, po svojoj naravi odredjuje jedan novi skup pojava i činjenica, koji teži svom ostvarenju.« Oršanić naglasuje, kako je »Europa najsnažniji i najznačajniji kontinent upravo zato, što je pozornica velikih reakcionih pokreta na svim područjima života, i što je nosilac golemih drama i tragedija.«

Takav pokret mora biti revolucionaran, jer ako se toga odrekne, t. j. ako ne misli ostvarivati nove činjenice života, »mora izgubiti bitku, jer se odriče svoje naravi.« Pokret mora imati ideju vodilju, »kojom namjerava prožeti činjenice života i koju projicira u sve djelatnosti života.«

Mora se jasno razlikovati ideje pokreta i radjanje sâmog pokreta »kao dinamičkog utjelovljenja tih ideja.« Utjelovljenje ideje kao pokreta, stvar je povijesne aktualnosti, koja organski dozvoljava da ideja padne na plodno tlo. Kod toga Oršanić razpravlja pitanje odnosa izmedju povijesne ličnosti i povijesnog stanja.

On ustanovljuje, da nema velikih pokreta bez vodja. »Pokret je pravi oblik velike stege povjerenja i vjere u nepogrješivost vodje.« Vodje pokretâ nosioci su »bezprimjerne vjere u to, da će ideje »lebdeće u zraku« upravo u stvarnom životnom stanju i organskoj logici roditi pokret i izvore uspjeha i ostvarenja.« Svoje poglede na problem vodje sažima Oršanić u ovom zaključku:

»Vodja postaje vodjom po tom, što vodja jest, po svojoj unutrašnjoj vrijednosti, nosilac genijalnog naslućivanja, bezkrajne vjere i sigurnosti, najjača dinamička veza izmedju ideja i prilika. Vodja se ne bira, nego slijedi. Vodje se ne pita, nego im se vjeruje. Vodje nitko ne pravi, nego su uvijek vlastito djelo, izradjeno na unutrašnjim silama, koje ih gone u stvaralaštvo. Vodja sâm sebe ne razumije, iako

razumije daleko više od drugih, i zna samo to, da mora raditi, i da ne može prestati raditi. Makar ima izvanredno jaku volju, osjeća da mu je ona ukopčana u nekoj nerazjašnjivoj nuždi akcije, iz koje je ne može osloboditi. Vodja ne trpi diskusiju, jer je diskusiji osnov sumnja, i svaki je vodja autoritativan. Vodja je svijestan toga, da ne postoji zbog sebe i da mu je zadatak, da izgori u svojoj vjeri i svom stvaralačkom radu. On je zbog drugih i zbog drugoga, makar se sve vrti oko njega i u njemu. On i pripada svemu i svima, jer je sve u njemu.«

Svaki je pokret »u svojim početnim psihičkim namjernicama pokret spašavanja, i svaki pokret nastaje kao takav, — i u tom pogledu vodja se javlja kao spasitelj«. Medjutim — nuždno je — da se pokret spašavanja pretvori u pokret ostvarivanja. Ali, po pokretu poduzeta ostvarivanja ne smiju imati značaj običnosti, već »pokret mora svojim djelima i namjernicama dati značaj spašavanja, pobijedjivanja i uspijevanja«.

Pokreti su dakle — posebne masovne pojave sa značajem jednostavnosti. Pokret izvršava dva važna zadatka: ulazak mase u ideje i spoznaje, te djelovanje mase u različitim idejama i spoznajama. Pokret stvara iz anarhičnosti mase jednostavnost u jedinstvu. Pomoću pokreta »masa se usvješćuje u jednostavnim i jedinstvenim idejama i ostvaruje ih«. Zato, mora pokret biti dogmatičan.

Pomoću pokreta dolazi masa do izražaja i zato pokret predstavlja organski nadomjestak lične sposobnosti razmišljanja, odlučivanja i uspijevanja. Slijedom toga pojavljuje se pokret »kao stvaralački čimbenik masa i kao nosilac idejnog razvijanja i sazrijevanja masa, te tako po pokretu i kroz pokret masa, pojedinac prihvaća mnoga spoznanja, proti kojima je prije pokazivao odpor ličnog i samostalnog razmišljanja i snalaženja u različitim idejama«. Liberalizam i individualizam su stvorili mogućnost, da masa postane čimbenikom povijesnog događanja, ali taj liberalizam »nije znao što bi učinio s tom masom, pa da ona postane konstruktivna i djelatna. Liberalizam nije bio sposoban masu oblikovati i dati joj jedinstvenu dušu t. j.: učiniti od nje jedan organizam.«

Pokret je organizam, »jer ima dušu i jer se radja, razvija, raste, zrije, stari, boluje i raspada.« Pokret je u neprestanom razvitku i stvaranju, i u neprestanom zahtjevu za novim oblicima i ustavima. Pokret predstavlja jedinstvo težnje, jedinstvo osjećanja, jedinstvo dinamike u mnogim ljudima. U jednom oblikovanom pokretu i vodja postaje dijelom zajedničke duše pokreta. Zato vodja vadi iz pokreta kao cjeline ono što zna, da pokret može htjeti i podnijeti. Održavanje duše pokreta ne predstavlja ništa jednostavnoga. Vodje pokreta vode mnogo računa o tome, »da duša pokreta ne umre, i da oni ne budu diktatori, nego doista vodje.« Oršanić naglasuje, kako »prava tragedija za pokret nastupa, kad si vodja misli da ima vlast, da mu je nepotrebna duša pokreta i počne zanemarivati elemente duše.« Pošto nema pokreta bez duše pokreta, mora — u takvom slučaju — propasti pokret, pa ma imao i najveće uspjehe. Pokret tada postaje samo »mehanički zbroj pojedinaca, gdje je svaki sa svojom dušom, koja počinje osjećati sve više sebe, a sve manje pokret«, a vodja više nije »genijalni stvaralac nego nasilnik, izlučen iz duše pokreta.«

Pokret sa svojom dušom i dinamikom predstavlja »totalitet, jedan podpuni organizam, iz kojega struji djelatnost na sva područja javnoga života, na privredni život, uljudbu, ćudoredje, znanost, pravo, filozofiju, književnost, umjetnost i t. d.« Iz organizma pokreta organski se razvija sva djelatnost u različitim smjerovima, jer »ono stanje, koje nosi jedan nov pokret, jeste stanje, koje hoće pobjedu nad nekim drugim stanjem, dakle nad uljudbenim, ćudorednim, filozofskim, umjetničkim, pravnim zasadama i ustanovama« tog dosadašnjeg stanja. Iz toga Oršanić zaključuje na jednu logičnu osobinu pokreta: »pokreti su izključivi, netolerantni, što izlazi iz

osnovne težnje o pobjedi i o revolucionarnoj preobrazbi jednoga stanja i poredka u drugo stanje i poredak. Jer, jedan pokret povijesno i stvarno pobjedjuje tek onda, kad izvrši revoluciju, t. j. kad pokaže djelatnost svoje duše u onim ciljevima za koje se je borio, i kad obračuna sa starim stanjem. Samo osvojenje vlasti ne može značiti pobjedu pokreta, jer posjedovanje vlasti je vanjska strana pobjede, dok je unutrašnja i stvarna strana pobjede u izvršenju revolucije, t. j. u stvaranju novog stanja u svim područjima javnog života.«

Svaki pokret zatvara ograničeni krug problema, koje može idejno riješiti. Ideje vodilje nadživljuju pokrete u svojim ostvarenjima i, po tim ostvarenjima, pokreti si osiguravaju svoju trajnu zaslugu. Ideja vodilja, koja se utisne svojom naravi u život, ne treba više za sebe nikakav pokret. Pokreti »moraju uvijek imati svoje organsko životno opravdanje i povijesnu aktualnost.« Prema tome — »novi pokreti, koji nose revoluciju i neko novo stanje nemaju za cilj, da apsolutno sve poruše, što je bilo u starom stanju, nego moraju priznati mnoge tekovine bivšeg stanja, koje su konačno ostvarene kao pozitivne i zdrave u idejama prijašnjih pokreta.«

Oršanić tvrdi, da za ljudsko društvo vrijedi zakon o regeneraciji i da se pokreti javljaju kao elementi tog zakona. U čovjeku postoji zakonitost, »po kojoj čovjek m o r a odkrivati život, r e d a t i odkrića u vrijednosti, i b o r i t i se za ostvarenje tih vrijednosti.« Čovjek ne može spoznati istinu o svemu i zato ne može biti absolutno sretnim. Radi toga predstavlja v j e r a problem od izvanredne važnosti u svim pokretima, jer »mjesto mogućnosti da čovjek spozna istinu, on vjeruje, i tom vjerom približava se čovjek već u svom vremenskom razdoblju konačnoj svrsi života, ka kojoj zakon o razvitku života upućuje čitavo čovječanstvo.« Vjerom je čovjek vezan »i po mislima i po djelima i osjećajima sa svojom svrhom, a već to pouzdanje čini čovjeka blaženim.« Za svaki veliki pokret upravo je najznačajnija ova vjera, »koja stvara čudesa, a daje ljudima i osjećaje sreće, čak i kad daju svoj život, i upravo onda možda najveću sreću.«

Ovim, što je naprijed navedeno, obuhvaćen je tek jedan dio one obsežne problematike, koja je razvijena u Oršanićevoj knjizi. No — i ovo nekoliko prikazanih misli, ukazuju na izvanrednu aktuelnost te knjige, koja obradjuje upravo ona pitanja, čije je rješavanje zahtjev današnjeg vremena.

Ovaj prikaz je informativne naravi i nema kritičkih pretenzija. Jedina mu je namjera ukazati na bogatu problematiku i aktuelnost Oršanićeve knjige. Misli, kako su u njoj iznesene trebaju biti predmet i kritičkog tretiranja u našoj publicistici, jer samo će onda biti izpunjena njihova namjena. A ta je u misaonom zahvatanju problema današnje stvarnosti.

P. I.

INDEKS TROŠKOVA ŽIVOTA ZA RADNIKA SAMCA U ZAGREBU

Izradila Hrvatska Radnička Komora

15. travanj 1942. god.

Vrst robe	Faktor potrošnje	Cijena u Kn		Troškovi	
		VIII. 1939.	IV. 1942.	VIII. 1939.	IV. 1942.
I. Hrana:					
Kruh	12 kg.	3·23	5·63	38·76	67·56
Brašno narodno	1 „	3·—	5·50	3·—	5·50
Kukuruzno brašno	1·5 „	2·—	5.50	3·—	8·25
Grah trešnjevac	2 „	5.—	13·—	10·—	26·—
Krumpir	7 „	1·50	4·—	10·50	28·—
Tjestenina	1·5 „	5·50	26·—	8·25	39·—
Riža	1 „	7·—	19·50	7·—	19·50
Govedina stražnji dio	1 „	15·—	52·—	15·—	52·—
Svinjetina stražnji dio	1 „	16·—	72·—	16·—	72·—
Teletina „ „	1 „	16·—	40·—	16·—	40·—
Suho meso sav. lopatica	0·5 „	20·—	100·—	10·—	50·—
Mast svinjska	0·5 „	18·—	80·—	9·—	40·—
Ulje stolno	0·2 lit.	12·—	37·50	1·20	7·50
Maslac čajni	0.5 kg.	26·—	140·64	13·—	70·32
Mlijeko	10 lit.	2·50	7·—	25·—	70·—
Sir kravlji	1 kg.	5·—	18·—	5·—	18·—
Jaja	15 kom.	0·80	3·50	12.—	52·50
Šećer kocke-kristal	1·50 kg.	14·75	26·—	22·13	39·—
Kneipp	0·5 „	14·—	27·50	7·—	13·75
Franck	0·3 „	19·50	32·50	5·85	9·75
Sol	0·3 „	2 50	5·—	0·75	1·50
Ocat	0·5 lit.	2·—	7·50	1·—	3·75
Zelena salata	1 kg.	5·—	18·—	5·—	18·—
Kupus kiseli	2 „	3·—	7·50	6·—	15·—
Špinat	1 „	2·—	20·—	2·—	20·—
Kelj	1 „	3·—	8·—	3·—	8·—
Mrkva	1 „	1·50	7·—	1·50	7·—
Koloraba	1 „	1·—	8·—	1·—	8·—
Voće(jabuke)	2 „	2·50	26·—	5·—	52·—
Svega				262·94	861·88
+ 20% za razno				52·59	172·38
Ukupno				315·53	1.034·26
INDEKS HRANE				100·—	327·78
II. Odjeća i obuća:					
1 zimski kaput	1/48	900·—	2.725·—	20·42	56·77
1 hubertus	1/48	390·—	1.100·—	8·13	22·92
1 odijelo	1/12	890·—	2.430·—	74·17	202·50
1 radno odijelo	1/6	110·—	500·—	18·33	83·33
1 muška košulja	1/3	85·—	257·—	28·33	85·67
1 duge gaće	1/6	38·—	125·—	6·33	20·83
1 kratke gaće	1/6	28·—	62·50	4·67	10·42
1 čarape	1	6·—	45·75	6·—	45·75
1 cipele	1/12	195·—	615·—	16·25	51·25
1 đonjenje i popr. peta	1/6	45·—	150·—	7·50	25·—
1 šešir	1/12	38·—	132·50	3·17	11·04
1 m platna za krp.	1/6	6·50	57·50	1·08	9·58
Ukupno				194·38	625·57
INDEKS ODJEĆE I OBUĆE				100·—	321·57

Vrst robe	Faktor potroška	Cijena Kn VIII. 1939.	Cijena Kn IV. 1942.	Troškovi VIII. 1939.	Troškovi IV. 1942.
III. Stan:					
1 soba na periferiji		156·—	250·—	156·—	250·—
INDEKS STANA				100·—	160·25
IV. Ogrijev i rasvjeta:					
Drvo bukovo	50 kg.	0·32	0·80	16·—	46·—
Ugljen kameni	50 „	0·48	1·05	24·—	52·50
Električna struja	4 KW	4·70	7·—	18·80	28·—
Ukupno				58·80	126·50
INDEKS OGRJEVA I RASVJETE				100·—	215·13
Ukupni troškovi života				724·71	2.036·33
+ 10% za razno				72·47	203·63
Sveukupni troškovi života				797·18	2.239·96
INDEKS TROŠKOVA ŽIVOTA				100·—	280·98

Brojitba umrlih radnika i privatnih namještenika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u mjesecu ožujku 1942. godine.

Prema prijavama mjestnih organa Središtnjice osiguranja radnika, koje su do sada stigle, umrlo je u mjesecu ožujku 1942. godine 82 osiguranika, 70 muških i 12 ženskih.

Od zaraznih bolesti umrlo je 7 radnika i namještenika, a od spomenute brojke umro je od sušice 31 radnik (37.8% smrtnih slučajeva).

Od ostalih bolesti umro je 41 radnik i namještenik (od srčanih bolesti 14, bolesti disala 7, bolesti mokraćih organa 6, bolesti mozga i živaca 2, i od bolesti novotvorina 3).

Prema do sad stiglim podatcima bilo je kod posla 1 smrtno unesrećenje, a izvan posla 3 smrtna nesretna slučaja.

Od ukupnog broja umrlih bilo je 10 činovnika, 23 kvalificirana radnika, 3 naučnika i 46 nekvalificiranih radnika.

Najveći broj umrlih odpada na radnike občinskih poslova (14), zatim slijede trgovački namještenici (7), radnici proizvodnja duhana (6), radnici drvodjelske i rezbarske proizvodnje (5), radnici visokogradnje (7), namještenici kazališta i slobodnih zvanja (4), kućna posluga (4), namještenici posebničkog prometa (4), radnici kovinske i strojarske proizvodnje (4), kemičke proizvodnje (3), tekstilne proizvodnje (3), šumsko-pilanske proizvodnje (3), gradnje željeznica, puteva i vodogradnje (3), javnog prometa (2), središtnjice za proizvodnju snage i obskrbu vodom (2), proizvodnje odjeće i čišćenja (2), te po jedan radnik poljodjelstva, proizvodnje kamena i zemlje, gradnje prevoznih sredstava, preradbe kože i njenih surogata, proizvodnje hrane, pića, svratišta, gostiona i kavana, i novčarstva.

Najveći broj umrlih bio je osiguranih sa osiguranom nadnicom od Kn 80.—, i to 27 radnika i namještenika.

Obiteljima umrlih radnika i namještenika u mjesecu ožujku 1942. godine, isplaćeno je u ime sprovodnine Kn 142.350.— od te svote odpada na granu osiguranja za slučaj nezgode Kn 1.500.—.

Naknadno je prijavljeno još iz prošle godine 32 umrla radnika (od toga 29 muških i 3 žene) iz mjeseca siječnja t. g. 16 radnika (od toga 13 muških i 3 žene), te 38 radnika umrlih u mjesecu veljači t. g. (od toga 31 muškarac i 7 žena).

Obiteljima tih umrlih radnika isplaćeno je u ime sprovodnine Kn 129.124.—.

Broj naknadno prijavljenih umrlih radnika u mjesecu ožujku 1942. godine, objavit će se u slijedećem izvještaju za mjesec travanj 1942. godine.

Izdavač: Radnička komora, Zagreb, Krešimirov trg broj 6. — Odgovorni urednik povjerenik Vjekoslav Blašković Uredništvo i uprava Krešimirov trg 6. IV. kat. (Radnička komora). Izlazi svakoga mjeseca Pretplata godišnje Kn. 260·—. Pojedini broj Kn. 24·—. Tisak: Hrvatske Državne Tiskare, Zagreb, Frankopanska ulica 26. Za tiskaru odgovara Stanislav Pintarić.

Union

Čaj
„Negro“ kava nadomjestak
Marmelada

Ime UNION
jamstvo kakvoće

POVJERENIČTVO
TVORNICA TRIKOTAŽE I PLETENE ROBE
C. D. GAON
ZAGREB, Tuškanova 43

GORICA
D. D.
ZAGREB
tvornica emajliranog, pocinčanog i poliranog posuđa
MARTIĆEVA UL. 85
Poštanski pretinac Zagreb I. br. 441 — Brzoglas: 42-55, 85-01 i 23-686

DOMAĆA

vornica kišobrana

MIJO CEPANEC

VARAŽDIN

„THONET MUDUS"

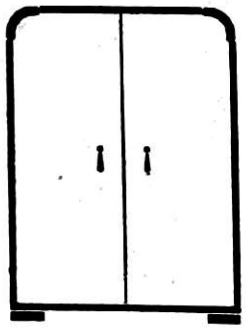

tvornica namještaja

d. d.

Varaždin

MARTINUŠIĆ I DRUG

VELEOBRT KOŽA

VARAŽDIN

BRZOGLAS 78

IZRADJUJE TELEĆU BOKS KOŽU

U CRNOJ I OSTALIM BOJAMA

BATES D.D.

VELEOBRTNA PROIZVODNJA
VELIKIH PAPIRNATIH VREĆA
IZ VIŠE SLOJEVA

ZAGREB

JELAČIĆEV TRG 12

BRZOJAV: CROATBATES ZAGREB

BRZOGLAS:
23041-42

Danas u upotrebi kod:

Tvornica šećera, mlinova, ljuštiona riže i t. d.

Pakovanja žitarica, brašna, posija, šećerne repe, ljekovitog bilja i t. d.

Tvornica cementa, sadre, kreća umjetnog gnojiva, kemijskih proizvoda, magnezita i t. d.

Dobavljač Hrvatskog Državnog Monopola Nezavisne Države Hrvatske za pakovanje soli.

Tražite izravne ponude, jer svaka vrsta robe zahtjeva prema upotrebi odredjivanje veličine vreće i broj slojeva.

FRANJO ŠEVČIK

trgovina tekstilnom robom
na veliko

ZAGREB
Vlaška ulica 73 — Brzoglas broj 37-54

LITIJSKO-PREBOLDSKE
TEKSTILNE TVORNICE
PODRUŽNICA ZAGREB
TRG Dr. ANTE PAVELIĆA BR. 5
(PRIJE TEKSTILNE TVORNICE MAUTNER D. D.)
BRZOGLAS 93-54 i 93-55

VUNATEKSTIL D. D.

VARAŽDIN

ADOLF BEZJAK

proizvodnja koščićnog ulja

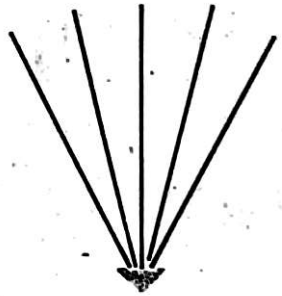

Varaždin
Streljačka ulica 4
Telefon 74

Gradjevno poduzeće

Josip Zubić

SARAJEVO
Ćukovića 3-a
Brzogl. 21-64

Izvodi sve radove
NOVOGRADNJA
ADAPTACIJA I
POPRAVAKA

CEMENT

Dalmatinski cement svjetskog glasa iz tvornice:
„ADRIAPORTLAND"
Jadransko anonimno društvo za Cement Portland
marke „DVA LAVA" i „HAMMERBRAND"
te iz tvornice:
„DALMATIA" D. D.
za tvorenje cementa portland
marke „TITAN" i TEMPLE"
Radi naručaba obratiti se na:
Predstavništvo za
Nezavisnu Državu Hrvatsku
Tvornica
‚ADRIAPORTLAND' i ‚DALMATIA'
MARIN FERIĆ,
bivš. Ulica Kraljice Marije 37
Brzojavni naslov: FERIĆ - ZAGREB
Brzoglas br. 77-54

Varaždinska Industrija Svile d. d.
Varaždin
Brzoglas 159
Brzoj v VIS

ELEKTROMLIN na VALJKE
TRGOVINA ŽITARICA, MLINSKIH I POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA
Listove molim nasloviti: Zagreb 17, Pošt. pret. 2
SLAVKO LJUBIĆ
ZAGREB, SAVSKI MOST
ŽELJEZNIČKA POSTAJA SV. KLARA

AND. JAKIL
TVORNICA KOŽA
K A R L O V A C

TVORNICA KOŽA I CIPELA D. D.
ALEKS PODVINEC
KARLOVAC

Karlovačka
tvornica koža
Karlovac

Tvornica koža, VALČIĆ - Karlovac

RAVNATELJSTVO DRŽAVNIH RUDARSKIH PODUZEĆA U SARAJEVU

PRODAJE SVE VRSTI MRKIH UGLJENA I LIGNITA, KAO I MANGANOVU I HROMOVU RUDU, I TO

MRKI UGALJ

IZ SLIJEDEĆIH DRŽAVNIH RUDNIKA:

KAKANJ:
komad, kocka, orah i sitni. Toplotni efekat 5500–6200 kalorija

MOSTAR:
komad, orah i sitni. Toplotni efekat 4200—5000 kalorija

BANJA LUKA:
komad, kocka, orah, sitni, prah i rovni. Toplotni efekat 4000—4500 kalorija

MASLOVARE:
komad, kocka, orah i sitni. Toplotni efekat 4600—5200 kalorija

VRDNIK:
komad, kocka, orah, sitni i rovni. Toplotni efekat 4600—5200 kalorija

BANOVIĆI:
rovni i sitni. Toplotni efekat 4200—5200 kalorija

MEZGRAJA:
komad, srednji, sitni i rovni. Toplotni efekat 4500—5000 kalorija

LIGNIT

IZ SLIJEDEĆIH DRŽAVNIH RUDNIKA:

KREKA:
komad I. i II., kocka, orah, prah i rovni. Toplotni efekat 4400—4900 kalori a

UGLJEVIK:
komad, srednji, sitni i rovni. Toplotni efekat 4300—4700 kalorija

BUKINJE:
komad i sitni. Toplotni efekat 4000—4800 kalorija

ORIOVAC:
komad, kocka, orah, sitni i prah. Toplotni efekat cca 2800 kalorija

LIPOVICA:
komad, kocka, orah, sitni i prah. Toplotni efekat cca 3000 kalorija

Manganovu rudu proizvodi rudnik „Bosnia“ Semizovac, a hromovu rudu rudnik u Duboštici-Zavidovići.

Za sva obavještenja obratiti se na adresu:
Odjel za rudarstvo, Ministarstva šumarstva i rudarstva u Zagrebu.

JAMNIČKA KISELICA

IZVRSNA JE DOMAĆA
MINERALNA VODA
ALKALIJSKO MURIJATSKOG KARAKTERA
DOBIVA SE SVAGDJE
UPRAVA VRELA „JAMNIČKA KISELICA“, PISAROVINA. ŽELJ. POST. ZDENČINA. TEL. 4

„MIRNA“

Ugljenokopno dioničko društvo
ZAGREB, Ilica 31/III. • Brzoglas 24-457 i 68-47

Rudnik mrkog ugljena „Radoboj“
utovarna postaja Krapina
Rudnik lignita „Bregi“
utovarna postaja Bregi

Domaća tvrtka

Franjo Gregurić

Zagreb
Trg Brz. ANTE PAVELIĆA broj 5
Brzoglas 24—433

trgovina
TEKSTILNOM
robom

RIS

Tvornica gumene robe i kem. proizvoda d. d.
STENJEVEC

Brzoglas 70—91

Kemijski veleobrt

DR. ING. MILAN PRPIĆ I DRUG K. D.

Zagreb, Heinzelova ul. 58
Brzogl. 77-70, Pošt. pret. 390

P r o i z v o d i :

sve vrsti lakova, emajla, uljenih boja, staklarski kit, tutkalo i sve ostale u struku zasjecajuće proizvode.

IZ STAROGA - NOVO!

Domaćice!

Bojadišite sami kod kuće sa poznatim i prokušanim

Brauns - ovim bojama za odjeću

Pazite na naš ZAŠTITNI ZNAK JANJE, koji Vam jamči za kakvoću!

Sve ONE

koji primaju mjesečnik „RAD I DRUŠTVO“, molimo, da nam pošalju PRETPLATU

Pretplata, kao i sve ostalo što se tiče mjesečnika „Rad i Društvo“, šalje se na adresu:

HRVATSKA RADNIČKA KOMORA

UPRAVA „RAD I DRUŠTVO“
ZAGREB, KREŠIMIROV TRG BR. 6

NAŠIČKA

TVORNICA TANINA I PAROPILA D. D.

ZAGREB
MARULIĆEV TRG 18

BRZOGLAS BROJ 23-452/6

P I L A N E :

SUŠINE-GJURGJENOVAC
LJESKOVICA
ANDRIJEVCI
NOVOSELEC-KRIŽ
KARLOVAC
KLENAK
ZAVIDOVIĆI
BEGOVHAN

SVE VRSTE TVRDOG I MEKOG DRVA

TVORNICA tanina, parketa, bačava:
Sušine-Gjurgjenovac

IMPREGNACIJA pragova i stupova:
Karlovac

KAMENOLOM:
Blacko Jakšić

UPOSLUJE:

2000 radnika

IZRADJUJE:

VUNENE i poluvunene TKANINE za mušku i žensku odjeću,

PLIŠEVE od vune i svile,

PLETENU ROBU,
Gotovu ODJEĆU

TEKSTILNA INDUSTRIJA D. D.
VARAŽDIN
POZNATE MARKE

TIVAR